

Univerzita Karlova
Pedagogická fakulta
Katedra dějin a didaktiky dějepisu

Bakalářská práce

**Otázky základního školství v odrazu školních kronik
ZŠ U Santošky 1 (1867-1939)**

Questions Concerning Elementary Education in Reflection of School
Chronicles ZŠ U Santošky 1 (1897-1939)

Autor: Daniel Říha

Vedoucí práce: PhDr. Jiří Hnilica, Ph.D.

Praha 2013

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu, a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 8. 5. 2013

podpis

Poděkování

V první řadě bych rád poděkoval vedoucímu práce PhDr. Jiřímu Hnilicovi, Ph.D. za odborné rady a rovněž za jeho trpělivost a vstřícnost. Děkuji Národnímu pedagogickému muzeu a knihovně J. A. Komenského za zapůjčení materiálů nezbytných pro vypracování této práce, zvláštní poděkování patří Mgr. Magdaleně Šustové za poskytnutí cenných rad a doporučení ve výběru literatury. Dále děkuji Archivu hlavního města Prahy, zvláště pak PhDr. Haně Svatošové za pomoc při hledání vhodných materiálů a ředitelce ZŠ U Santošky 1 RNDr. Martině Říhové za možnost nahlédnutí do školních kronik.

Abstrakt

Bakalářská práce má za cíl postihnout vývoj obecného školství v letech 1867 – 1939 v kontextu ZŠ U Santošky 1, jejíž historie výklad doplňuje. První kapitola popisuje tereziánské školství společně s vývojem školství na Smíchově až do roku 1897, kdy vzniká IV. obecná škola pro chlapce a dívky na Smíchově (dnešní ZŠ U Santošky 1). Další část se věnuje charakteristice obecného školství a změnám, které přinášelo. Třetí kapitola se zaměřuje na změny a vývoj ve školství od vzniku samostatného Československa do vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava.

Klíčová slova: 1867 – 1939, obecné, školství, škola, žák, učitel, vzdělání, výchova, výuka, Smíchov, Rakousko-Uhersko, Československo

Abstract

The focus of this Bachelor's thesis is to comprehend the development of general education in the years 1867 – 1939 in the context of school chronicles from elementary school U Santošky 1 which history illustrates the general scheme. First chapter describes thersian education together with the development of education in Smíchov until 1897, when IVth general school for boys and girls in Smíchov was founded (today elementary school U Santošky 1). The following chapter describes the characteristics of general education and the changes that were applied during the era. The third chapter focuses on changes and development since the foundation of the independent Czechoslovakia until the Protectorate of Bohemia and Moravia was established.

Keywords: 1867 – 1939, general, education, school, student, teacher, upbringing, schooling, Smíchov, Austrian-Hungarian monarchy, Czechoslovakia

ÚVOD	8
1. HISTORIE ŠKOLSTVÍ NA PRAŽSKÉM SMÍCHOVĚ DO ROKU 1897	13
1.1. KRÁTCE O TEREZIÁNSKÉM ŠKOLSTVÍ.....	13
1.2. O SMÍCHOVSKÉM ŠKOLSTVÍ.....	15
1.2.1. Stav školství, farní školy.....	15
1.2.2. Docházka dětí.....	17
1.2.3. Vzkvétající Smíchov a nové školy.....	18
1.2.4. Nestátní výchovné instituce na Smíchově	21
1.2.5. Dozor nad školami.....	21
2. O OBECNÉ ŠKOLE, JEJÍM VZNIKU A VÝVOJI DO USTANOVENÍ SAMOSTATNÉHO ČESKOSLOVENSKA	23
2.1. O OBECNÉ ŠKOLE A VYUČOVÁNÍ	23
2.1.1. O novém školství, charakteristika obecné školy.....	23
2.1.2. O školní docházce	25
2.1.3. Vyučování, vyučované předměty	26
2.1.4. O výuce náboženství	28
2.1.5. O žáku	30
2.1.5.1. Zdraví a hygiena.....	30
2.1.5.2. Školní pomůcky.....	32
2.1.5.3. Výzdoba tříd.....	32
2.1.5.4. Slušnost ozdoba mládeže.....	33
2.1.5.5. O kázni a trestech	36
2.1.6. O učiteli.....	38
2.2. VZNIK IV. OBECNÉ ŠKOLY PRO CHLAPCE A DÍVKY NA SMÍCHOVĚ, DARY ŠKOLE.....	40
2.2.1. Vznik školy.....	41
2.2.2. Dary škole	42
2.3. PRAVIDELNÉ PORADY.....	43
2.3.1. O poradách	43
2.3.2. Zápis z porady.....	43
2.4. ŠKOLA SPOLEČENSKÁ	46
2.4.1. Péče o chudé.....	46
2.4.2. Další charitativní činnost	47
2.5. ŠKOLA LOAJÁLNÍ	48
2.5.1. Příčiny oslav	48
2.5.2. Nejčastější oslavy a události	48

2.6. ŠKOLA NA VÝLETĚ.....	50
2.7. OZVĚNY PRVNÍ SVĚTOVÉ VÁLKY VE ŠKOLE	51
2.7.1. Učitelé a válka	52
2.7.2. Vyučování za války, omezení školy.....	53
3. PROMĚNY OBECNÉ ŠKOLY V LETECH 1918-1939	55
3.1. VYHLÁŠENÍ SAMOSTATNOSTI ČESKOSLOVENSKÉHO STÁTU	55
3.2. POZŮSTATKY Z DOB MINULÝCH.....	57
3.2.1. Dědicové Rakouska	57
3.2.2. Pozůstatky v knihovnách a kabinetech	58
3.3. MODERNIZACE ŠKOLSTVÍ	59
3.3.1. Malý školský zákon	59
3.3.2. Nová obecná škola.....	61
3.3.3. O prvouce a občanské nauce	62
3.3.3.1. Bezkonfesní žactvo a mimoškolní výchova žactva.....	64
3.3.4. Žactvo a učitelé.....	67
3.3.4.1. Zrušení celibátu učitelek.....	72
3.3.5. Rodičovské sdružení.....	72
3.4. IV. OBECNÁ ŠKOLA NA SMÍCHOVĚ ZA ČASŮ ČESKOSLOVENSKA	73
3.4.1. Poměry na obou školách pohledem školního inspektora	74
3.4.2. Kulturní akce, mimoškolní vzdělávání	75
3.4.3. Červený kříž.....	75
3.4 OSLAVY SVÁTKŮ A VÝROČÍ.....	76
3.5 NA CESTĚ K PROTEKTORÁTU ČECHY A MORAVA	77
3.5.1. Příprava na potenciální válku	77
3.5.2. Dopady Mnichovské dohody na školství	80
3.5.3. Vznik protektorátu Čechy a Morava	82
ZÁVĚR	84
SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY.....	88
ARCHIVNÍ PRAMENY	88
KRONIKY.....	88
SLOVNÍKY.....	88
SBORNÍKY, PŘÍRUČKY	89
TISK.....	89
SEKUNDÁRNÍ LITERATURA.....	89
BELETRIE	90
ELEKTRONICKÉ ZDROJE	90

SEZNAM OBRAZOVÝCH PŘÍLOH:	91
OBRAZOVÉ PŘÍLOHY:	93

Úvod

V bakalářské práci se hodlám věnovat otázkám základního obecného školství mezi lety 1867 a 1939. Spodní mezník práce je Hasnerova reforma. Za horní mezník práce jsem určil Protektorátu Čechy a Morava. Vedl mne k tomu fakt, že po zhodnocení množství dostupného materiálu vztahujícímu se ke školství doby Protektorátu Čechy a Morava a poválečného vývoje jsem usoudil, že větší chronologický přesah by byl určen již spíše pro práci diplomního charakteru. Voleným příkladem je smíchovské školství.

Ke zpracování toho tématu mne vedlo několik důvodů. Prvním z nich je zájem o to, jak dříve stát nahlížel na pozici žáka a učitele, co od nich očekával, jak pracovala školní instituce, měla-li jiné úkoly než škola dnešní, jak přispívala svému okolí? Jak škola fungovala „za Rakouska“, jak se toto vše změnilo po vzniku Československa? Dalším důvodem volby je můj zájem o smíchovskou obec, neboť jsem na Smíchově vyrůstal a i za můj nepříliš dlouhý život se mu dostalo nemalé proměny, neméně výrazné, jako tomu bylo v druhé polovině 19. století.

Obecná škola byla první školní institucí, se kterou se dítě ve svém životě setkalo. Naučilo se zde nejen číst, psát a počítat, mluvit dalším cizím jazykem či jak správně vést hospodářství. Škola pro něj znamenala první přímý styk s kulturní a společenskou výchovou, která byla určována státní mocí. Škola byla a je prostorem, který se snaží mladého člověka celistvě vzdělat a vychovat v takovém duchu, v jakém si společnost a státní moc žádá. Ústřední otázkou této práce je, jakým způsobem se obecná škola snažila formovat žáka a k jaké změně v tomto směru došlo po vzniku samostatného Československa. Další otázkou je, jak byla ve škole tato změna přijata? Nejde jen o obsahy vyučovaných předmětů, povinnosti učitele a žáka, ale o ducha, kterým měla být tehdejší škola prodchnuta. Pro zachycení onoho „ducha“ doby jsem zvolil regionální analýzu příběhu jedné školy později rozdělené na chlapeckou a dívčí o obecnější základ v podobě celostátních zákonů a nařízení.

Budu se konkrétně ptát: Jak se vyvíjelo školství na pražském Smíchově? Co se

změnilo s vydáním Prosinčové ústavy v roce 1867 a po následné Hasnerově reformě školství? Jaké úkoly a cíle si klade obecné školství za Rakouska-Uherska a jak přistupovalo k žákům a učitelům? Co zůstalo a co se změnilo ze starého řádu po vzniku samostatného Československa? V jakém duchu byla vedena výchova? Všechny tyto otázky bych rád doplnil příklady ze školních kronik IV. obecné školy dívčí a IV. obecné školy pro chlapce na Smíchově a odhalil tak dobový školní život. Kroniky pokrývají celé období z let 1897 – 1939.

Má práce spočívá v analýze archivních pramenů, školních kronik a sekundární literatury. Nejhodnotnější archivní a dobové materiály pro mnou vybraná období jsem získal z Pedagogického muzea Jana Amose Komenského v Praze, Archivu hlavního města Prahy, Národní knihovny a knihovny ZŠ U Santošky 1. Ke každé kapitole jsem zvolil státem a školskými orgány vydané příručky a nařízení upravující poměry na školách, které jsou pak obohaceny o výklad ze sekundární literatury, dobových výchovných knih a v závěru práce o učitelský tisk.

Pro popis vzniku tereziánského školství a novot, které přinášelo, mi poskytnou potřebné informace z knihy Tomáše Kaspera a Dany Kasperové *Dějiny pedagogiky*¹ a katalogu vydaného Pedagogickým muzeem J. A. Komenského v Praze *Odkaz J. A. Komenského - tradice a výzvy české vzdělanosti Evropě*².

K historii školství na Smíchově využiji knihu z redakce Františka Hansla *Smíchovsko a Zbraslavsko*³ společně s prací Terezie Duchácké (ředitelka IV. obecné dívčí školy na Smíchově) *Dějiny smíchovského školství*⁴, obě uložené v Pedagogickém muzeu J. A. Komenského v Praze. Vhodný titul pro rozvoj obce Smíchov jsou *Dějiny Prahy II. díl, Od sloučení pražských měst v roce 1784 do současnosti*⁵ od kolektivu autorů v čele s Pavlou Bělinou a pro dokreslení článku kronikáře Městské části Praha 5 Pavla Fabiniho *Smíchov slaví 110 let od povýšení*

¹ Kasper, Tomáš. *Dějiny pedagogiky*, Grada Publishing a. s., Praha 2008

² Pánková, Markéta. *Odkaz J. A. Komenského - tradice a výzvy české vzdělanosti Evropě*, Pedagogické muzeum J. A. K., Praha 2009

³ *Smíchovsko a Zbraslavsko*, redakcí Prof. Františka Hansla, společnou prací učitelstva. Smíchov n. v. 1899

⁴ Duchácká, Terezie. *Dějiny smíchovského školství*, n. v. Praha 1930

⁵ Bělina, Pavel a kol., *Dějiny Prahy. II., Od sloučení pražských měst v roce 1784 do současnosti*, díl II., Paseka, Praha 1998

na město⁶.

Pro zachycení hlavních zákonů a z nich plynoucích nařízení pro školy (týkající se mnou uvedených otázek) hodlám v případě Rakouska - Uherska čerpat ze *Sbírky zákonů školních, Zákony a nařízení u věcech obecného pokračovacího školství, na ten čas platné v království Českém*⁷ (uložena v Pedagogickém muzeu Jana Amose Komenského v Praze) a pro nastalé změny za Československa z *Příručky školské osvětové správy, pro potřebu služby školských a osvětových úřadů a orgánů*⁸. Tyto tituly obsahují veškeré zákony o obecných školách, včetně nařízení pro pravidla chování, odívání aj. Vzhledem k tomu, že zmíněná československá příručka nepopisuje změny dopodrobna, použiji materiály fondu Okresních školních výborů na Smíchově, které jsou uloženy v Archivu hlavního města Prahy. Ty obsahují mnoho příkladů jednotlivých vydávaných nařízení pro obecné školy a zároveň informací o dění okolo IV. obecné chlapecké a dívčí škole na Smíchově.

K definici důležitých pojmů využiji dobových pedagogických slovníků. Pro habsburské školství *Stručný slovník pedagogický*⁹ od Josefa Kliky, pro československé *Pedagogickou encyklopedii*¹⁰ napsanou kolektivem autorů v čele s Otokarem Chlupem.

Dobový mrav bude vylíčen krátkými výňatky z knihy Vojtěcha Kryšpína *Slušnost ozdoba mládeže*¹¹.

Atmosféra závěru existence Československa bude představena články z dobového učitelského tisku, *Českého učitele*¹².

Pro popis školního života využiji kroniky dnešní ZŠ U Santošky 1, dodnes uložené v tamní ředitelně. *Kronika IV. obecné školy pro chlapce a dívky na Smíchově (1897 – 1959)*¹³ obsahuje jak údaje týkající se smíchovského školství, tak i dějiny samotné

⁶ Fabini, Pavel. Pražská pětka 2/2013, *Smíchov slaví 110 let od povýšení na město*

⁷ Sbírka zákonů školních, Zákony a nařízení u věcech obecného pokračovacího školství, Praha 1886

⁸ Příručka školské osvětové správy, pro potřebu služby školských a osvětových úřadů a orgánů, Státní nakladatelství, Praha 1934

⁹ Klika J, Sokol J., *Stručný slovník pedagogický, díl první, Odbor literárně pedagogický*, Praha 1891

¹⁰ Chlup Ondřej a kol, *Pedagogická encyklopedie, II. díl, Novina*, Praha 1939

¹¹ Kryšpín V., *Slušnost ozdoba mládeže*, Fr. A. Urbánek, Praha 1910

¹² Český učitel, ročník XLII, číslo 5-8, 11-12, 25-27, 1938 - 1939

¹³ Knihovna ZŠ U Santošky 1 (dále citováno jako KZŠUS), *Kronika IV. obecné školy pro chlapce a dívky na Smíchově (1897 – 1959)*

školní instituce. Vzhledem k rozdělení na chlapeckou a dívčí školu několik let po založení, bude výklad probíhat paralelně z již zmíněné kroniky a dvou dalších pocházejících z IV. obecné dívčí školy, tedy *Kroniky IV. obecné školy dívčí na Smíchově (1899 – 1937)*¹⁴ a *Kroniky IV. obecné školy dívčí na Smíchově (1937 – 1953)*¹⁵. Využity budou i *Protokoly školských rad (1899 – 1903)*¹⁶ pojednávající o průběhu školních porad. Kroniky jsou často psány velice stručně a formálně, bohatší zápisy se týkají zejména slavnostních událostí a velkých politických zvrátů.

Dnešní širší veřejnost na tehdejší obecnou školu často nahlíží jako na instituci základního vzdělání, která dnes již nestojí za pozornost. Úkolem této práce je dokázat, že tomu tak není. Domnívám se, že ukázka toho, jaké otázky stát ve vztahu ke škole řešil, jak k nim přistupoval a jak život na škole probíhal, dokazuje, že se jedná o velice bohatou kapitolu školství, umožňující nahlédnutí na vzdělávací a výchovné prostředí našich dědečků a babiček a jejich rodičů. Domnívám se, že je dobré si uvědomit, že právě tyto instituce jim jako první předávaly kulturní a národní odkaz své doby, stejně jako nám daly dnešní základní školy odkaz doby dnešní. Jedná se o téma, které jako celek dosud nebylo detailněji rozpracováno, a proto doufám, že tato práce může přispět novým a celistvým pohledem na studovanou problematiku.

Práci jsem rozdělil do tří kapitol: Historie školství na pražském Smíchově do roku 1897; O obecné škole, jejím vzniku a vývoji do ustanovení samostatného Československa; Proměny obecné školy v letech 1918-1939.

V první kapitole se zaměřuji na systém školství před rokem 1867, tedy na školství tereziánské, aby bylo možno snáze nahlédnout na vývoj smíchovského školství a pochopit podmínky jeho vzniku. Pro potřeby této práce je třeba nastínit si formu vyučování, rozdělení škol a nahlédnout na celkový systém školy před Hasnerovou reformou a tím více poukázat na změnu, kterou tato reforma školství znamenala.

¹⁴ KZŠUS, Kronika IV. obecné školy dívčí na Smíchově (1899 – 1937)

¹⁵ KZŠUS, Kronika IV. obecné školy dívčí na Smíchově (1937 – 1953)

¹⁶ KZŠUS, Protokoly školských rad (1899 – 1903)

V druhé části této kapitoly ukazují postupný vývoj školství na Smíchově a ekonomicko-spoločenské podmínky, které ho utvářely. Výklad je doplněn i statistikami vzrůstajícího počtu žactva. Přestože časovým rozmezím zasahuje práce již do období po reformě, úkol představit školu obecnou a její charakteristiky následuje v kapitole druhé, souběžně se zápisy kronik a protokolů IV. obecné školy pro chlapce a dívky na Smíchově.

V druhé kapitole líčím podmínky vzniku, charakteristiku, cíle a metody vyučování obecného školství. Hodlám nalézt odpovědi na otázky týkající se vyučovaných předmětů, školní docházky, požadavků na žáka a mnoha dalších týkajících se všedního chodu školy. Kapitola je uzavřena komentovanými výňatky ze školních kronik, které poslouží jako doklad školní činnosti vnitřní (tedy toho co žáci a učitelé dělají ve škole) a vnější (činnost žáků a školy mimo její prostory).

Ve třetí kapitole se zabývám tím, co všechno se změnilo se vznikem Československa. Symboly rakouské státní moci byly ničeny, ale přesto mnohé z předchozího státního zřízení zůstávalo, včetně školství. Československá odborná veřejnost volala po změně a reformě školského systému, vytvoření jednotného školství. Ale přesto k reformě nedošlo a stát se tak musel obejít s parciálními nařízeními a zákony měnícími jednotlivé vyhlášky. Rovněž mapuji změny života na IV. obecné škole pro chlapce a IV. obecné škole dívky na Smíchově, jejich reakce na ohrožení samostatnosti státu.

1. Historie školství na pražském Smíchově do roku 1897

„Pod nebem jiné cesty k napravení zašlostí našich není, jediné mládeže dobré vedení. Protože chce-li spořádané, rozzeňmalé, skvělé domy, obce míti, školy napřed založte a spořádejte!“¹⁷

Jan Amos Komenský

1.1. Krátce o tereziánském školství

V závěru 18. století byly pro vytvoření první školské soustavy příznivé podmínky. Po prohraných válkách dědictví o rakouské dědictví se jevila nutnost ekonomických a politických transformací, které by napomohly habsburskou monarchii vyzdvihnout opět mezi dominantní státy střední Evropy. Tyto požadavky se objevily v době, kdy se na evropských dvorech dostávalo velké přízni myšlenkovému proudu osvícenství. Osvícenský absolutismus ztotožňoval politické směřování se směřováním ekonomickým, vytvářel podhoubí pro to, co dnes nazýváme „tereziánskými reformami“, které se dotkly i oblasti školství.¹⁸

Výrobní procesy vyžadovaly stále více vzdělaných a kvalifikovaných sil, jejichž nedostatek jakékoliv snahy o reformu značně zpomaloval. Reformovaný a zároveň funkční stát předpokládá gramotnou společnost.¹⁹

Do té doby mluvíme o školách klášterních, popřípadě soukromém vyučování.²⁰ Vydáním Všeobecného školního řádu z 6. 12. 1744 byl v české historii učiněn první krok k vytvoření jednotné školní soustavy určené ke vzdělání veškerého obyvatelstva. Děti měly být posílány do škol od šestého do dvanáctého roku.²¹

¹⁷ KZSUŠ; Kronika IV. obecné školy pro chlapce a dívky na Smíchově (1897 – 1959), úvodní strana

¹⁸ Kasper, Tomáš. Dějiny pedagogiky, Grada Publishing a. s., Praha 2008, str. 80- 81

¹⁹ Tamtéž, str. 84

²⁰ Pánková, Markéta, Odkaz J. A. Komenského, c. d., Muzeum J. A. K., Praha 2009, str. 33.

²¹ Tamtéž, str. 33-34.

Školy byly rozděleny na triviální, ty se tak nazývaly podle tzv. trivia – třech základních předmětů, jež zde byly vyučovány. Bylo jimi čtení, psaní, počítání, k nimž ještě přibyla výuka náboženství (katechismus) a základy hospodaření v domácnosti (především na venkově). Ve městech to byly předměty týkající se řemesel a průmyslu. Na těchto školách působil obvykle jeden učitel, který v případě většího počtu žáků mohl využít služeb pomocného učitele. Dalším typem školy byly školy hlavní, které se vznikaly ve větších městech. Učivo na nich bylo obsáhlejší než na školách triviálních (základy administrativy, jazyky jako němčina a latina), obvykle měly více tříd a učilo na nich více učitelů. Posledním typem byla škola normální, která připravovala žáky ke studiu na gymnáziích, k učitelství a dalším občanským povoláním.²²

Pro přípravu učitelů vznikaly tzv. preparandy. Po jejich absolvování a jednoročním působení na postu pomocného učitele, se mohl uchazeč přihlásit k učitelské zkoušce, po úspěšném složení se stal plnohodnotným učitelem. To mělo zamezit tomu, aby nebylo vyučování vedeno lidmi, kteří disponovali základními znalostmi jmenovaných oborů, ale postrádali pedagogický přístup a vzdělání, nebo popřípadě vysloužilými vojáky, kteří sice dokázali ve třídě zachovat přísnou kázeň, ale výsledky vyučování jako takového nebyly příliš slavné.²³ Navzdory tomuto nařízení však nebyl kvalifikovaných učitelů nikdy dostatek, jak uvidíme na příkladu Smíchova.

Docházka dětí prozatím nebyla nijak přísně hlídána, ač se úřady snažily o přípravu takových nařízení, ale ekonomické zázemí obzvláště venkova vždy nedovolovalo uvolnění dětí do škol.²⁴

²² Pánková, Markéta, Odkaz J. A. Komenského, c. d., Muzeum J. A. K., Praha 2009, str. 33.

²³ Morkes, František. Tereziánská reforma v českém školství. *Metodický portál: Články* [online]. 18. 10. 2006, [cit. 2013-04-06]. Dostupný z WWW: <<http://clanky.rvp.cz/clanek/c/Z/827/TEREZIANSKA-REFORMA-V-CESKEM-SKOLSTVI.html>>. ISSN 1802-4785.

²⁴ Tamtéž.

1.2. O smíchovském školství

Přesto, že vytyčenou časovou linii protne dosti významná reforma školství (Hasnerova), nebudu se jejím podrobnostem věnovat v této kapitole, neboť bych rád propojil její podrobnosti se vznikem a fungováním IV. obecné školy pro chlapce a dívky U Santošky a jejími kronikami, to bude hlavním tématem kapitoly následující.

Pražský Smíchov je obec poměrně stará (první zmínky o obci Smíchov můžeme datovat na léta kolem roku 1421, kdy zdejší kartuziáni začali pronajímat půdu za Kartouzskou branou), to, co by se dalo nazývat základem zdejšího školství, datujeme až do roku 1772, kdy pražský magistrát povoluje smíchovským učitelům státem hrazený roční plat 20 zlatých. Do této doby můžeme mluvit o vyučování ryze soukromém, nicméně i o ní se nám dochovalo množství zajímavých informací, ze kterých si je možno udělat představu o způsobech vyučování té doby.

1.2.1. Stav školství, farní školy

O velice špatném stavu smíchovského školství v druhé polovině 18. století píše smíchovský farář Jan Konrád takto: *„Školy veřejné, čehož velmi želeť, na Smíchově není; toliko v jistém domě, od farní budovy dosti vzdáleném, vyučuje mládež v bytě svém jakýsi Jan Müller, absolvovaný filosof. Přečasto napomínal jsem rodiče, aby své děti tam posílali. Avšak učitel, jenž jest též hudebníkem, hrává na různých místech v sousedství, aby se obživil, a tudíž často doma nebývá, dává se zastupovati dcerou svou; pročež mnozí rodiče děti své raději jinam posílají; někteří do Prahy, jiní do školy u sv. pole na Malé Straně; tak ubohé stádečko se rozptyluje a jednota v učení strašně trpí.“*²⁵ Zmíněného faráře velice znepokojoval nedostatek znalosti náboženství, jak následně píše ve svém „učebním plánu“, jehož hlavním cílem (vyjma výuky psaní a počtů) bylo *„vštípení pravého náboženství“*²⁶, všechno

²⁵ Smíchovsko a Zbraslavsko, Smíchov n.v. 1899, str. 506.

²⁶ Tamtéž.

ostatní mělo být v takové výuce podružné a nesmělo být v rozporu s nařízením tehdejší konzistoře. Výuka měla být vedena v českém nebo německém jazyce, ideálně bilingvně.

Na svou faru zval Konrád církevní a světské komise, aby mohl získat finanční zázemí pro udržování alespoň jednoho učitele pro obec Smíchov a obce přilehlé (Radlice, Hlubočepy). Po dlouhých apelacích se roku 1772 Pražský magistrát uvolil dát výše zmíněný plat (20 zlatých) jako příspěvek na byt pro potenciálního učitele. Ten byl farářem Konrádem naverbován o 2 roky později. I přes slíbenou rentu od magistrátu se nepodařilo Konrádovi sehnat jakoukoliv finanční podporu na udržování učitele Jana Hupáče, který nakonec *„nadělav tu z bídy dluhů u pekaře, u kupce a u řezníka, za noci uprchl.“*²⁷

Přestože farní školy přispívaly k postupnému vzniku školství v této čtvrti, nicméně stále postrádaly dlouhodobější koncepci a propracovanost jasnějšího „učebního plánu“. Roku 1786 byla zřízena na rohu Jakubského náměstí (dnešním Arbesově) a Kinského (dnešní Štefánikovy) třídy farní triviální škola o jedné světnici ve starém paláci Slavatů. Do této školy docházeli žáci ze Smíchova, Radlic, Zlíchova a Hlubočep. Vzhledem ke značně nevyhovující kapacitě farní školy, byla roku 1790 přestavěna na patrovou školu se dvěma učebnami a učitelským bytem, který byl však vzápětí rovněž přeměněn na učebnu.

Ve svých Dějinách smíchovského školství Duchácká upozorňuje na vzpomínky Jakuba Arbesa na tuto školu v románu „Ethiopská lilie“, kterou měl navštěvovat: *„V tu dobu, o které mluvím, nalezaly se v školní bbudově tři světničky a malá předsíň, ve které bylo vyučováno. Škola byla sice dvojtřídní, ale nežli jsi vstoupil do třídy druhé, tj. poslední, potřeboval's k tomu čtyry roky... Ve škole byly tři světničky a malá předsíň (kuchyňka) ve kterých bylo vyučováno. Škola byla sice dvoutřídní, ale než jsi postoupil do třídy II., tj. poslední, potřeboval's k tomu 4 roky. První rok, vlastně jen první léto, protože nejmenší mládež v zimě nevyučována, učil ses v „kuchyňce“, kde konaly se jen jakési přípravy k pozdějšímu vyučování... Odtud přišlo se do přízemí, kde již se učilo počátkům, čtení psaní a počítání. A potom postoupilo se teprve do skutečné I. třídy ... byl-li prospěch dobrý, mohlo se*

²⁷ Smíchovsko a Zbraslavsko, Smíchov n.v. 1899, str. 510.

*postoupiti do třídy II. a zároveň nejvyšší.*²⁸ Do tříd totiž docházely jak děti, které ještě neuměly ani psát, tak byli ve třídách i tací, kteří již měli za sebou více let studia, bylo tedy více než obtížné věnovat se žákům z obou skupin zároveň.

Co se školních pomůcek a knih týče, ty k máni nebyly, neboť Smíchov byl v první polovině 19. století ještě čtvrtí poměrně chudou a obec byla ochotna pokrývat náklady na živobytí učitelovo, ale nákup pomůcek již ne, Arbes vzpomíná na mapky a obrazy, které kreslil jeho tehdejší učitel.

1.2.2. Docházka dětí

Velkým problémem, se kterým se musely postupně vznikající školy potýkat, byla dětská docházka. Mnoho dětí totiž vypomáhalo v domácnosti, přivydělávalo na ni v přílehlých továrnách, či páslo dobytek v době, kdy jejich rodiče byli v zaměstnání. Proti těmto nešvarům byla zaměřena úřední nařízení, vycházely zákazy, školní docházka byla vymáhána, popřípadě byly nahrazovány zameškané hodiny. *„Aby docházka školní se mohla zvelebovati, nedovoleno dětem školním v čas vyučování dobytek pásati, v zahradních hostincích kuželky stavěti atd., zejména pak účinkováno proti zaměstnávání dětí v továrnách. Kde dětem přece v továrnách snadné práce dovoleny, tam továrník byl vázán zříditi pro ně na svůj náklad večerní nebo nedělní vyučování.“*²⁹ Práce dětí v tehdejších továrnách byla častá, neboť to znamenalo pro rodinu ne bezvýznamný příjem. Na Smíchově se jednalo hlavně o kartounky, kde mladí chlapečci natírali dělníkům při práci formy, němečtí dělníci je nazývali „*Streichbuben*“, čeští pak slovo převzali a zkomolili na „*štrajchpuclíky*“.³⁰ Vzhledem k postupující mechanizaci průmyslu v polovině 19. století byla dětská výpomoc v továrnách výrazně snížena.

Tehdejší postihem za nedocházení dětí do školy byl v případě osob pobírajících standardní příjem dvojnásobek jejich platu a v případě chudých rodičů tělesný trest.

Podmínky vyučování rovněž nebyly vyhovující. Večerní hodiny se odehrávaly

²⁸ Arbes, Jakub. *Ethiopská lilie*, nákladem J. Otty, Praha 1889, str. 77-78.

²⁹ Smíchovsko a Zbraslavsko, Smíchov n. v. 1899, str. 526.

³⁰ Tamtéž.

při chabém osvětlení (učebna nebyla elektrifikována a škola si nemohla dovolit zařízení plného osvětlení), měl je na starost učitelský pomocník (ten byl za svou běžnou činnost odměňován obědem u učitele, vedením večerních škol si přilepšil o 35 korun za rok). Chabé osvětlení a úspory na topivu měli za následek malou docházku, můžeme se dokonce dočíst o učiteli, který „*aby se mu posluchači nerozprchli a tím jediného stálého peněžitého příjmu nepozbyl, připadl na myšlenku, že kupoval jablka, poděloval jimi své posluchače a takto je do školy vábil.*“³¹

1.2.3. Vzkvétající Smíchov a nové školy

K vzniku škol docházelo nejčastěji v hustěji obydlených oblastech, v případě měst v nově vzniklých čtvrtích, pro které nemohly dosavadní školy kapacitou vystačit. Na Smíchově došlo k rychlé urbanizaci kolem roku 1785, kdy v budoucí dělnické čtvrti začaly vznikat dílny a továrny (bělidla v dnešní ulici Na Bělidle, papírna, či porcelánka) a později v 19. století Bayerova továrna na porcelán (1852) a Ringhofferova továrna na kolejová vozidla, lokomotivy a tendry (1852), v roce 1869 pivovar Staropramen. Proměna Smíchovského prostředí od je ukázána v Obrazových přílohách č. 1 – 5.

Rozrůstající se Smíchov byl dopravně spojen s Prahou po dokončení výstavby Řetězového mostu císaře Františka I. v roce 1841. Původní most byl stržen r. 1888, na jeho místě dnes stojí Most Legií. Tím přibývá i více dětí z pravého břehu Vltavy a kapacita současné školy přestává stačit. „*R. 1839 navštívil smíchovskou školu nejvyšší purkrabí království Českého, hrabě Chotek. Když viděl, terak děti nemajíce místa v lavicích, po zemi a po oknech sedí a své písanky na kolenou drží, slíbil dětem, že brzy bude postaráno o novou pohodlnou školu. Avšak to „brzy“ trvalo 18 let.*“³². Na nárůst počtu dětí nemohla současná škola se 4 učebnami stačit.

³¹ Smíchovsko a Zbraslavsko, Smíchov n. v. 1899, str. 526.

³² Pauly, Jan. Památník města Smíchova vydaný k jubileu padesáté ročnice vlády Jeho Apošt. Veličenstva císaře Františka Josefa I., Praha 1898, str. 109.

Vizitace zaznamenaly v roce 1848 celkem 328 dětí školou povinných, roku 1849 se napočítalo 389, roku 1853 již přes 400 a počet sále narůstal.³³ V roce 1857 nastává výše zmíněný okamžik „brzy“, je vystavěna v Komenského ulici (dnes ulice Na Bělidle) trojtřídní dvoupatrová škola. K té bylo postupně připojeno dalších 8 poboček, o deset let později se stala školou hlavní., po třech dalších letech byla škola tvořena celkem 16 odděleními a byla přetvořena z hlavní na obecnou. Vzhledem ke stále narůstajícímu počtu obyvatelstva bylo Zemskou školní radou v roce 1873 nařízeno zřídit osmitřídní měšťanskou školu, pro kterou byla vybrána budova bývalé sirkárny v Plzeňské ulici a to za 190 000 zlatých s dalším nákladem 50 000 zlatých na její náležitou úpravu.³⁴

Děti stále přibývalo a za pouhé čtvrtstoletí se jejich počet téměř zpětinasobil (viz Tabulka č. 1) díky velkému populačnímu boomu způsobenému velkými množstvími přibývajících míst ve zdejších průmyslových podnicích a postupnou výstavbou moderních domů, dlážděním ulic a celkovou proměnou dříve zanedbané čtvrti, která se tak (i díky novým pracovním místům ve zdejších továrnách) postupně proměnila v atraktivní lokaci.³⁵ Přírůstek se zastavil a ustálil až s ukončením smíchovské stavební expanze v první třetině dvacátého století. *„Koncem 70. let 19. století byl Smíchov největší pražskou příměstskou obcí a jeho územím vedla řada moderních širokých ulic – Havlíčkova, Plzeňská a Palackého (nyní Lidická).“*³⁶ Tento trend pokračuje až do začátku dvacátého století, kdy je Smíchov (oproti jeho stavu v polovině století) městem k nepoznání. Až do pádu městských hradeb v závěru 19. století se zástavba Smíchova rozvíjela v okolí dnešní křižovatky u Anděla. Do té doby platil tzv. demoliční revers, který zakazoval obcím stavět budovy 600 sáhů (v případě Smíchova 300 sáhů) od hradeb. Pokud zájemce o výstavbu revers podepsal, musel v případě hrozící války zbořit na vlastní náklady. Po pádu hradeb se začala výstavba rozvíjet ku Praze i do okolí Palackého mostu postaveného v letech 1876-1878.³⁷

Vzrůstající atraktivitu a počet nových pracovních míst se nám odráží i na počtu

³³ Smíchovsko a Zbraslavsko, Smíchov n. v. 1899, str. 557.

³⁴ Tamtéž, str. 573.

³⁵ Fabini Pavel, Pražská pětka 2/2013, *Smíchov slaví 110 let od povýšení na město*, str. 10,11.

³⁶ Bělina, Pavel a kol., *Dějiny Prahy. II., Od sloučení pražských měst v roce 1784 do současnosti*, díl II., Paseka, Praha 1998. str. 127.

³⁷ Tamtéž, str. 126 - 127.

obyvatel, který ještě roku 1869 čítal 15 382 osob (což ze Smíchova činilo 9. nejlidnatější obec v Čechách a na Moravě), v roce 1880 měl 24 984 obyvatel (5. nejlidnatější obec) a na přelomu tisíciletí 47 135 ob. (6. nejlidnatější obec), tedy trojnásobek počtu ze začátku 70. let.³⁸ Termín „město“ lze však navzdory obecnému přesvědčení používat až od 22. 2. 1903, kdy je na žádost smíchovských zastupitelů podpořenou místodržitelem Coudenhovem Smíchov povýšen na město a 16. 1. 1904 mu byl přidělen městský znak.³⁹

Tabulka č. 1: Smíchovské žactvo v letech 1851 - 1928⁴⁰

Rok	Počet hochů	Počet dívek	celkem
1851	207	155	362
1853	234	169	403
1855	222	192	414
1857	204	181	385
1860	333	299	632
1863	408	342	750
1867	418	420	838
1875	870	726	1596
1880	1255	998	2253
1883	1461	1210	2671
1893	2022	1884	3906
1896	2346	2197	4543
1901	3073	2893	5966
1908	3455	3268	6723
1919	3934	2784	6718
1924	3236	2848	6084
1928	3175	2848	6023

Do konce 19. století vznikla dále škola v Husově (dnešní Drtinově)⁴¹ ulici (s nákladem 157 530 zlatých, 28 korun⁴²), ve které sídlily dvě měšťanské školy a gymnázium, v roce 1888 následovala obecná škola ve Vltavské ulici (ulice nese od svého založení dodnes toto jméno), jako předposlední vzniká měšťanská a obecná škola ve Smetanově (dnešní Koreňského) ulici (náklad 174 571 zlatých

³⁸ Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005 Díl I., Český statistický úřad, Praha 2006, str. 51.

³⁹ Fabini Pavel, Pražská pětka 2/2013, *Smíchov slaví 110 let od povýšení na město*, str. 10,11
Dekret viz Obrazová příloha č. 8

⁴⁰ Ducháčková Terezie, *Dějiny smíchovského školství*, Praha 1930, str. 26, 206.

⁴¹ Fotografie viz Obrazová příloha č. 9

⁴² Smíchovsko a Zbraslavsko, Smíchov n. v. 1899, str. 574.

a 52 korun⁴³). Vzhledem k neustálému nárůstu počtu dětí školou povinných vzniká z nařízení Zemské školní rady škola na rohu ulic Na Březince a U Santošky IV. obecná chlapecká a dívčí škola na Smíchově.

1.2.4. Nestátní výchovné instituce na Smíchově

Avšak nelze ponechat stranou jiné výchovné instituce například ze strany řeholních řádů. Pár minut pěší chůzí od dnešní andělské křižovatky leží malý vrch nazývaný smíchovský Sacre Coeur. Na něm ve třetí čtvrtině 19. století zakoupila generální představená Společnosti Srdce Ježíšova⁴⁴, Matka Josefina Goetzová, bývalé viniční usedlosti Kobrová a Královská jako místo pro nové sídlo zmíněné komunity. V tomto sídle byl zřízen klášterní penzionát a roku 1889 byla dokončena pětiletá obecná škola, později rozšířená na šestiletou. Využívaná kapacita této školy se blížila 300 chovank. Zpočátku se díky nedostatku českých řeholnic jednalo o francouzsko/německý ústav, díky čemuž čelil tvrdé kritice, ale postupem času i sem přicházely české sestry, často pocházející z řad české nobility.⁴⁵

Kromě zmíněného penzionátu a školy se o dívky starala rovněž družina blahoslavené Anežky pořádající nedělní besídky.⁴⁶

1.2.5. Dozor nad školami

Nade všemi školami v okresech dohlíželi vikáři (v případě Smíchova generální vikariát v Praze), nad jednotlivými školami pak měli přímý dohled zdejší faráři. V městských školách se stávali také řediteli, roku 1865 se tak stal ředitelem zdejší trojtřídky s pěti pobočkami Vincenc Švehla, první kaplan a správce Malostranského hřbitova v Košířích.

⁴³ Smíchovsko a Zbraslavsko, Smíchov n. v. 1899, str. 574.

⁴⁴ Ženský řeholní řád založený na přelomu 18. a 19. století věnující se penzionátní výchově urozených a výuce nemajetných dívek.

⁴⁵ Foltýn Dušan, Pražský Sacre Coeur, Stimbuilding, Praha 2002.

⁴⁶ Smíchovsko a Zbraslavsko, Smíchov n. v. 1899, str. 586.

Vikáři měli rovněž reagovat na různé stížnosti ze stran obyvatelstva okolí, žáků a jejich rodičů, popřípadě i státních úřadů. „*Ve školách proti všemu pořádku zpívají se písně radikální a vůbec škodlivé. Žádáme proto, aby všichni školdozorci bedlivě vyučování zpěvu sledovali, neboť ačkoli se to již dříve zakazovalo, dozvěděl se místodržitel o učiteli, který s dětmi zpíval písně politické, národního a separatistického smyslu. Nepoví-li tomuto učiteli již jeho vlastní cit k povinnosti, aby se podobného jednání zdržel, jest chování jeho tím neomluvitelnější, že i po zákazu v tomto pokračuje.*“⁴⁷ Tyto písně pocházely ze „Zpěvníku pro mládež československou“, který byl později zcela zakázán pro svůj údajný nacionálně-nepřátelský ráz. To bylo po roce 1852 odvoláno a zpěvník byl cenzurován a upraven.⁴⁸

Takové tedy bylo historické a ekonomicko-spoločenské zázemí Smíchova. Nastal čas si vysvětlit, jaké významné okolnosti ovlivnily vznik obecného školství, jak obecné školy fungovaly, jaké měly ekonomické zázemí, co přinášely nového a zodpovědět si otázky týkající se dobového mravu a dalších jevů se školou spojených. To bude úkol následující kapitoly.

⁴⁷ Ducháčková Terezie, Dějiny smíchovského školství, Praha 1930, str. 24.

⁴⁸ Tamtéž.

2. O obecné škole, jejím vzniku a vývoji do ustanovení samostatného Československa

„Počínaje psáti dějiny nově zřízené, „Čtvrté obecné školy pro chlapce a dívky na Smíchově“, prosím Boha všemohoucího, by školy této milostivě ochraňuje práci naší dobrotivě žehnal, bychom vychovávali mládež zbožnou, mravnou a pracovitou, mládež, jež by platně přispívala ku blahu a rozkvětu obce, milené vlasti a drahého národa.“⁴⁹

Edvard Militký

řídící učitel

2.1. O obecné škole a vyučování

2.1.1. O novém školství, charakteristika obecné školy

„Školy obecné zřízeny jsou k tomu, aby dívky v mravnosti a zbožnosti vychovávaly, ducha jejich vyvíjely, známostí a zběhlostí, jichž mají k dalšímu vzdělání v životě zapotřebí, jim poskytovaly a byly základem, by se z nich stali hodní lidé a občané.“⁵⁰

Citace ze Sbírký říšských školních zákonů z roku 1886 nestručně popisuje úkol, jenž si klade obecné školství. Cíle jsou to jistě obecné, ale naznačují jistý posun od roztroušené školské soustavy dob předchozích, postrádající širší koncepci vzdělávání obyvatelstva. Vše se změnilo již o něco dříve s Hasnerovou reformou školství, která nejen ukládala povinnou školní docházku osmiletou (oproti předchozím šesti letům), ale zároveň odstranila mnoho dosud platících výjimek, které umožňovaly dětem neúčastnit se výuky (práce na poli, v domácnosti aj.).

⁴⁹ KZŠUS, Kronika IV. obecné školy pro chlapce a dívky na Smíchově (1897 – 1959), úvodní strana.

⁵⁰ Sbírka zákonů školních, Zákony a nařízení u věcech obecného pokračovacího školství, Praha 1886, str. 43.

Tehdejší školství naráželo na opačný problém, než kterému čelí dnes: Příliš mnoho dětí a příliš málo škol, nedostatek patřičně vzdělaných lidí k vykonávání učitelského povolání⁵¹, mnoho zameškávajících dětí, pro které bylo zřízeno večerní školství, kam ale i tak často nedocházely. Osm povinných let bylo rozdělených na pět let na škole obecné a další tři roky na škole měšťanské, popřípadě gymnasiu či jiné střední škole.⁵²

Významnou změnou pro školství znamenalo zrušení konkordátu s církví pocházejícího z roku 1855, který církvi zajišťoval velké slovo ve výchově a vzdělání. *„Emancipace školy od církve dokonána říšským zákonem z 25. 5. 1868, jímžto se vydávají základní pravidla o postavení školy v církvi a současně vydaným druhým zákonem, jímž se pořádají poměry mezináboženské občanů státních. Na místo církve převzal vrchní vedení školství sám stát. Dozor nad školami přešel z farářův a školních výborů na místní školní rady, z vikářů na okresní rady školní, z konzistorií na zemské rady školní.“*⁵³ Citace nám popisuje rovněž změnu hierarchie vedoucích institucí od nejnižší položené místní školní rady přes radu okresní k zemské, jejíž nadřízeným bylo Ministerstvo kultu a vyučování.

Prosincová ústava z roku 1867 navíc slibovala úplnou náboženskou rovnost a možnosti vyučování náboženství jiného než katolického. Po roce 1869 můžeme říci, že vzniká školství opravdu pro všechny.

Druhá polovina devatenáctého století se vyznačuje značným technologickým rozvojem, kdy se pracovní proces postupně přenáší do stále složitějších podob, stát potřebuje více a více odborně vzdělaných lidí a vzdělávací koncepce je prostředek, jak se k takovému cíli dostat. Prostředí školy je rovněž více než vhodné pro implementaci základních vlasteneckých a náboženských hodnot (láska k vlasti, k panovníkovi, k Bohu).

⁵¹ Vzhledem k tehdejším poměrům jejich odměňování se nelze tolik divit. A ač pro vyučování byly potřeba opravdu jen základní znalosti, stále mnoho kandidátů nebylo, neboť učitelské povolání v sobě spíše neslo (mnozí by snad řekli, že dodnes nese) znamení života v bídě a dluhu.

⁵² Pánková, Markéta, Odkaz J. A. Komenského, c. d., Pedagogické muzeum J.A.K., Praha 2009, str. 38.

⁵³ Klika J., Sokol J., Stručný slovník pedagogický, díl první, Odbor literárně pedagogický, Praha 1891, str. 148.

2.1.2. O školní docházce

Přísně hlídána byla i docházka dětí do školy. V předchozí kapitole byly zmíněny snahy o omezení dětské práce v továrnách a v domácnostech. S novými zákony byla tato pravidla zpřísněna a na rodiče byla uvalena daleko větší odpovědnost než kdy dříve. Ale i tak byla stále možnost zažádat o výjimky a dělo se tak nejčastěji na venkově, kde se počítalo s výpomocí na polích a hospodářstvích. Tyto úlevy však platily na určité části roku a mimo dobu těchto povolení se děti musely naučit osnovou předepsanou látku, obvykle se vytvářely speciální skupiny, učící se stranou od těch, kteří docházeli do škol pravidelně.

Možnost zameškat byť jednu hodinu bylo možno jen doložením tehdejších relevantních důvodů:

- a) *Když dítě onemocní*
- b) *když onemocní rodiče nebo jejich příslušní, a mají, jakož prokázáno, opatrování se strany dítěte nevyhnutelně zapotřebí;*
- c) *jest omluvou podstatnou špatné počasí, když by tím dětem vzešla škoda na zdraví, a*
- d) *neschůdné cesty*⁵⁴

Rodičům, kteří pro potomstvo neobdrželi jakoukoliv úlevu ze školní docházky, byly vyměřené pokuty a tresty odvíjející se od počtu napomenutí, popř. důvodů, pro který nebylo dítě do školy posláno. Peněžitá pokuta se udělovala v rozmezí 4 až 20 zlatých, popřípadě mohli být rodiče vzati na 24 hodin do vazby. V případech, kdy se jednalo o rodinu chudou, mohl být zrušen příjem podpůrných dávek do doby, dokud se celá záležitost nevyšvětlila a dítě nenastoupilo do školy.⁵⁵ Tato práva spadala pod okresní školskou radu, která si často nechávala zasílat docházkové listy z vybraných škol pro kontrolu. Ve chvíli, kdy by řídicí učitel neřešil tento problém, mohl být pokutován a v případě hrubších nedbalostí i odvolán.

Bylo v pravomoci kontroly posoudit daný případ a dle toho se zařídit. V extrémních

⁵⁴ Sbirka zákonů školních, Zákony a nařízení u věcech obecného pokračovacího školství, Praha 1886, str. 153.

⁵⁵ Tamtéž, str. 535-536.

případech mohlo být dle občanského zákoníku například rodič uvězněn na více než rok, nebo odebráno rodičovské právo natrvalo, v takových případech byly děti svěřeny do pěstounské péče. „*Pozbyl-li otec zdravého rozumu, byl-li za marnotratníka prohlášen, nebo pro nějaký zločin na déle než rok za trest do vězení odsouzen; vystěhoval-li se o své újmě ze země; aneb nebyl-li déle roku v místě, nedav věděti, kde se zdržuje; tehda moc otcovská přestává a zřídí se poručník; pominou-li však tyto překážky, tedy otec zase práv svých nabude.*

Otec, který by děti svých naprosto neživil a vychování jich by zcela zanedbal, pozbude moci otcovské navždy.“⁵⁶

2.1.3. Vyučování, vyučované předměty

Nyní se vrátím zpět k obecné škole. Jejím úkolem bylo dát dítěti základní vzdělání v oblasti náboženství, dále čtení a psaní, vyučovací jazyk (český či německý), „*počítání spolu s naukou o formách geometrických; což by žakovstvu bylo nejsrozumitelnějšího a nejpotřebnějšího z přírodopisu, z přírodopytu, ze zeměpisu a dějepisu, zvláště hledíc ke vlasti a ústavě vlasti*“⁵⁷, kreslení, zpěv a tělocvik (doporučený chlapeckým třídám a školám, dívčím nikoliv). Je zajímavé, že rozsah těchto předmětů je určen tak, že „*záležeti bude na tom, na jakém stupni každá jednotlivá škola se nachází, co se týče sil učitelských*“⁵⁸, přesnější osnovy tedy ještě nebyly ustanoveny, neboť se zřejmě počítalo s nedostatkem vyučovacího času, učitelstva a s odlišnostmi na různých místech monarchie. „*Učebné osnovy... naznačují všeobecný postup vyučování. Docílení jednoho každého účele vyučovacího závisí od rozmanitých faktorů, které mimo obor bezprostředního zákonitého vlivu leží, naznačují... jedině to, čeho lze dosíci za normálních poměrů školních; taktéž obmezují se za příčinou rozličných poměrů v jednotlivých zemích na tom, že ustanovují postup vyučování všeobecnými základními pravidly*“⁵⁹. Vynechat však kterýkoliv z vyjmenovaných předmětů, bylo přísně zakázáno.

⁵⁶ Sbírká zákonů školních, Zákony a nařízení u věcech obecného pokračovacího školství, Praha 1886, str. 540.

⁵⁷ Tamtéž, str. 43.

⁵⁸ Tamtéž, str. 43.

⁵⁹ Tamtéž, str. 206.

Doplňky, rozpracování a změny osnov pak upravovala obvykle místní školní rada po poradě s učitelstvem a školním inspektorem dané oblasti. Odchylky od smluvených osnov byly zakázány. Co se jazyka týče, za vyučovací jazyk mohl být zvolen jen jeden ze zemských jazyků. Samotné vyučování kteréhokoliv dalšího jazyka (ale na většině obecných škol v českých zemích se jazyky omezují na český a německý) leželo v rozhodnutí místní školní rady. Proti tomu se samozřejmě školy často odvolávaly (české menšiny v německých oblastech a naopak). Jazyk byl nejčastějším vyučovacím předmětem prvních tříd, realie a jednotliviny přicházely pochopitelně později.

Rozvrh hodin⁶⁰ se všeobecně doporučovalo vytvářet tak, aby duševně nejnámáhavější předměty byly jako první a intelektuální tlak byl s postupem dne každou hodinu menší, výuku teoretickou měla provázet výuka více mechanická, aby si při ní mohla dětská mysl odpočinout. Denní výuka trvala v průměru pět hodin, největší počet hodin pro každou třídu byl věnován jazyku, podstatně méně hodin pak bylo věnováno zbylým předmětům. Protahovat výuku bylo zakázáno.

Bylo zvykem dávat i domácí úkoly, nicméně děti čekaly další povinnosti doma a volné odpoledne po škole nebylo samozřejmostí. Z toho důvodu byli učitelé a školy nabádány spíše k menším nárokům na domácí přípravu: „*Žáci nebudte domácími úkoly přetěžováni. Rovněž nesrovnává se s naukou o zdravím lidském, žákům na prázdniny tolik prací ukládati, aby tím účel prázdnin byl zmařen. Dávaje domácí úkoly, necht' učitel bere náležitý zřetel k věku, k místním i domácím poměrům žákův i k ročnímu počasí.*“⁶¹ Ideální představa ministerstva byla, aby se učitelé pravidelně scházeli a informovali se navzájem o svých plánech na ukládání těchto úkolů, v protokolech IV. obecné školy na Smíchově se však žádné poznámky o takové poradě nevyskytují.

O náplni vyučování se toho překvapivě z kronik dozvídáme velice málo, neboť se zde píše více o tom *jak*, než-li *co* se vyučuje. Velice častým a opakujícím se zápisem

⁶⁰ Podoba rozvrhu hodin viz Obrazová příloha č. 16

⁶¹ Sbíрка zákonů školních, Zákony a nařízení u věcech obecného pokračovacího školství, Praha 1886, str. 655.

týkajícím se osnov v kronikách zůstává: „*Osnovy učební byly dodrženy v řádných termínech a výsledky žactva byly rovněž uspokojivé.*“⁶² Nejčastěji kroniky zmiňují výuku němčiny či náboženství, zápisy však obsahují počet odučených hodin, popřípadě kdo je vyučoval.

Pohybujeme se v časech, kdy byly ve školách dodržovány dobové požadavky, řekněme genderové, které odlišovaly výchovu chlapeckou a dívčí (jak ostatně dokládá rozdělení na chlapeckou a dívčí školu). Mezitím, co chlapci byli vzděláváni v počtech, českém a německém jazyce, náboženství, pracích na školním pozemku, dívky byly krom zmíněného vedeny ke spíše praktičtějším předmětům jako industriální výchova (ruční práce, šití, vyšívání, předení), hospodářská a rodinná výchova. Rodina v tomto ohledu hrála důležitou roli, neboť ženy tvořily její ústředí, byly v rodině přítomny vždy, mezitím co muž byl v zaměstnání. „*Jelikož tělesnou soustavou svojí povolána jest žena ku mateřství, ještě dívčí výchově dbáti o to, aby položila v dívce základ k radostnému plnění jejího nejpřirozenějšího povolání, státi se matkou v nejdokonalejším smyslu slova, aby jí učinila život rodinný milým a kýženým.*“⁶³

2.1.4. O výuce náboženství

Výuka náboženství měla zásadní postavení. Právě náboženské smýšlení a morálka byly podstatou dobové „slušnosti“, neboť správně a především křesťansky vychovaný občan byl pochopitelně ukázněný a mravně uvědomělý. Již bylo řečeno, že náboženství byla před zákonem a tedy i ve školství rovna a byla možnost je vyučovat dle náboženské příslušnosti (klasicky se v kronikách dělí na katolické, evangelické a izraelské/popř. židovské).

Průvodcem při hodinách náboženství byla samozřejmě bible. „*Někteří paedagogové, jako Rein⁶⁴ a Ziller⁶⁵ aj. žákům 6-7 letým místo biblických příběhův*

⁶² KZŠUS, Kronika IV. obecné školy pro chlapce a dívky na Smíchově (1897 – 1959), zápis 1898/99, str. 3.

⁶³ Klika J, Sokol J., Stručný slovník pedagogický, díl první, Odbor literárně pedagogický, Praha 1891, str. 242.

⁶⁴ Wilhelm Rein, německý teoretik výchovy.

*ethické báchorky a robinsonády navrhuji, kterýmiž nejlépe pro biblické učení vhodně připravit se prý mohou. Naštěstí u nás není nikoho, který by uznával nutnost nějakých náhražek za prvopočátečné vyučování náboženství. Ovšem že náležitý se musí učiniti výběr ze starého i nového zákona, že mléka se musí dětem prvního stupně podávati, a nikoli silné již stravy biblické. Spor, má-li se začít starým neb novým zákonem, jest tuším již rozhodnut všeobecně: mnohé děje starého zákona jsou dětem přístupnější než děje nového zákona, kde mimo to jest mluva obrazná a proto již pro dítky těžší než konkrétní vypravování ze starého zákona.*⁶⁶

„Vyučování v náboženství opatřovati a předkem k němu dohlížeti přísluší úřadům církevním (po případě představenstvům židovských obcí náboženských).“⁶⁷ Výuka náboženství tedy nebyla řízena státem (ač samozřejmě nesměla být v rozporu se školním zákonem a řádem), ale jednotlivými církevními institucemi, které pak dosazovaly své svěřence do škol. Pokud nebyl duchovní v příslušné obci přítomen, obvykle církevní úřady dovolily vyučovat náboženství některému z učitelů (jenž jej vyznával). Pokud však příslušné úřady zcela opomněly dosadit svého učitele, byla tato pravomoc plně v rukou Zemského školního úřadu.

Dosazení duchovní byli většinou vzdělaní muži. Jejich působení na škole bylo často rozšiřováno na jakéhosi výchovného poradce a popřípadě průvodce či pomocný dozor na školních akcích a výletech. Katecheta *„má úkolem vychovávatí dítky v dospělé údy církve či působiti v dítky učení, bohoslužbou a kázni církevní, aby i když dospějí a školu opustí, učení Kristovo věřily a zachovávaly, službám Božím řádně obcovaly, i aby církevní kázni se podrobovaly.“⁶⁸*

Mezitím, co se na IV. obecné škole na Smíchově ve vyučování němčiny kantoři střídali poměrně často, vyučování náboženství měl na starost *„knížecí arcibiskupský školní inspektor smíchovský, kanovník a farář Vincenc Švehla“⁶⁹*. Katechismus byl vyučován dvě hodiny týdně s tím, že děti nekatolických vyznání učil rovněž

⁶⁵ Tuisikon Ziller, německý filosof, pedagog, teoretik výchovy.

⁶⁶ Klika J, Sokol J., Stručný slovník pedagogický, díl první, Odbor literárně pedagogický, Praha 1891, str. 80.

⁶⁷ Sbírká zákonů školních, Zákony a nařízení o věcech obecného pokračovacího školství, Praha 1886, str. 44.

⁶⁸ Klika J, Sokol J., Stručný slovník pedagogický, díl druhý, Odbor literárně pedagogický, Praha 1893, str. 570.

⁶⁹ KZŠUS, Kronika IV. obecné školy pro chlapce a dívky na Smíchově (1897 – 1959), zápis 1897/98, str. 1.

Vincenc Švehla. Na dívčí škole působil jako katecheta Václav Hrudka. Rozmanité funkce katechety, (popisované výše) dokládají zápisy: v zápisech kroniky dívčí školy je Hrudka často uváděn jako průvodce na výletech (rovněž je zapsáno, že byl znalý dějin umění a české historie), ale také jako vychovatel. Obzvláště při návštěvách církevních památek přednášel o morálních příkladech svatých a jejich výchovném odkazu pro pozdější doby.

2.1.5. O žáku

„Jest úkolem učitele, aby ve škole nejen duševné, ale i tělesné síly a schopnosti každého jednotlivého žáka co nejvíce ku všestrannému vývoji přiváděl, jsa na sobě vědom staré pravdy, že jen ve zdravém těle bytuje zdravá duše.“⁷⁰

Žákem obecné školy se stal každý chlapec z okolí školy (popřípadě přilehlých obcí, pokud neměly vlastní školu), který dovršil šest let. Nastínili jsme si, jakým směrem by měla být vedena výchova a jakým předmětům se žák učil, ale zatím jsme si neřekli, jak například nahlíželo tehdejší školství na zachování jeho zdraví, školní čistoty, či jaké pomůcky měl na vyučování mít, nebo jak si je obstarat.

2.1.5.1. Zdraví a hygiena

S dobou se rozvíjející medicína značně zasahovala do školního života. Lékaři mapovali výskyt nakažlivých nemocí či pravidelně prováděli hygienické prohlídky na školách. Školní pravidla se také snažila o prevenci a podporu rozvoje dětského organismu. Tyto požadavky na uspořádanost tělesnou šly ruku v ruce s požadavky na uspořádanost duševní, s dobrým vychováním.

Děti byly neustále nabádány k čistotě, jak na těle, tak na oděvu. Vzhledem k častým infekčním onemocněním byly často kontrolovány čisté ruce, umyté uši a přijít

⁷⁰ Sbíрка zákonů školních, Zákony a nařízení u věcech obecného pokračovacího školství, Praha 1886, str. 656.

v zašpiněném oděvu či botách také nebylo dovoleno.

Všeobecně se samozřejmě doporučovala prevence a vštěpování pravidel čistoty od nejnižších tříd. Velkého úspěchu se dočkalo tzv. Kodymovo⁷¹ zdravotní desatero:

- I. *Vzduch boží duch!*
- II. *Kam střídmost' nechodí, tam chodí lékař!*
- III. *Blahoslavená voda, ta rozumu nekali!*
- IV. *Třebas chudobně, jen když čistotně!*
- V. *Často-li se nastuzuješ, nesnadno se nastudíš!*
- VI. *V zdravém těle zdravá mysl!*
- VII. *Stojatá voda hnije!*
- VIII. *Veselá mysl půl zdraví!*
- IX. *Kdo chce mnoho znáti, nesmí mnoho spáti!*
- X. *Lepší malá pomoc, nežli velká nemoc!*⁷²

Velice se dbalo na rovné držení těla a další pravidla, z nichž některá zůstala ve školách dodnes, jiná, jako například nenošení knih v jedné ruce či ranečky vymizela až během období meziválečného Československa, kdy se začaly šířeji používat školní brašny, je ale zřejmé, že většina pravidel se snažila zabránit vzniku skoliózy a dalších poškození zad a páteře: „*veškeré malátnosti se střehouce... při ústním vyučování, když žák pouze buď poslouchá, buď mluví, nižádného při tom prostředku učebného nevyužívaje, sedíž vždy přímo tak, aby jeho páteř svislou čáru činila a aby hřbet v kříži byl zahnut. Trpíno nebudiž, aby děti ruce pod lavicemi nebo v kapsách skrývaly, aniž aby nohy kterýmkoli nepřipadným anebo neslušným způsobem kladly... budiž hleděno k tomu, aby přinášely s sebou pokaždé jen to, čeho potřebovati budou. budiž i hochům i děvčatům razeno, aby tyto potřebovati své vranečku s sebou nosili; nositi knihy pod levou paží budiž zakázáno.*“⁷³

K udržení tělesné kondice se doporučovala velká pozornost tělesné výchově (dívčkám se ale pohyb doporučoval jen omezeně). Vzhledem k odlišné výchově dívek se kladla zřetel pro šetření jejich těl u hodin ručních prací: „*ručním pracím*

⁷¹ Filip Stanislav Kodym, autor populárně-naučné literatury z oblasti zdravotnictví a dalších oborů

⁷² Klika J., Sokol J., Stručný slovník pedagogický, díl druhý, Odbor literárně pedagogický, Praha 1893, str. 452.

⁷³ Sbírká zákonů školních, Zákony a nařízení u věcech obecného pokračovacího školství, Praha 1886, str. 657.

*ženským, zvláště těm, jež se s jehlou konají, spadejtež časté krátké přestávky, v nichž ať děti tělo své opačným směrem drží, očím svým volně po vzdálenějších předmětech těkati dadouce.*⁷⁴

Dívky měly přísně zakázáno nosit jakoukoliv pokrývku hlavy ve školních prostorách, neboť tehdejší školství to považovalo za pokus o skrývání neučesaných vlasů. Do škol musely děti chodit dobře upravené.

2.1.5.2. Školní pomůcky

Nabízí se otázka, jaké pomůcky musel žák obecné školy mít. Základní pomůcky pro vyučování měla opatřit školy, jednalo se o pomůcky statické, jako byly pomůcky k prvnímu čtení (nástěnné tabule s písmeny a čísly), zeměkoule, mapy mocnářství, různé fyzikální aparáty, historické mapy a pomůcky ke kreslení. Samotné žákovy pomůcky měli určit učitelé jednotlivých předmětů, nicméně jednotným požadavkem byla psací tabulka (břidlicová) a dále psací a kreslicí potřeby. Postupem času bylo všestranně doporučováno, aby se psalo na papír, ale obzvláště v dobách nedostatku, za válečného stavu (a to dokonce i za časů Protektorátu Čechy a Morava) se k těmto tabulkám vracelo.

2.1.5.3. Výzdoba tříd

Stejně jako byly ve třídách vystavovány naučné tabulky a obrazy, tak byla celá škola zdobena obrazy císaře, výtvary žáků z hodin kreslení, výzdoba měla být směřována k duchu lásky k vlasti a císaři: „*K ozdobení vnitra, nehledíc k vlastním prostředkům učebným, sloužiž jenom to, co dětem zvláště zajímavě a srozumitelně jest, mohouc však zároveň i vyučovacím a vychovávacím účelům sloužiti. Sem hledí vše, čímž známost otčiny vštěpovati, lásku k císaři a vlasti buditi a siliti, duchovní obzor žáků rozšiřovati a krasocit šlechtiti možno. Podobizna císařova v nižádné*

⁷⁴ Sbírnka zákonů školních, Zákony a nařízení u věcech obecného pokračovacího školství, Praha 1886, str. 657.

*učebně scházeti nemá.*⁷⁵

2.1.5.4. Slušnost ozdoba mládeže

*„Slyšte bratří, sestry milé!
ted' vypovím – slyšte jen-
kterak trávím každé chvíle,
a co konám celý den.“*⁷⁶

Pro nahlédnutí na mravní nároky na žactvo poslouží kniha Vojtěcha Kryšpína „Slušnost ozdoba mládeže“, která byla na školní poradě IV. obecné školy pro chlapce a dívky na Smíchově výslovně doporučena jako nejvhodnější kniha pro mládež.⁷⁷ Postupně vypisuje základní pravidla chování mladého člověka. Dělí „výchovný prostor“ postupovaně mravy do deseti kapitol, my si vystačíme se třemi, tedy školou, domovem a veřejným prostorem. Zpracování bude obtížnější, neboť pravidla jsou vypisována jednotlivě pro konkrétní situace, my tedy vždy vytvoříme krátký úvod, ve kterém popíšeme základní postup chování v daném prostoru a vypíšeme pravidla, která by mohla být nejzajímavější, v dobovém vyznění snad i humorná.

Doma

*„Otce svého, mateř svou máš ctíti,
jestli hodláš dlouho živ zde býti.“*⁷⁸

Domov byl pro dítě prostředím, kde jsou rodiče zcela bezprecedentní autoritou.

⁷⁵ Sbírnka zákonů školních, Zákony a nařízení u věcech obecného pokračovacího školství, Praha 1886, str. 645-646.

⁷⁶ Kryšpín V., Slušnost ozdoba mládeže, Fr. A. Urbánek, Praha 1910, str. 70.

⁷⁷ KZŠUS, Protokoly školských rad (1899 – 1903), zápis r.1899/1900, str. 4.

⁷⁸ Kryšpín V., Slušnost ozdoba mládeže, Fr. A. Urbánek, Praha 1910, str. 30.

Téměř ve všech činnostech muselo dítě dělat vše k jejich spokojenosti a své zájmy zcela upozadit. Jednalo-li se o záležitosti mravní či duchovní, měli rodiče učinit výjimku a svěřené práce dítěti odpustit. Lásku mělo prokazovat rodičům i prarodičům, kteří se dle Kryšpína z dětí v domácnosti radovali ze všech nejvíce. Mělo se vyhýbat jakémukoliv konfliktnímu chování a nepřekážet starším v provozu domácnosti. To platilo obzvláště ve vztahu k čeládce. Pozornost byla věnována:

Chování u stolu, které dle Kryšpína mělo být téměř obřadné, jasně ukazovat hierarchii v rodině. autor doplnil krom obecných pravidel i jednotlivé pokyny pro držení příborů apod.:

„Při stole jako při oltáři nábožně a počestně.

Nežeň se hned po nejlepším místě. Přednější místa jsou pro ty, kteří jsou více nežli ty.

Dostal-lis ubrousek, nesedej naň, anebo nekoukej, jako bys nevěděl, k čemu jest.

Na vidličku neber tolik jako na vidle.

Jez tolik, aby neřeklo se, že jsi – žrout.

Mlsný polizač mlsá a popíjením srká; hejsek kvasy ustavičnými (hodováním) své zdraví mrhá; ti všickni pouze otrokové břicha jsou.“⁷⁹

Domácí kázni, jejíž součástí byla pilná práce, **chování k rodičům**, jejichž slovo bylo zákonem a kteří měli být chováni v náležité úctě:
„Řeknou-li rodiče ne, buď spokojen a neobtěžuj jich více.

Abys nečinil zlého, pracuj neustále.“⁸⁰

Dále **hygieně**, jež napomáhala dětskému zdraví domácímu soužití:

„Držíš-li někomu hůl, nestrkej si ji do úst.“⁸¹ (vzhledem ke konkretizaci předmětu,

⁷⁹ Kryšpín V., Slušnost ozdoba mládeže, Fr. A. Urbánek, Praha 1910, str. 29 – 42.

⁸⁰ Tamtéž, str. 29 – 42.

muselo být strkání holí do úst poměrně rozšířené)

„Vykonej dříve svou potřebu, abys v noci nebouřil.“⁸²

Ve škole

Pravidla školy nám jsou již poměrně dobře známa, ostatně mnoho z nich přežilo do dnešních časů. Měla být vykazována velká úcta učiteli a jeho práci, pohyb po škole byl podstatně omezenější, než je tomu dnes (ostatně mnoho tehdejších škol ani nemělo prostory, do kterých by se mohli žáci přesunout). Kryšpín rovněž hojně doporučuje (obzvláště pak pro domácnost a školu) časté obracení se k modlitbám, a všeobecně podporoval vedení mládeže ke **zbožnosti** a to i ve škole:

„Sedíš-li na místě, myslí na modlení; to ti přinese požehnání. Modlíš-li se, srdce k Bohu pozdvihni. Nekřič, nenaparuj se; Bůh slyší také tichou modlitbu. Do školních prací nedávej se bez modlení; Bůh jediný jest, který ti požehnati může.

Moudrost věčnou, Krista, aby ti ducha svého uděliti ráčil, tiše povzdechma vzývej; bez jeho pomoci byla by marna všeliká pilnost naše.“⁸³

Kázeň ve třídě a prostorách školy považoval za neméně důležitou, ukazují se tu i dobové „lumpárny“ (křída na oblečení a kloboucích, věšení papíru na knoflíky). Věta o učiteli jakožto otci by si zasloužila vyvěsit na všech současných školách v každé třídě:

Učitele jako otce miluj a nikde raději nebývej, nežli jemu na očích.

Neštěbetej, tím se zajisté učiteli nezalíbíš.

Nepiš nikam jména svého, totě špatná památka.

Nepiš žádnému křídou po zádech a po kloboucích. Nevěs také žádnému kusy papíru na knoflíky.

⁸¹ Kryšpín V., Slušnost ozdoba mládeže, Fr. A. Urbánek, Praha 1910, str. 60-65.

⁸² Tamtéž, str. 29 – 42.

⁸³ Tamtéž, str. 22-27.

Se zlými žáky neobcuj, pokazíš tebe. Pamatuj si přísloví: Kdo chce s vlky býti, musí s nimi výtí.

Ze školy neběž jako divá zvěř. Hled' i kravička jde zvolna ze stáje. Má-li tebe zahanbiti?''⁸⁴

Veřejný prostor

Na chování na veřejnosti byl kladen veliký důraz, neboť co se dělo ve škole či doma povětšinou zůstávalo tam, nicméně venku byly děti pod drobnohledem obyvatel své čtvrti, rodičů, příbuzných rodičů, známých rodičů, či je zahlédla zdejší obchodnice a podobně. Takové situace nepřinášely ostudu jen jim samým (ta je pravděpodobně ani netížila), ale hlavně jejich rodičům a v očích obyvatelstva i škole, která měla jejich výchovu na starost. Bylo tudíž v zájmu těchto dvou skupin co nejvíce držet děti na uzdě, aby je bránily před ostudou, škodou na majetku a na jejich zdraví a chránily veřejnou mravnost vůbec.

V Kryšpínovi lze vysledovat důraz, který kladl na **práci** mladých lidí (tím se nemyslí jen manuální práce, nýbrž činnost jako taková), dá se říci, že byla vedle zbožnosti a úcty téměř ústředním motivem jeho vize výchovy.

Zábava má tebe síliti k nastávajícím pracem.

Na veřejnou nahotu Kryšpín (a pravděpodobně nejen on) nahlížel jako na pohoršující:

„Nekoupej se nahý. K čemu jsou plavky?

Neběhej svlečený po lukách.‘‘⁸⁵

2.1.5.5. O kázni a trestech

„Účelem výchování mládeže jest přímý, šlechetný charakter. Aby se tohoto účelu

⁸⁴ Kryšpín V., Slušnost ozdoba mládeže, Fr. A. Urbánek, Praha 1910, str. 22-27.

⁸⁵ Tamtéž, str. 22-27

došlo, má učitel neustále k tomu působit, aby mládež mravně se chovala, aby měla zalíbení v povinnostech, aby počestně smýšlela a byla vlídná; též v ní má hleděti budití mysl pro obecnost⁸⁶ a lásku k vlasti. Učitel má právo i jest povinen, užiti k tomu všech prostředků zákonem dovolených a pedagogicky schválených.⁸⁷

Garantem kázně mělo být ustanovení disciplinárního řádu školních pravidel, který měl zjednat „vnější kázeň“, to za pomoci pilného a pravidelného dozoru učitele, „*pořádek vnitřní má zjednati se vyučováním samým a ovšem také učitelem, jenž nejen ke všemu konání žactva má přihlížeti, ale i o to pečovati, by ve škole vyvinul se zdravý duch, kterým by většina žáků v mezích udržovala i výstředníky, nedbalce a lenochy, nezpůsoby a neposluchy.*“⁸⁸

Jak je výše napsáno, postupující doba omezila i kázeňské prostředky do té míry, že roku 1870 byly veškeré tělesné tresty zapovězeny. Ministerstvo pro jistotu vydalo vlastní seznam, aby učitel nemohl používat trestů jiných poškozujících duševní či tělesné zdraví dítěte. V platnosti zůstaly následující: „*důtka, výstraha, stání v řadě lavic nebo vystoupení ven z lavic, zadržení ve třídě pod náležitým dohledem (o čemž, pokud možná, má se dáti věděti rodičům), předvolání dítěte před konferenci učitelskou (v jednotřídních školách před předsedícího místního úřadu školního), konečně vyloučení na čas ze školy.*“⁸⁹

Nelze se však domnívat, že výše zmíněné znamená ochabnutí důslednosti ve výchově skrze trest. Důvodem těchto omezení byla spíše do tohoto času platící častá krutost trestů ponechaných svévoli vyučujícího. Všeobecně používanou poučkou bylo, že „*na tom záleží, aby každý skutečný přestupek měl v zápětí trest. Zde nemá býti odchylky. Čin A má vždycky za následek trest B. Jakmile dítě pozná zákonitost vládnoucí mezi zjevem A a B, zajde mu chuť, zvláště když trest B se stupňuje.*“⁹⁰ Žádný z uvedených stupňů však neměl mít vliv na zdraví chovanců, tělesné i duševní.

⁸⁶ všestrannost

⁸⁷ Sbíрка zákonů školních, Zákony a nařízení u věcech obecného pokračovacího školství, Praha 1886, str. 164/165.

⁸⁸ Klika J, Sokol J., Stručný slovník pedagogický, díl první, Odbor literárně pedagogický, Praha 1891, str. 241

⁸⁹ Sbíрка zákonů školních, Zákony a nařízení u věcech obecného pokračovacího školství, Praha 1886, str. 167/168

⁹⁰ Klika J, Sokol J., Stručný slovník pedagogický, díl první, Odbor literárně pedagogický, Praha 1891, str. 273

Učiteli bylo zakázáno trestat děti skrz práce, které se školou nesouvisí (dejme tomu, kdyby měl zahrádku a poslal některé z dětí, aby mu shrabalo listí). Všeobecně se školní tresty měly využívat zřídka, ale jak mluví zkušenost, záleželo to spíš na temperamentu konkrétního učitele.

2.1.6. O učitelích

*„Služba na školách veřejných jest úřadem veřejným, jehož dosáhnouti může bez rozdílu každý státní občan, kterýž vykáže spůsobnost svou k němu spůsobem zákonným.“*⁹¹ Každý občan Rakouska-Uherska se mohl stát učitelem, pro kantory⁹² bez státní příslušnosti, byly stanoveny zvláštní podmínky, za kterých jim bylo dovoleno vyučovat. Kandidát rakouského občanství po dokončení povinné osmileté docházky nastoupil na *Ústav ku vzdělání učitelův* (případně učitelek, školy byly odděleny). Zde po čtyři roky studoval povinné předměty (vyjmenovali jsme si je v kapitole „O vyučování“) včetně dějin pedagogiky a doporučených výchovných metod, studium bylo zakončeno dvouletým „uspokojivým“ vyučováním na veřejné škole a zkouškou dospělosti (v případě neúspěchu bylo možno zkoušku opakovat pouze jednou), poté mohl být jmenován do funkce učitele, popř. podučitele. Pokud od posledního působení jakožto učitele uplynuly více než tři roky, musela být zkouška opakována.

Již dříve jsem se zmínil o učitelích výpomocných. Tedy o osobách, které byly znalé daného oboru, ale neprošly učitelským ústavem. Školy je často zaměstnávaly v důsledku odchodu vyučujícího, popřípadě jeho nemoci, ministerstvo se však snažilo dosazovat jmenované učitele/substituty z jiných škol, dokud se nenajde adekvátní náhrada za původního vyučujícího.⁹³

„Učitel jest povinen, důležitý úřad naň vznešený svědomitě spravovati, opatření zákony a nařízeními učiněná a rozkazy úřadů představených bedlivě zachovávat,

⁹¹ Sbírka zákonů školních, Zákony a nařízení u věcech obecného pokračovacího školství, Praha 1886, str. 87

⁹² Původní význam slova „kantor“ byl kněz-učitel na biskupské škole, který řídil zpěv.

⁹³ Sbírka zákonů školních, Zákony a nařízení u věcech obecného pokračovacího školství, Praha 1886, str. 611.

*všelikého zlého užívání školy a svého postavení ke škole k rejdům politickým, národním a náboženským se zdržovati a k dětem pod opatrování mu svěřeným bedlivě dohlížeti.*⁹⁴

Dnešní povinnosti učitele zůstávají v mnohém stejné: dbát na kázeň žáků, na svou vlastní, dávat pozor na pořádek v třídách o okolí školy, sloužit jako opora ve výchově ve škole i mimo ni, být v kontaktu s rodiči, pravidelně je informovat o chování a prospěchu žáka.

Zaměstnanců ve školství bylo oproti dnešní situaci méně, i vzhledem k této skutečnosti byli tehdejší učitelé mnohem více v zorném poli společnosti a to i ve městě (na vesnici pochopitelně ještě více) a byl kladen velký důraz na jejich chování i mimo prostory školy. Jakékoliv stížnosti ze strany rodičů či obyvatelstva musela řešit disciplinární komise. Uvnitř školy bylo úkolem řídícího učitele dohlížet na chování svých zaměstnanců, velká pozornost byla věnována včasnému docházení do hodin. Na jakýkoliv přestupek proti školnímu řádu či školskému zákonu byl učitel nejdříve upozorněn písemně vyzván, aby se táž situace již neopakovala pod hrozbou dalších sankcí.

Za nevhodné chování, či zanedbání svých povinností ve svém úřadu hrozily učitelům následující tresty:

- a) *důtka*
- b) *odejmutí přídavků za prošlou službu víceletou dávaných, odejmutí funkce ředitele, vyššího učitele neb řídícího školy a příplatků s funkcemi těmi spojených*⁹⁵
- c) *přeložení na jiné místo učitelské, nadané těmitěž neb nižšími příjmy*
- d) *propuštění*

Vyjmenované postihy nebyly postupně udělovány v případě opakování prohřešku, nýbrž byl jednoduše vybrán trest adekvátní tíži provinění. Pokud se však učitel v následujících třech letech po potrestání nijak neprovinil, byl záznam o jeho

⁹⁴ Sbirka zákonů školních, Zákony a nařízení u věcech obecného pokračovacího školství, Praha 1886, str. 169.

⁹⁵ Odebrání přídavku mohlo být zrušeno dočasně, popř. navždy, záleželo na vážnosti prohřešku

předchozích prohřešcích vymazán (pochopitelně vyjma propuštění).⁹⁶

Učitelům bylo hojně doporučováno, aby se zabývali tzv. „chrámovou hudbou“, neboť dle názoru ministerstva i ona se podílela na mravní výchově dětí a proto by učitel měl mít na něčem takovém účastenství. Chrámová hudba zažívala koncem 19. století úpadek a církevní úřady se snažily o změnu takového stavu. *„Příčina tohoto úkazu bývá zhusta vyhledávána ve změněném zřízení ústavů ku vzdělání učitelů, i byla ministeriu duchovních záležitostí a vyučování předložena žádost nejen se strany církevních úřadů, nýbrž i od zkušených odborných znalců a obecnstva, aby v tomto směru potřebná opatření učinilo; přičemž poukázáno zároveň k tomu, že tu nejspíše učitelé obecných škol odpomoci se dá.“*⁹⁷

Učitelům bylo sice zakázáno provozovat jakékoliv vedlejší zaměstnání, aby měli dost času na své svěřence, ale zákon dovoloval výjimky, jako bylo varhanciectví, či pozice ředitele kůru. Následkem zmíněných žádostí o takové opatření byla zvýšena pozornost na učitelských ústavech k výuce hudby, aby učitelé mohli tato prázdná místa (nejvíce na venkově) zaplnit.

Tím, domnívám se, shrnuji všeobecné poznatky o obecné škole a přikročím k životu konkrétní školní instituce.

2.2. Vznik IV. obecné školy pro chlapce a dívky na Smíchově, dary škole

Po charakteristice obecného školství a dobového mravu bych rád uvedl zmíněné do kontextu IV. obecné školy pro chlapce a dívky na Smíchově, jež by nám měla posloužit jako ukázka fungování obecných škol a jejich života. Jaký byl počátek ústavu?

⁹⁶ Sbirka zákonů školních, Zákony a nařízení u věcech obecného pokračovacího školství, Praha 1886, str. 691.

⁹⁷ Tamtéž, str. 288.

2.2.1. Vznik školy

Nařízením c. k. Zemské školní rady č. 17645 z 8. června 1897 se má začít vyučovat v budově navržené Františkem Šafránkem v školním roce 1897/1898. Celkové náklady na výstavbu areálu školy o výměře 910m² byly stanoveny na výši 85 000 zlatých. V budově byla zřízena IV. obecná chlapecká a dívčí škola se 4 pobočkami, celkově byla s to naplnit 18 tříd, ve kterých mělo studovat okolo 1000 žáků. Ve školském obvodu bylo celkem 2741 chlapců a 2489 dívek školou povinných. Škola měla zařízené vytápění všech místností a to včetně toalet. Školní zahrada zatím zřízena nebyla.

Škole byly k dispozici následující místnosti:

Prizemí: 2 třídy, tělocvična, sborovna, ředitelna a byt školníka

1. poschodí: 6 tříd, kabinet a ředitelna – dámské poschodí

2. poschodí: 6 tříd, sborovna a kabinet – pánské poschodí

V červenci roku 1898 souhlasila školní rada v čele s předsedou Aloisem Elhenickým (tehdejším starostou) s přístavbou druhé poloviny školy o 12 místnostech. Stejně tak byla odsouhlasena výstavba školní kaple, která měla být postavena nad tělocvičnou.

Řídícím učitelem byl ustanoven Edvard Militký, který setrval ve své funkci až do 1. 12. 1913 (16let), kdy odešel do penze.

Statistika na konci školního roku 1898 udává, že na škole začalo studovat 552 chlapců a 461 dívek, na konci školního roku bylo započítáno 588 chlapců a 500 dívek. Během roku bylo možné dodatečné přihlašování. Z toho 1076 dětí vyznávalo náboženství katolické, 10 evangelické a 2 děti izraelské. Celkový počet žáků byl o třetinu zredukován v roce 1907 (do té doby počet žáků oscilloval kolem uvedeného čísla, jak je možno vyčíst ze statistik uvedených v kronice školy)⁹⁸, kdy byla obec Radlice vyňata ze školského obvodu a byla zřízena samostatná škola v Radlicích. V roce 1899 byla škola rozdělena na IV. obecnou chlapeckou školu

⁹⁸ KZŠUS, Kronika IV. obecné školy pro chlapce a dívky na Smíchově (1897 – 1959), závěrečná statistika žactva z let 1898-1907.

a IV. obecnou dívčí školu.

2.2.2. Dary škole

Vznik nové školy si pochopitelně žádal velké prostředky na její stavbu, dále však bylo nutno zaopatřit školu co do jejího inventáře, v kronikách jsou zapsány seznamy dárců a jejich darů, tyto seznamy byly vytvářeny každý rok, my si však vystačíme s prvním seznamem, neboť seznamy z dalších let jsou víceméně obdobné, ovšem již méně bohaté. Výběr může sloužit i jako příklad, čím vším se dalo škole přispět.

C.k. okresní školní rada věnovala 4 Doležalovy dějepisné obrazy, 32 zeměpisných obrazů. 2 tabule „Pravěkých památek Rakouska-Uherska“, 2 spisky „Poučení o nehodách při elektřině“, 20 listů s nápěvem rakouské národní hymny, Kreslení I a II od Kryšpína

C.k. zemská školní rada věnovala na pomůcky 232 zlatých a 85 korun na učebné pomůcky, dějepisné a zeměpisné obrazy, mapy, fyzikální pomůcky, „*skvostné dílo* „*Letem českým světem*“, 3 plány Smíchova a Košíř, Malý popis Smíchova a 150 podobizen Františka Palackého. (Podobizny pak měly být rozdávány za odměnu)

Okresní zastupitelstvo Smíchova věnovalo 100 zlatých na učebné pomůcky, 2 mapy smíchovského okresu a dále knihy pro mládež určených žákovské knihovně.

Další dle zápisu nejvýznamnější dárce:

J. Kozlík – stříbrné rudy a nerosty pro výuku přírodovědy

A. Hynek – 500 sešitů a 800 volných listů

E. Militký (řídící učitel) – panorama Prahy „Kněžna Libuše věští slávu Prahy“, sbírku motýlů a brouků pro kabinet přírodopisu, sušený chmel a koroptví vejce

J. Slavíček – vycpaný černohlávek

A. Pulchart – početní Kyslíkovy tabulky

Komitét jednoty „Kolář“ z Radlic – 3400 poukázek na obědy pro chudé

Odbor Matice školské – 100 volných vstupenek na dětské slavnosti

Ze seznamu vyplývá, že nejčastěji byly školám darovány školní pomůcky (či peníze na ně), sešity, papíry a různé učebné pomůcky pro výuku jednotlivých předmětů. Obecné školy musely obzvláště v prvních letech své existence na takovéto dary spoléhat.

2.3. Pravidelné porady

2.3.1. O poradách

Pedagogické porady jsou nezbytným prvkem ve školství se držícím až do našich dob. Z dochovaných protokolů z let 1899 – 1903⁹⁹ IV. obecné dívčí školy si můžeme udělat poměrně jasný obraz o jejich průběhu. Jednalo se o pedagogickou poradu v dnešním smyslu, kdy probíhalo seznamování učitelstva s novými nařízeními, kulturními a společenskými plány školy. Učitelé se navzájem informovali o výsledcích a prohřešcích svých žáků, podávali stížnosti na technické či jiné nedostatky školy. Z protokolů jasně vyplývá, jakou roli hrála škola v žakově životě, v jakém duchu si vyučující přáli, aby byly děti vychovávány. K názornosti poslouží rozbor detailů rad z let 1899 – 1903.

2.3.2. Zápis z porady

Porada vždy začínala **prezencí**, kdy byla zapsána přítomnost všech učitelů; uvítání nových učitelů; bylo upozorněno, aby se v dokumentech nevyškrabovalo „*učiní-li*

⁹⁹ KZŠUS, Protokoly školských rad (1899 – 1903), zápis r.1899/1900, str. 2

*někdo chybu, postačí chybu úhledně přeškrtnout a vedle napsat správně.*¹⁰⁰

Obvykle následovalo čtení nových vládních nařízení a předpisů týkajících se školy.

Agenda vyučovaných předmětů se většinou týkala změn pravidel vyučování pro jednotlivé předměty, popřípadě kvalifikace nutné pro jejich vyučování.

Ustanovení katechety – pro dívčí školu byl jako katecheta ustanoven vysokou konzistoří Václav Hrudka. V případě ustanovení katechetů šlo o jeho formální přijetí a uvítání sborem.

Vyhlášení sbírky na podporu feriálních osad či chudých bylo tématem velice častým. Učitelé s těmito návrhy nejčastěji přicházeli sami. Obvykle následovala krátká diskuze o formě a průběhu sbírky. Často byli zapojováni i rodiče. Například při příležitostech svatomikulášské nadílky škola obvykle požádala matky dětí, zdali by něco neušily pro chudé školáky.

Probrán byl i **zdravotní stav na škole**. Učitelé byli často upozorňováni na opakované infekce, epidemie spalniček, spály, osypek, záněty průšnic, tyfu a vši. Oznámení vypuknutí zádušního kašle ve škole v Radlicích. Dále jednohlasné přijetí bezplatných návštěv dr. Jankeho „*léčícího kokařavost a jiné neduhy mládeže*“¹⁰¹

Stížnosti učitelů, poznámky o kázni:

Učitelé mohli na poradách vyjádřit svou nespokojenost s chodem školy, upozornit na nedostatečnost výchovných opatření a podávat stížnosti na konkrétní žáky a žákyně:

- Třídní učitelé nebyli dlouhou dobu spokojeni s nedostatkem lavic v prvních třídách.
- Časté stížnosti míří k otázce docházky. Starší dívky bývaly často nuceny zůstat doma, jelikož se měly starat buď o hospodářství, či o mladší sourozence. Rodičům čtyř žákyň byly zaslány dopisy s podpisy třídních. Jednalo se o žákyně: J. Štorkánovou, A. Vestfálovou, A. Krausovou

¹⁰⁰ KZŠUS, Protokoly školských rad (1899 – 1903), zápis r.1899/1900, str. 2

¹⁰¹ Tamtéž, str. 3.

a R. Jindřichovou

- Byl odhlasován zákaz postávání před školou kvůli hluku, který doléhal do přízemních tříd.
- Bylo vyhlášeno pátrání v okolí školy po školačce Anně Dlouhé, jejíž matka (dělnice Anna Dlouhá) ji neposílala do školy a její spolužáci ji delší dobu neviděli.
- Stížnost na skupinu dívek přistižených na taneční zábavě v Radlicích, nevhodnost takového chování jim byla řádně vysvětlena a rodičům zaslány dopisy.
- Připomenutí správného pozdravu žactva, jednotlivec měl zdravít jasně a hlasitě, skupina měla zdravít poklonou.
- Rovněž přibyla výzva „O šetření ryb“ a o trestech za porušování této výzvy.
- Na základě neustálých stížností vyučujících ohledně neustálého přemísťování lavic a jejich následném rovnání bylo rozhodnuto o jejich přišroubování k podlaze.

Revize knihovny byla prováděna často, neboť učitelé často přicházeli se stížnostmi na nevhodnost určitých knih a naopak se snažili knihovnu obohatit o výchovně hodnotnější tituly:

- Ze žákovské knihovny byl vyloučen XI. svazek „Kytice“, sbírky zábavného i poučného čtení pro mládež (J. L. Kobr 1877) pro nevhodnou povídku „Hrbatá“
- Byl přijat návrh o předčítání Kryšpínovy knihy „Slušnost, ozdoba mládeže“ žactvu celé školy.

Na pedagogické rady museli učitelé přinášet referáty o jejich **vlastní četbě** a následně je prezentovat kolegům, mnohé z takto probraných titulů byly následně zařazeny do školní knihovny:

Jako první zazněl referát od slečny Vojtěchovské na spis Jana Zoubka „Život a práce“. „*Uvedla mnohé výborné citáty Zoubkovy mající trvalou hodnotu pro*

*školsví vůbec.*¹⁰²

Důležitost porad spočívala v jejich informačním charakteru. Díky němu byli všichni učitelé včas informováni o nových nařízeních. Promluvy o zdravotním stavu byly rovněž velmi důležité, neboť se tak dalo předejít možným epidemiím. Tato setkání měla rovněž funkci rituální, jelikož se při nich přijímali noví učitelé. Nejvíce času se věnovalo připomínkám a stížnostem učitelského sboru. To napomáhalo rychlým reakcím na nečekané situace a umožnilo efektivnější chod školy vůbec.

2.4. Škola společenská

2.4.1. Péče o chudé

V předchozí kapitole jsme načali tematiku, která se se školou U Santošky úzce pojí, a to jak po dobu monarchie, tak v průběhu Československa: je to péče o chudé. Je samozřejmé, že na přelomu 19. a 20. století neexistovala jakákoliv obdoba dnešní podpory pro nepracující rodiny, chudý člověk se musel spolehnout buď na milodary, nebo věřit, že svou práci najde. Vzhledem k tomu, že školní docházka byla povinnou, nemohl rodič dítě držet doma a nechat ho pomáhat na hospodářském životu rodiny, neboť mohl za to být napomenut a následně stíhán policií. Chudých dětí dle kroniky byla průměrně 1/8 celkového počtu žáků. Pro tyto žáky byla ve škole na přelomu století zřízena jídelna (ta byla určena jen nemajetným žákům, o školních jídelnách dnešního typu můžeme mluvit až v 50. letech 20. století).

Péči o chudé je v každém školním roce věnován v kronikách zvláštní prostor. Příspěvky byly v rámci školy každoroční samozřejmostí, jak jsme byli svědky kupříkladu u návštěvy hraběnky Coudenhove či u radlické jednoty „Kolár“ ale i mnoha u dalších.

Každý rok probíhaly pravidelné události jako svatomikulášská nadílka, či kupříkladu návštěvy kulturně či státně významných osobností, při jejichž visitách

¹⁰² KZŠUS, Protokoly školských rad (1899 – 1903), zápis r.1899/1900, str. 4.

ve vybraných institucích vždy byla šance, že učiní charitativní gesto formou peněžitého příspěvku, či nějakého daru. Obdobné gesto je širokou veřejností aplaudováno dodnes, jakožto gesto lidsky cítícího politika, který soucítí s chudými.

Škola rovněž chudým studentům s dobrými výsledky zajišťovala pobyt na tzv. feriálních osadách: „*Feriální kolonie jsou novým krokem na dráze moderní humanity. Vrátili síly a zdraví chudým, pilným, nadaným a mravným dětem, mroucím ve zkaženém vzduchu velkoměstském.*“¹⁰³ Osady sloužily jako rekonvalescenční místo pro chudé žáky, kde se jim mělo dostat patřičné stravy, čerstvého vzduchu a rovněž vzdělávacích činností jako čtení knih a psaní dopisů. Umístěnky byly dětem rozdělovány povětšinou za odměnu, ale i jako dar jednotlivých osob či organizací, tyto osady rovněž přečkaly i období Československa. Během roku byly na feriální osady průběžně pořádány sbírky.

2.4.2. Další charitativní činnost

Charitativní činnost se ovšem nevztahovala jen na chudé, jak jsme si již ukázali na příkladech z období první světové války. Škola jakožto respektovaná instituce nepořádala jen sbírky, kdy by žáci chodili po ulicích a vybírali peníze od chodců do hrnečku, ale i větší společenské akce, které byly až nevídaně výdělečné.

Na jaře roku 1916 byla ve smíchovském obvodě uspořádána dětská slavnost začínající ve Ferdinandových sadech (dnešní Diezenhoferovy sady). První fáze se odehrála před budovou C. k. okresního hejtmanství¹⁰⁴, kde byl na jednom ze stromů umístěn portrét císaře a kolem tančily dívky převlečené za víly a družičky, to vše za přítomnosti místodržitele Maxmiliána Coudehove i s chotí, které byla předána kytice zosobňující jaro. 6000 dětí v průvodu s učiteli provedlo pochod s praporky za zvuků vojenské hudby kolem sochy císaře a okolo stojících významných pražských úředníků, odkud pak přešli do sadů nad Santoškou, kde se zpívaly národní písně, hrály se divadelní hry *Májová noc*, *Stavění májí* a *Řehořské vojsko* (v této scéně

¹⁰³ Klika J, Sokol J., Stručný slovník pedagogický, díl druhý, Odbor literárně pedagogický, Praha 1893, str. 323.

¹⁰⁴ Fotografie hejtmanství viz Obrazová příloha č. 6

hrálo okolo 300 dětí) Sbíрка učiněná během této akce vybrala pro Červený kříž 3000 korun.¹⁰⁵

Po smrti řídicího učitele Edvarda Militkého byl zřízen Fond Edvarda Militkého, který každého 18. března každého roku obdaroval žáky s nejlepšími výsledky drobnou peněžní odměnou.

2.5. Škola loajální

2.5.1. Příčiny oslav

Je důležité si uvědomit, že v této kapitole popisovaná škola je podřízena školské správě habsburské monarchie a musí tak splňovat jisté požadavky státní moci, musí se řídit něčím, co bychom mohli nazvat duchem monarchie. Tento „duch doby“ většinou řídicí se podle ideologie třímající politické otěže je jedním z nejkontrastnějších prvků, se kterým se v kapitolách této práce setkáme.

Z pohledu studovaných školních kronik loajalita a provolávání zdraví císaře a jeho rodině se přemění v oslavu demokracie a svobody, ta zase upadne ve strohou a stručnou dobu protektorátu a po ní následuje dlouhé období materialistického nadšení, společenského odsuzování a provolávání slávy ideálům socialistického státu. Každá z těchto ideologií má své způsoby, jak působit na žáka a na občana. Jedním z nich jsou příležitosti týkající se všech najednou, tedy ty, které stát určí za natolik obecně platné, že dolehnou (nebo by alespoň měly) na každého, tím míníme státní svátky a výročí mimořádných událostí.

2.5.2. Nejčastější oslavy a události

V případě Rakouska – Uherska se oslavy a výročí zaměřují hlavně na jmeniny

¹⁰⁵ KZŠUS, Kronika IV. obecné školy pro chlapce a dívky na Smíchově (1897 – 1959), zápis 1915/16, str. 3.

a narozeniny členů císařské rodiny, nejčastěji jsou zmiňované samozřejmě ve spojitosti s Františkem Josefem I., po jeho smrti pak s Karlem I. Oslavy byly propojením monarchistického kultu a výchovy dětí k vlastenectví.

Narozeniny Františka Josefa I. se oslavovaly víceméně ve stejném duchu jako všechny ostatní slavnosti vztahující se k jeho osobě (jmeniny, nástup na trůn). Ve slavný den bylo vyučování většinou kratší a škola byla vyzdobena císařovými portréty, místy doplněny portréty rodinných příslušníků (nejčastěji císařovna Alžběta). Učitelé měli v určený den představit žactvu dlouholetou tradici Františkova panování a skvělá vítězství, která za ta léta vydobyl na poli mezinárodním i tuzemském. Samozřejmě měli být žáci poučeni i o kvalitách Františka Josefa I. jakožto mírumilovného a pečlivého člověka, panovník byl vykreslen jako vzor. V případech, kdy se konala větší pamětní akce v tělocvičně, byla oslava doplněna zpěvem hymny rakouských národů a proslovem řídícího učitele školy.¹⁰⁶ Tak to bylo kupříkladu 2. prosince 1898, kdy se slavilo 50leté výročí císařova panování. Na konci slavnosti bylo žákům rozdáno 200 jubilejních kyticí.¹⁰⁷

Oslava svátků, výročí a slavných událostí se však nekonala jen mezi lavicemi, školy se účastnily akcí i venkovních a veřejných, poměrně často právě v sadech nad Santoškou, kde se konala menší divadelní představení pro veřejnost.

Velice hezký je dochovaný zápis z dívčí školy, kde řídící učitelka popisuje dubnovou návštěvu Františka Josefa I. v Praze (15. -29. 4. 1907)¹⁰⁸, při které dívky stály jako součást průvodu projíždějícího císařského kočáru. *„Když Jejich Veličenstva u Národopisného musea v Kinského zahradě v otevřeném kočáře kolem jela, mávaly praporečky, jež jim koupila slavná městská rada, kynuly rukama a šátky, a nebyti strážců učitelských, byly by zajisté běžely ke kočáru... Škoda jen, že nevlídné, studené počasí nedovolilo bílé oděným děvčátkům, aby po celou dobu tvořily ozdobný rámeček pestrým za nimi stojícím davům. Ale přeci, když kočár přijížděl, podaly první řady rychle teplý přehoz družkám v řadě druhé, tak že pro*

¹⁰⁶ KZŠUS, Kronika IV. obecné školy pro chlapce a dívky na Smíchově (1897 – 1959) zápis 1898/99, str. 2.

¹⁰⁷ Tamtéž.

¹⁰⁸ Fotografie viz Obrazová příloha č. 7

*krátkou chvíli zjevil se obraz milý, poutavý.*¹⁰⁹

Účast škol na akcích tohoto typu byla velice častá, obzvláště pak dívek v bílých stejnokrojích, chlapcům nebyly takové role většinou svěřovány pravděpodobně kvůli menší esteticko-reprezentativní stránce a dost pravděpodobně také kvůli bujařejším projevům chování mladého člověka, ale to už jsou pouhé domněnky.

Oslavy se však nedržely, jen pokud šlo o osoby panovnického rodu, ale velké slavnosti byly ve škole uspořádány ku příležitosti stého výročí narození Františka Palackého v červnu 1898. Celá škola byla vyzdobena v duchu slovanských motivů a obrazy výjevů ze slovanských bájí. Na závěr slavnosti byli nejlepší žáci odměněni bustami Františka Palackého¹¹⁰

2.6. Škola na výletě

Veliké oblibě se mezi žactvem dostalo obzvláště výletům ať již po Praze, či do jejího okolí. Učitelé své svěřence nejčastěji seznamovali s českou florou a faunou v botanických zahradách a zvěřincích. Oblíbené byly rovněž výlety za technickými a historickými památkami. Výlety byly hojně doporučovány ministerstvem jako výchovný a vzdělávací, ale rovněž tělu prospěšný prostředek.

Výlety po Praze usnadňovala i tramvajová doprava, která roku 1913 dosáhla až k budově škol na Santošce, kde se nacházela konečná stanice. Dnes tento fakt může překvapit vzhledem k poměrně velkému sklonu ulice. Tramvaj sem dojížděla až do roku 1938, za tuto dobu se tu celkem vystřídal pět různých linek.¹¹¹

Snad nejčastěji zmiňovanou památkou je Karlův Týn, označení dříve se používající pro Karlštejn. Musíme si uvědomit, že jeho přestavba pod taktovkou Josefa Mockera skončila v roce 1899 a od té doby se stal veřejnosti plně přístupný. Toho školy hojně využívaly, neboť byl spojen se jménem jednoho z nejopěvovanějších

¹⁰⁹ KZŠUS, Kronika IV. obecné školy dívčí na Smíchově (1899 – 1937), zápis 1906/07, str. 3.

¹¹⁰ KZŠUS, Kronika IV. obecné školy pro chlapce a dívky na Smíchově (1897 – 1959) zápis 1898/99, str. 3.

¹¹¹ Fojtík, P., Zmizelá Praha: Tramvaje a tramvajové tratě, 2. díl, Paseka, Praha 2011, str. 129
Fotografie viz Obrazové přílohy č. 11 - 13

českých vládařů, který byl symbolem české státnosti a rozkvětu kultury vůbec. Detaily o jednom z takových výletů máme opět z pera řídící učitelky Hermíny Pillbauerové: „*Aby nejmenší naše drobotina nezůstala doma a také viděla, že Čechové mnohými památkami honositi se mohou, rozlétna se celou školou dne 24. června zvěst, že všechny půjdeme tentokrát na výlet, a to na památný Karlův Týn [...] Pán Bůh nám přál. Den byl jasný, slunéčko hřálo, příroda sama lákala k výletu. [...] Silný liják, který se tou dobou nad krajinou snesl, nezkalil nikterak veselou mysl malých výletnic. Smíchu, žertů, zpěvu, veselosti všude bylo plno. Kde jaká zásoba potravin, kterou starostlivé matičky nám na cestu připravily, mizela rychle z košíčků. Občerstveny a posilněny hrály si pak děti vesele, než pozdní čas připomenul nám cestu zpáteční.*“¹¹²

Na tento výlet se celkem přihlásilo 100 žákyně. Průvodce po blízkém i vzdáleném okolí hradu se stal katecheta Václav Hrudka, který podal odborný výklad o historii a přeměnách Karlova Týnu až do jeho současné podoby.

2.7. Ozvěny první světové války ve škole

Po atentátu na následníka trůnu Františka D'Este v Sarajevu došlo k řetězci události vrcholící vypuknutím 1. světové války, konfliktu, který po dlouhém období míru zachvátil mnoho světových národů, jejichž muži byli povoláni do zbraně. Válka nedoléhala jen na místa bojišť, ale i na každodenní život občanů.

Byl zaveden přidělový systém, byly pořádány sbírky jak pro vojáky na frontě, pro rodiny uprchlíků z míst zachvácených konfliktem (v případě Rakouska-Uherska se jednalo hlavně o haličské uprchlíky) či rodiny připravené o příjmy odchodem manželů na frontu. Otcové a další rodinní příslušníci museli kvůli válce opustit své rodiny, což komplikovalo jak docházku dětí do škol, tak jejich výchovu, neboť zaopatřovali je buď jejich prarodiče, či matky připravené o značnou část příjmů. Školy se musely potýkat s nedostatkem učebních materiálů, stejně jako například s nedostatkem topiva (z toho důvodu byla škola v zimě často zavřená), neboť státní

¹¹² KZŠUS, Kronika IV. obecné školy dívčí na Smíchově (1899 – 1937), zápis 1901/02, str. 3

prostředky byly soustředovány pro vedení války. Součástí této kapitole je i výzkum úlohy, kterou za válečného stavu zastával učitel.

2.7.1. Učitelé a válka

Do aktivní služby byli rovněž povoláni učitelé, ti zbylí měli kromě výchovy a často i mimoškolního zaopatřování dětí, rovněž působit v tzv. „chlebových komisích“ a organizovat zmíněné sbírky. Dle usnesení učitelstva smíchovského okresu ze dne 14. srpna 1914 odváděli učitelé 1% měsíční renty jako příspěvek na podporu raněných vojáků, podporu rodin mobilizovaných a pro pozůstalé padlých.¹¹³

Část učitelstva byla krátce po začátku války povolána do služby (všichni, kteří narukovali, přežili první školní rok a všichni se dočkali povýšení). Podle usnesení č. 6451 okresní školní rady byli všichni zbylí učitelé v létě povoláni do škol a vyzýváni ke všeobecně prospěšnému působení. Největší péči měli věnovat dětem otců, kteří byli povoláni do zbraně. Tyto práce většinou spočívaly v navštěvování útulků pro tyto děti zřízených, kde učitelé vařili, vyučovali a vymýšleli zábavní program.

21. 2. 1915 bylo vydáno nařízení zařazující učitele do tzv. chlebových komisí, které měly na starosti přidělování chleba a jiných potravin obyvatelstvu. Učitelé zde většinou působili jako dozorcí a měli na starosti inventuru.

Dále měli vést žáky ke spořádanosti a prospěšné činnosti, která se většinou týkala pomoci v sirotčincích, sbírkách na Červený kříž. Žáci studované obecné školy se vyznamenali množstvím materiálu, který se jim pro Červený kříž podařilo nashromáždit, jednalo se o: 161 vázaných knih, 219 nevázaných brožur a časopisů, 6500 cigaret. Rovněž se podařilo nashromáždit 87 kg kovů a vyrobit 2200 papírových podešví do bot pro vojsko. O Vánocích se konala sbírka pro vojenský lazaret ve Vltavské ulici. Za tyto snahy bylo škole 8. 3. 1915 uděleno

¹¹³ KZŠUS, Kronika IV. obecné školy dívčí na Smíchově (1899 – 1937), zápis Válečná kronika, str.2

poděkování Ministerstva války.¹¹⁴

2.7.2. Vyučování za války, omezení školy

Vyučování bylo během roku přerušeno kvůli oznámením vítězství v Bělehradu, u Lvova a Přemyšle, v návaznosti na tato vítězství byly žákům připomenuty válečné snahy Rakouska-Uherska a významná vítězství v historii habsburské monarchie.

Během válečného stavu byla škola dosti omezena v počtu vycházek a v jejich destinacích: *„Jako loni, tak i letos pro neblahé poměry v době války nemohly vzdálenější vycházky býti konány. Také potravin nelze na výletních místech koupiti, a pokud přece by se dostaly, je cena za ně veliká. Konány tedy po většině jen vycházky poučné.“*¹¹⁵

Začátkem roku 1915 byla jedna učebna přeměněna v ubytovnu pro haličské uprchlíky, jednalo se celkem o 19 hochů a 24 dívek. Ubytovnu navštívil haličský zemský školní inspektor a poděkoval vedení školy za vřelé přijetí a pomoc. Dívčí škola rovněž přijala dívky z I. obecné školy, která neměla dostatek uhlí na vytápění prostor.

Na začátku prosince 1915 došlo ke slavnostnímu vydání básnické sbírky „Květy lásky“, jež se údajně používala i v dalších školských obvodech a její exemplář vázaný v bílém hedvábí byl dokonce předán arciknížeti Karlu Štěpánovi, který následně z vděčnosti daroval vysokou finanční částku na fond pro sirotky.

V posledním roce války se škola dočkala „vzácné návštěvy“ hraběnky Coudenhove. Byla uvítána v tělocvičně ozdobené poprsím císaře Karla I., žactvo recitovalo básně a byla zapěna hymna rakouských národů, s dětmi hraběnka následně promlouvala. Obdarovala 80 dětí z chudých rodin obuví a zaopatřila zdejší jídelnu pro chudé hojností potravin a přislíbila další příspěvky. Odjela za svolání žactva: „Sláva!“¹¹⁶

¹¹⁴ KZŠUS, Kronika IV. obecné školy pro chlapce a dívky na Smíchově (1897 – 1959), zápis 1914/1915, str. 7.

¹¹⁵ KZŠUS, Kronika IV. obecné školy dívčí na Smíchově (1899 – 1937), zápis 1915/1916, str. 7

¹¹⁶ KZŠUS, Kronika IV. obecné školy pro chlapce a dívky na Smíchově (1897 – 1959), zápis

Dle nařízení č. 4554 ze 21. 7. 1916 měla být škola přesunuta do Resslervy ulice, aby v její budově mohl být zřízen lazaret. V rámci příprav byla většina učebního materiálu přesunuta do podkroví a do sklepa. V souladu s těmito opatřeními mělo být v následujícím roce vyučování pouze polodenní. V září téhož roku byl vydán přípis o odložení přesunu školy, který byl o půl roku později zrušen úplně.¹¹⁷ O náladách těch, kdož měli učební materiál přenést zpět, se kronika nezmiňuje.

V dívčí škole nechala řídící učitelka Terezie Duchácká zpracovat statistiku rodinných příslušníků odvedených do války:

Začátkem školního roku 1914/1915 odešlo od rodin 132 otců, 65 bratrů a 575 strýců. Do konce kalendářního roku války z nich zahynulo 75 a 25 bylo nezvěstných. Sirotků bez rodičovského zajištění bylo na konci roku 45. Koncem roku bylo mezi žačkami napočítáno ve válce 108 otců, 65 bratrů a 635 strýců. Zemřelo 15 otců, 7 bratrů a 101 strýců.¹¹⁸

Konec 1. světové války znamenal obrovskou změnu pro národy Evropy. Mnoho z nich vyhlásilo samostatné státy. Ty se pak musely potýkat se situací, kdy bylo nutno se vyrovnat nejen se změnou státního zřízení, ale i se zděděnými problémy a zároveň řešit otázky vyvstávající z nově vzniklé situace. Tyto změny se měly dotknout právě i systému školství. Českoslovenští učitelé byli plni očekávání nového velkého školského zákona, který měl odstranit a nahradit starou rakouskou školu novou, československou. Jestli bylo toto úsilí zdařilé, či ne, není již úkolem této kapitoly, nýbrž kapitoly následující.

1914/15 „Vzácná návštěva“

¹¹⁷ KZŠUS, Kronika IV. obecné školy pro chlapce a dívky na Smíchově (1897 – 1959), zápis 1914/1915, str. 7

¹¹⁸ KZŠUS, Kronika IV. obecné školy dívčí na Smíchově (1899 – 1937), zápis 1914/15 str. 3

3. Proměny obecné školy v letech 1918-1939

„Čas oponou trhnul – a změněn svět!“¹¹⁹

Konec první světové války umožnil mnohým evropským národům osamostatnění se a tím jim připravil otevření dosud nezakoušené zkušenosti a obzvláště je tím položil před nemalou zkoušku, tedy převzetí těžší do vlastních rukou, zorganizování vlády a všeho co s tím souvisí. Výše psaný citát z Romancí o jaře 1848 vystihuje tuto proměnu, ač byl určen pro jiné časy a jiné události. Češi nyní měli nyní možnosti změn ve zcela jiném světle, než o jakých usilovali předtím. Čekala je přestavba státní správy, dosud centrálně řízené z Vídně. S tím dost úzce souvisela i reforma školství.

3.1. Vyhlášení samostatnosti československého státu

Jednou z cest, jak studovat tyto změny, zůstávají školní kroniky, které jsou specifické svým postavením mezi oficiálním administrativním dokumentem a paměťovým textem. Studovaná kronika IV. obecné školy na pražském Smíchově, reflektovala podzim roku 1918 takto:

„Prohlášení samostatnosti státu československého stalo se velkolepou manifestací osvobozeného národa. V první den vyučování, u nás 5. listopadu, promluvil řídicí učitel k shromážděné mládeži o světodějném významu této události. Stalo se tak ve vyzdobené tělocvičně způsobem důstojným a slavnostním. V mimořádné poradě učitelského sboru s upřímným nadšením schváleno, aby akcentována byla ve slavnostní promluvě oddaná, vroucí láska k velké a slavné sjednocené vlasti, ale také připomenuta dětem úcta a poslušnost k zákonům, dále aby mládež pro přítomnou dobu byla vybídnuť zvláště k zachování pořádku a kázně. Místní školní rada vybídla radu školy, aby ve všech učebnách, pracovních i kancelářských

¹¹⁹ NERUDA, Jan. Balady a romance. 1. vyd., *Městská knihovna v Praze*: [online]. 23. 1. 2011, [cit. 2013-04-13]. Dostupný z WWW: http://web2.mlp.cz/koweb/00/03/65/85/53/balady_a_romance.pdf Verze z 23. 1. 2011., str. 18.

místnostech dala neprodleně odstraniti všechny obrazy císaře a členů bývalé panovnické rodiny. Stalo se. Sbor sám vymítíl ze všech sbírek z knihoven veškeré památky na dobu poroby a útisku vlád habsburských.“¹²⁰

Nelze zde neupozornit na jednu velice zajímavou věc. Od odchodu prvního řídícího učitele Edvarda Militkého (1. prosince 1913) sepisuje kroniku nový ředitel Josef Košťálek. V kapitolách před říjnem 1918 se z jeho pera dočítáme o chvále císaře a jeho rodu, nyní se ale dikce mění, ničí se „*veškeré památky na dobu poroby a útisku vlád habsburských*“. Musíme si uvědomit, že kroniky podléhaly kontrolám školních inspektorů (na konci každého roku ji školní inspektor prohlédl a obsah schválil) a tedy, že nebylo možno do ní napsat volné názory pisatele na ty či ony osoby. Nesmíme ale podlehnout dojmu, že by se převratem něco na tomto faktu měnilo. Závěr si můžeme udělat takový, že dle zápisů víme, jaký byl státní názor na tu či onu věc (osobnost císaře očima monarchie je skvělou a vzorovou, pohledem nové republiky je to relikv dob před osvobozením), ale osobnost pisatelova se do popředí nedostává. Jinak řečeno, kroniky se nedají ztotožnit se soukromým deníkem.

Výnosem Č. I. 1571/81531 z 15. listopadu 1918 byly zrušeny výnosy o pěstování rakouského vlastenectví a o zákazu školní mládeži nosit národní a spolkové odznaky.¹²¹ Stejně jako se změnilы vlajky a státní znaky, změnilы se i ideály, události a osobnosti, které nyní měly být oslavovány. Školní mládež nyní mohla projevovat své národnostní a politické názory. Stát má však nadále možnost ji výukou a výchovou vlastenecky formovat.

¹²⁰ KZŠUS, Kronika IV. obecné školy pro chlapce a dívky na Smíchově (1897 – 1959) zápis 1918/19, str. 1.

¹²¹ Tamtéž, str. 2.

3.2. Pozůstatky z dob minulých

3.2.1. Dědicové Rakouska

Stav školství po první světové válce byla jednou z výzev, se kterými si musel nový stát poradit. Krom ztrát učitelů na bitevních polích byl jejich nedostatek ještě navýšen snahou o vznik školské správy na Slovensku a Podkarpatské Rusi (pro tyto dvě oblasti byly vydávány upravené zákony, než jaké platily pro Čechy a Moravu), za účelem zlepšení poměru gramotných a negramotných, jejichž počet směrem na východ od Moravy narůstal. Dalším palčivým problémem zůstávala legislativa.

„Poněvadž však nebylo lze rušiti rychle a bez odporu s různých stran pro spleť zákonů jednotlivých zemí staré školské zákony a nahraditi je školským zákonem novým, volila se cesta úpravy po částech podle naléhavosti věci, a pronikavá změna celkového právního stavu, vydání nového všeobecného zákona školského, celému státu společného, odložila se na dobu pozdější a příhodnější.“¹²²

Přestože se po 28. říjnu 1918 znovu a znovu objevovaly snahy o zřízení zcela nového československého školského zákona, nikdy se tak ve skutečnosti nestalo. Československá republika byla v této oblasti dědičkou rakouské školské správy.

Jak bylo řečeno, stát postupem času jen upravoval jednotlivé zákony, ale základ zůstal stejný. Postupné úpravy zařizoval nejprve tzv. *paritní zákon* z roku 1919 (upravuje mzdy a výslužné učitelstva), *zákon o správě školství* (upravuje složení a působnost jednotlivých školských úřadů, Zemské školní rady zůstávají, pro Slovensko a Podkarpatskou Rus jsou zřizovány prozatímní referáty v Bratislavě a Užhorodu) a *zákon o zrušení celibátu učitelů*. Československo se rovněž snažilo postavit problému, kterému se předchozí školská správa příliš nevěnovala (ač se nedá říci, že by se mu nevěnovala vůbec), to sice jazykovým menšinám na území nové republiky. Snažila se ho řešit vytvořením *menšinového školského zákona*, který měl umožnit každé menšině v kterékoliv části republiky právo vzdělání v rodném jazyce. Nadále se však od státu očekávaly reformy obecnějšího rázu,

¹²² Příručka školské osvětové správy, pro potřebu služby školských a osvětových úřadů a orgánů, Státní nakladatelství, Praha 1934, str. 9.

nikoliv již jen jednotlivé úpravy zděděných zákonů: „Zůstává ovšem nevyřešená celá řada důležitých otázek, jež bude nutno řešiti dříve nebo později...úpravy obvodových měšťanských škol... úpravy poměru mezi státem a nestátními, hlavně církevními školami na Slovensku a P. Rusi, vyššího přípravného vzdělání učitelstva atd. A konečně bude se musiti přistoupiti přece jen k novému všeobecnému zákonu školskému, jež by národnímu školství v celém státě dal jednotný právní základ, přizpůsobený poměrům státu a pokrokům školství ve světě i doma a byl východiskem další školské činnosti státu.“¹²³

3.2.2. Pozůstatky v knihovnách a kabinetech

Nebyla to jen legislativa, s čím se musely školy, úřady a ministerstva potýkat. Krátce po vyhlášení samostatnosti mají československé školy stále učebnice z dob předchozích a nemohou je ze dne na den nahradit, protože nový stát je pochopitelně zavalen změnami na každém kroku a schválení nových osnov a učiva, bohužel pro něj, nejsou práce na jednu noc.

Mnohé obory si jistě mohly vystačit s pomůckami a knihami doposud používanými (přírodopyt, fyzika, učebnice matematiky), ale obory jiné, jako například dějepis potřebovaly ve svých osnovách změny. Změny však nebyly tak dramatické, většina poznatků byla jen upravena pro potřeby nového státu, byly vyškrtány pasáže týkající se nutnosti existence monarchie a byly nahrazeny novým demokratičtější tónem. Později došlo ovšem i na učebnice věd exaktních a jejich doplnění o nejnovější vědecké poznatky. Zastaralé učebnice jsou hlášeny ještě roku 1925:

„Na některých školách obecných a občanských užívá se stále ještě učebnic vydaných z dob před převratem a schválených rakouskými úřady školními a nikoli školními úřady našimi. Nelze připustiti, aby v národních školách Československé republiky se z jakýchkoliv důvodů užívalo učebnic neschválených... Nástěnných map z doby před převratem schválených rakouskými školními úřady dovoluje se přechodně užívati jedině tehdy, budou-li na nich zřetelně zakresleny

¹²³ Příručka školské osvětové správy, pro potřebu služby školských a osvětových úřadů a orgánů, Státní nakladatelství, Praha 1934, str. 10.

*územní změny způsobené mírovými smlouvami po světové válce a budou-li příslušné nápisy upomínající na dřívější poměry, ze jména rakouské, přizpůsobeny nynějším poměrům.*¹²⁴

Jako specifickou a do jisté míry úsměvnou otázku, jež tehdy řešila školní správa, upozorněme na nový typ pomůcek vzniklých v důsledku války. Školní pomůcky nalezené po převzetí moci byly mnohdy i nebezpečné, za jakých okolností si dotyční mysleli, že kupříkladu vlastnictví ostré munice z války je v pořádku s předpisy? *„Bylo zjištěno, že na jedné škole uchovávané byly ve školních sbírkách ostře nabitě dělové granáty, jež tam byly darovány jako upomínka na světovou válku. Ukládáme všem okresním výborům školním, aby bezodkladně vyřešily, zdali i jinde ve školách není podobně nebezpečných památek a pomůcek, a aby co nejrychleji zřídily, čeho vyžaduje naprostá bezpečnost školní mládeže.*¹²⁵

3.3. Modernizace školství

3.3.1. Malý školský zákon

Jako nejvýraznější legislativní změnu dvacátých let musíme bezpodmínečně zmínit zákon č. 226/1922, tzv. *Malý školský zákon*, který upravoval počty žáků ve třídě (postupně se snížilo od původního počtu 80 žáků na 60¹²⁶, později téměř až na polovinu), tak byly navýšeny platy učitelů, proběhly změny ve vyučování náboženství. Rodiče mohli nově písemně požádat, aby se jejich dítě hodin náboženství neúčastnilo. Kolonka udávající počet dětí „*bez vyznání*“ je ostatně v závěrečných statistikách školních kronik po vzniku Československa novinkou. Byla zavedena povinná občanská nauka. Jak vyplývá z uvedeného, opět se jedná o přizpůsobení starého zřízení, nikoliv o jeho celkovou změnu, což bylo také často ministerstvu vytýkáno. Rovněž v něm byla uznána rovnost mužů a žen ve školství

¹²⁴ Archiv hlavního města Prahy (dále citováno jako AHMP); Fond *Okresní školní výbory*, oběžník o užívání učebnic a pomůcek z 31. 3. 1925, inv. č. 5/6

¹²⁵ AHMP, Fond *Okresní školní výbory*, oběžník o odstranění nebezpečných školních pomůcek z 18.2 1925, inv. č. 5/6.

¹²⁶ Chlup O. a kol, *Pedagogická encyklopedie*, II. díl, Novina, Praha 1939, str. 83.

(ženy již mohly učit na chlapeckých školách), pro vedení škol bylo pravidlem, že na chlapeckých školách byly do řídicích funkcí bráni přednostně muži a na dívčích školách ženy.¹²⁷

Další zásadní změnou bylo zrušení úlev od školní docházky. O úlevy bylo dosud žádáno hojně, ale Ministerstvo školství o osvěty se rozhodlo tento jev nadále netrpět. Rodič mohl uvést sebevážnější důvody, ale odpověď byla vždy negativní.

Příklad takové žádosti nám poskytuje dopis Františka Svobody¹²⁸ :

„Slavná školní rado,

Já níže podepsaný snažně prosím o předčasné propuštění mé dcera Antonie ze školy. Těžce nesu, že o to musím žádati, ale po velké úvaze se k tomu musím odhodlati, neboť nesnesitelné poměry mě k tomu nutí. Měl jsem tři děti, ale aby byla bída dovršena, byl jsem před dvěma roky obdařen dvojenci. Já jsem zaměstnán co obchodní sluha, takže moje mzda nedostačovala ani na to nejnnutnější, totiž ani na výživu. Slavná školní rado, nic nepřeháním, když zde napíši že, často myslím že mne starostmi musejí všechny nervy prasknouti. Což moje ubohá manželka, která byla stále doma a do všeho nejlépe zasvěcena. Každý den, když jsem přišel domů s pláčem, mne zdělovala, že to již déle nevidrží, dívati se na strádající děti a zrujnovanou domácnost'. Proto se odhodlala jíti pracovati a pomáhati to nuzné žití obhájeti.

Pročež ještě jednou snažně prosím Slavnou školní radu, by se vžila do mé situace a je-li možno mou dceru, které jest třetího února 1923 čtrnáct roků, že školy předčasné propustila pro hlídání mých menších dětí.

S úctou

*Svoboda František*¹²⁹

Na tento dopis by za předchozího zřízení byla dcera Antonie pravděpodobně dočasně osvobozena, ale nynější úřady postupovaly striktně a žádost zamítly,

¹²⁷ Chlup O. a kol, Pedagogická encyklopedie, II. díl, Novina, Praha 1939, str. 83.

¹²⁸ Text byl gramaticky opraven.

¹²⁹ AHMP, Fond *Okresní školní výbory*, Dopis Františka Svobody ohledně osvobození dcery Antonie ze školní docházky z 2. 5. 1922, inv. č. 5/6.

„neboť to neodpovídalo zákonu.“¹³⁰ V průběhu studování jednotlivých kartonů obsahujících obdobné listiny nenašel byť jedinou kladně vyřízenou žádost.¹³¹

3.3.2. Nová obecná škola

Na místě je otázka, co se vlastně mění na obecných školách i přesto, že právních změn mnoho nepřichází. Určitého posunu si jistě všimneme, srovnáme-li si začátek druhé kapitoly „O obecné škole a vyučování“ s následujícím citátem z Příručky osvětové školské správy: *„Škola je součástí společenského ústrojí národního, státního a lidského. Proto má vychovávat ke kulturním a mravním cílům, za kterými jde národ, stát a lidstvo. V souhlase s nimi a s neustálým zřením ke skutečným životním poměrům má vésti žáky k přátelskému soužití, k demokratické družnosti a k účinné pomoci, k národní solidaritě a k lidskosti a má vštěpovati mládeži přesvědčení, že na prospěchu a blahu občanů spočívá prospěch a blaho národa a státu. Národní výchova je důležitým prostředkem výchovy společenské, zejména občanské, která má vychovávat žactvo k vědomému a ochotnému plnění občanských povinností, k národnostní snášenlivosti a k oddanosti k Československé republice.*

*Výchova i vyučování bud'te založeny na mravních zásadách obecně uznávaných a na ideích demokracie, jimiž je prodchnuta republikánská ústava československého státu.*¹³²

Nový stát se pochopitelně snažil vést výuku v duchu demokracie, humanismu a snahy o vytvoření takového prostředí, kde jsou k sobě občané navzájem solidární a nápomocní. Kroniky nasvědčují tomu, že se škola o takovou formu výuky alespoň snažila.

Volba vyučovací metody jako takové, jak se píše v Příručce, zůstává víceméně svobodná, samozřejmě v mezích zákona. Ministerstvo školství a národní osvěty

¹³⁰ AHMP, Fond *Okresní školní výbory*, Dopis Františka Svobody ohledně osvobození dcery Antonie ze školní docházky z 2. 5. 1922, inv. č. 5/6.

¹³¹ AHMP, Fond *Okresní školní výbory*, inv. č. / karta: 2/2, 3/4, 5/6, 6/7

¹³² Příručka školské osvětové správy, pro potřebu služby školských a osvětových úřadů a orgánů, Státní nakladatelství, Praha 1934, str. 63.

dosti prosazovalo „činnou“ (pracovní) školu, tedy školy, kde by se žák učil skrze hodnotu vlastní práce, nepřijímal by učebnou látku jako hotovou, ale musel by si propracovat cestu k ní, skrze to pak pracovat na svých schopnostech a praktických dovednostech vedoucích právě k činnému občanskému životu. Z těchto důvodů přibýly dva nové povinné předměty: ruční práce pro dívky i chlapce a občanská nauka.¹³³

3.3.3. O prvouce a občanské nauce

Nový předmět občanská nauka měl být právě tím, který žákům zmíněné občanské dovednosti předá. Probírány zde byly realie Československa, události země, v rodném městě a v rodině, žák měl být poučen o svých občanských právech, stejně jako o přirozených právech člověka vůbec.¹³⁴ Dále v těchto hodinách byla rozvíjena výchova ke zdraví a čistotě a v případě starších žáků i pohlavní zdravotní výchova. Občanská nauka měla v tomto nahradit hodiny náboženství, jehož výuka byla v demokratickém státě přesunuta na vedlejší kolej (ale v žádném případě to neznamená, že by ztratilo svou pozici ve společnosti).

Na základě výnosu Ministerstva školství a národní osvěty z 11. 4. 1924 č. 4457-I předkládaly obecné a měšťanské školy posudky týkající se výuky občanské nauky.¹³⁵ V nich učitelé, popř. ředitelé, psali své názory na smysl výuky, vlastní návrhy řešení, jak často ji v kterém ročníku vyučovat a jakou formou.

Posudky z II. a IV. obecné dívčí školy na Smíchově se v mnohém shodují. Například v tom, že zavedení občanské nauky bylo dobrým krokem a sdílejí také přesvědčení, že *„čím déle budeme pracovati, tím více se budeme přesvědčovati, že není předmět vyučovací, ale princip, který musí prolínat všechen život školní, jehož má býti vyvrcholením.“*¹³⁶ Studovaná hodnocení doporučují na nižším stupni

¹³³ Příručka školské osvětové správy, pro potřebu služby školských a osvětových úřadů a orgánů, Státní nakladatelství, Praha 1934, str. 63, 64.

¹³⁴ Uhlířová Jana, Problémy československé školské reformy v meziválečném období, Pedf UK, Praha 2004, str. 111.

¹³⁵ AHMP, Fond *Okresní školní výbory*, Dopis ředitelky dívčí měšťanské školy v Břevnově Okresnímu školnímu výboru na Smíchově ze dne 24. 9. 1925, inv. č. 7/8.

¹³⁶ AHMP, Fond *Okresní školní výbory*, Posudek o vyučování občanské nauce a výchově z II.

(tedy v prvních dvou třídách) propojení tohoto předmětu s prvoukou a na děti by se mělo působit krátkými výstrahami a poučeními, neboť v tomto věku žáci rychle ztrácejí pozornost. Jako vhodná metoda výuky je zde navrhováno tázání se dětí na jejich zážitky z domova, přiblížení otázek, různými písněmi a básněmi. Shoda je v rovněž v rozložení výuky, tedy *„rozdělití hodinu vyučovací na půlhodiny, aby se pozornost dětí nevyčerpávala... Dvě vybývající týdenní půlhodiny mohly by býti věnovány mluvním cvičením, obsahem pojícím se k prvouce.“*¹³⁷

Návrhy pak byly ještě konkrétnější. Třetí ročník by již měl zvládnout hodinu vcelku, doplnit ji měl o povídky, říkanky a básně a údaje o domově a vlasti, učit se mělo povinnostem vyplývajících z budoucího činného života a stejně tak se věnovat základům zdravotní a hygieny.

Čtvrtému a pátému ročníku se na IV. obecné škole doporučuje promlouvat „hravou formou“ o sociálních poměrech rodičů žactva. II. obecná škola má vyučovací metodu rozpracovanou více: *„Děti se jí rády učí, jen dovede-li se vzbuditi jejich zájem, pěstuje-li se rozmanitost, vyjde-li se laskavě vstříc s porozuměním pro malé dětské bolesti a radosti... Vzory velkých lidí poutají děti s velkým zájmem. Kupř. ze života p. presidenta T. Masaryka dá se vytěžiti veliké množství výchovných momentů, vypravuje-li se v podobě pohádky... Pozorováním skutečného života v přírodě i doma činí dětem radost. Mnoho poučného čerpají děti na vycházkách, což využito v občanské nauce, nese užitek veliký.“*¹³⁸

Uvedme však, že tento názor dobově nesdíleli zdaleka všichni. Více pochybovačný přístup má k výuce občanské výchovy Jarmila Zahradková, učitelka V. třídy na II. obecné škole dívčí v Košířích: Na otázku: *„Jakých zkušeností nabyto při vyučování občanské nauce a výchově?“*, odpovídá následovně. *Hodiny vyučování občanské nauce a výchově jsou v této třídě jaksi opakovacími hodinami předmětů vlastivědných a zároveň opakovacími hodinami předmětů vlastivědných a zároveň i opakováním pokynů a rad udílených žactvu při každé vhodné příležitosti. Pokračuje pak: Jakých výsledků docíleno vyučováním občanské nauce a výchově?*

obecné školy dívčí na Smíchově ze dne 9. 3. 1926, inv. č. 7/8.

¹³⁷ AHMP, Fond *Okresní školní výbory*, Posudek o vyučování občanské nauce a výchově z IV. obecné školy dívčí na Smíchově ze dne 13. 3. 1926, inv. č. 7/8.

¹³⁸ AHMP, Fond *Okresní školní výbory*, Posudek o vyučování občanské nauce a výchově z II. obecné školy dívčí na Smíchově ze dne 9. 3. 1926, inv. č. 7/8.

U žactva jeví se výsledky vyučování občanské nauce a výchově v téže míře, jako dokud tomuto předmětu žádných zvláštních hodin věnováno nebylo.¹³⁹

Tento náhled nebyl zdaleka ojedinělý, redakční kolektiv Otakara Chlupa (kolektiv autorů Pedagogické encyklopedie z let 1938-1940) o občanské nauce a výchově píše, že ani vydané osnovy pro občanskou nauku nemohly nic změnit na tom, že učitelé nebyli na takový jednotící předmět připraveni a nebyli zvyklí na míru iniciativy, která se od nich v jeho rámci očekávala. Nastalému stavu příliš nepomohly ani vydávané příručky, které měly dle autorů vnést naopak do hlav učitelů o to větší zmatek a mnozí tak došli k závěru, že předmět je víceméně shodný s vlastivědou a prvoukou. *„Z těchto příčin nezakotvila (až na výjimky) občanská nauka a výchova na našich národních školách a nesplnila tu svého poslání. Nestala se ideovým středem, vyjadřujícím nejzřetelněji a nejurčitěji nového ducha československé školy. Tomuto jejímu neúspěchu byl dán výraz nejlépe tím, když při provádění Dérerových reforem byla doba, vyměřená občanské nauce a výchově původně dvěma hodinami, zredukována na jednu hodinu týdně. Bez hlubší vnitřní reformy našeho školství a bez důkladné přípravy učitelstva není možno tomuto předmětu pomoci.“¹⁴⁰*

3.3.3.1. Bezkonfesní žactvo a mimoškolní výchova žactva

Se zrušením povinného vyučování náboženství bylo velkou otázkou pro školy, co dělat s dětmi, které se ho neúčastnily. Nejenže byly problémem prázdné hodiny uprostřed vyučování, ale i zásada mravní výchovy mládeže: *„Místní školní radě jde o to, aby dívky, jež nesúčastní se těchto vyučovacích hodin, nebyly ponechány samy sobě, aby prázden taková nelákala je na ulici a ušetřeny byly tak zhoubného vlivu... doporučuje se, aby ředitelství - správa učinila vhodné opatření, by hodiny vyučování náboženství římskokatolickému byly buď na začátku neb na konci vyučování, pokud by to nebylo snad vždy proveditelné... byly vhodným jiných*

¹³⁹ AHMP, Fond *Okresní školní výbory*, Posudek o vyučování občanské nauce a výchově z II. obecné školy dívčí v Košířích ze dne 30. 6. 1926, inv. č. 7/8.

¹⁴⁰ Chlup O. a kol, *Pedagogická encyklopedie*, II. díl, Novina, Praha 1939, str. 199.

*způsobem vzdělávány o zásadách přirozené morálky vyučovány.*¹⁴¹

Toto nařízení nebylo vždy vřele přijato, neboť měl často jeden katecheta na starost více jak jednu školu a vzhledem k absenci městské hromadné dopravy nebylo jednoduché přejíždění mezi nimi. Také vezměme v potaz to, že leckterý katecheta mohl zastávat názor, že rozkazovat by mu měla duchovní autorita, nikoliv ta světská zosobněná Zemskou školní radou ústy Okresního školního výboru. To však nebyla pravda, neboť dle platných zákonů byli učitelé náboženství zaměstnanci Ministerstva školství a národní osvěty, kterým byli rovněž za své služby vypláceni. K takovému případu zřejmě došlo u katechety ve Stodůlkách, kdy na tuto situaci reaguje Okresní školní výbor následovně:

„Na základě výnosu Zemské školní rady má býti vyučování náboženství položeno na hodiny krajní a teprv na druhém místě na hodiny počáteční. Z toho důvodu musí se učitel náboženství přizpůsobiti poměrům školy.

Dále budiž mu protokolárně připomenuto, že učitelé náboženství jako takoví podléhají nařízením a rozhodnutím školních úřadů. Kdyby tato nařízení neplnil, podléhá disciplinárním opatřením úřadů školních. Nechce-li se nařízením úřadů školních podrobiti, ať se protokolárně prohlásí, protokol budiž sem poslán, abychom další nezbytná opatření učinili.

*Současně budiž přesně zjištěno a potvrzeno, řekl-li, že přípis úřední pro něj neplatí, jemu okresní školní úřad nemá co poroučet.*¹⁴²

Velký zájem o mimoškolní vzdělávání dětí projevily různé nově vzniknuvší organizace zabývající se výchovou a různorodými činnostmi.

O propůjčení školních prostor k pořádání programu zažádala například Volná Myšlenka Československá, organizace dříve se snažící o odluku církve od státu (roku 1915 byla zrušena, obnovena byla až po roce 1918) a nyní prosazující myšlenky typické pro liberální hnutí. V letáku zaslaném škol uvedli: *„Hodláme v zimním období 1921-1922 pořádati pravidelné dětské večery dvakrát týdně, hlavně pro chudé bezkonfesní děti... chceme, aby tyto večery byly jakýmsi pojítkem*

¹⁴¹ AHMP, Fond *Okresní školní výbory*, Dopis okresním školním výborům týkající se hodin náboženství, inv. č. 1/1.

¹⁴² AHMP, Fond *Okresní školní výbory*, Dopis obecné škole ve Stodůlkách z 19. září 1922, inv. č. 1/1.

*mezi školou a domovem, v nichž by děti na základně moderních pedagogických prostředků vedeny byly k mravní dokonalosti... nemáme v úmyslu pouze přednášeti jim laickou morálku, ale naopak přímo uváděti ji do praktického života. Jde nám především o výrobu hraček i menších předmětů, vyráběných z odpadků dřeva, látek, papíru apod. ... chceme těmito pracemi probuditi v rozvíjejích se dětských duších smysl pro práci, pravdu a poctivost, povzbuditi jejich sebevědomí a přesvědčit mladou generaci o nutnosti žít mravně a poctivě.*¹⁴³

Leták měl pravděpodobně největší účinek na bezkonfesní rodiny, pro něž to také znamenalo, že výchova jejich dítěte nebude jen na bedrech rodičů. Lákadlem byly rovněž praktické činnosti a příslib metodologicky zvládnutého přístupu ke svěřencům.

Stranou se nedržel ani Svaz Junáků a skautů RČS. Tato organizace se věnovala výchově ve vlasteneckém duchu, ke vztahu člověka v přírodě (formou častých výletů a táborů) a to již od útlého věku. V nově vzniklé republice byl skauting velice oblíben, neboť jeho program a zároveň uniformní vzhled (skautský kroj) mnohé mladé lidi přitahoval. Skauti byli vidět téměř na každém státním svátku nesouce vlajku, květiny apod. Mnoho učitelů bylo součástí této organizace, což rekrutování nových členů usnadňovalo (dal se snáz získat přístup do školy, pokud se učitel za organizaci přimluvil). Navíc byl skauting velice oblíben i mezi rodiči, kterým tak bylo občas pomozeno v každodenní péči o dítě a pro jejich veřejně prospěšnou činnost (často se účastnili sbírek a jiných charitativních činností). Obvykle se pořádaly přednášky (doprovázené filmy a promítáním diapozitivů) a různé venkovní slavnosti (např. při památných výročích).

„Přednášky tyto svým obsahem hodí se velmi dobře jako doplněk občanské výchovy, neboť právě účelem skautingu je vychovávat dobré občany, oddané vlasti i národu, hotové k službě i obětem pro ně... Přednášky konali by většinou učitelé, pracující ve skautské organizaci, nebo jiné naprosto vhodné osoby... Předpokládajíce, že význam obrodného hnutí mravního v mládeži, jak se skautingem propaguje a prakticky provádí, je titulovanému školnímu výboru znám a jím doceněn, prosíme, aby pořádání těchto přednášek bylo laskavě povoleno a jejich návštěva žactvu

¹⁴³ AHMP, Fond Okresní školní výbory, Žádost o zapůjčení učebny pro Volnou Myšlenku Československou z 11. 10. 1921, inv. č. 2/2.

*úředně doporučena.*¹⁴⁴

Činnost některých organizací, které považoval Zemský školní výbor za nevhodné či nedemokratické, byla dětem zakázána, stejně jako tak byl propagační tisk vyřazen z knihoven. Jednou z nich byla i Federace dělnických tělocvičných jednot, jejíž časopis „Kohoutek, časopis proletářských dětí“ byl odstraněn ze školních knihoven. Na základě výnosu Ministerstva školství a osvěty nebylo dovoleno žákům účastnit se jakýchkoliv akcí Federace, neboť byly shledány jako nevhodné k výchovným účelům.¹⁴⁵

3.3.4. Žactvo a učitelé

Očekávání, která byla na žáky kladena, se v Československu příliš nemění, požadavky na jejich chování na veřejnosti, ve škole a doma zůstávají stejné (státní zřízení se může změnit ze dne na den, mrav nikoliv).

Doporučení Příručky školské osvětové správy pro respektování přirozených potřeb dětí, držení jejich těla, osvětlení a vybavy školních místností jsou stejná, jako v předchozí kapitole citovaném Sborníku říšských školních zákonů. Jeden z mála odlišných odstavců se týká zákazu podávání alkoholu osobám mladším 16 let na základě zákona ze 17. února 1922 č. 86/1921 sb.¹⁴⁶

Dětem bylo nadále zakázáno účinkovat na veřejných divadelních představeních, stejně jako být člen různých spolků a účastnit se spolkových podchodů apod. Různé politické spolky samozřejmě stály o to, aby v jejich průvodech mládež byla přítomná, neboť to byl dobrý způsob, jak si naklonit širokou veřejnost (mládí je s námi). Velice se množily stížnosti na děti rozdávající stranický tisk, čemuž ministerstvo rovněž chtělo zabránit, morální odpovědnost za takové akce dětí byla připisována škole. *„Účinkování školních dětí v divadelních představeních*

¹⁴⁴ AHMP, Fond *Okresní školní výbory*, Žádost A. B. Svojsíka okresnímu školnímu výboru o povolení skautských přednášek z 26. 3. 1925, inv. č. 5/6.

¹⁴⁵ AHMP, Fond *Okresní školní výbory*, Oběžník pro ředitele škol ohledně časopisu a akcí FDTJ z 16. 5. 1925, inv. č. 5/6.

¹⁴⁶ Příručka školské osvětové správy, pro potřebu služby školských a osvětových úřadů a orgánů, Státní nakladatelství, Praha 1934, str. 52.

*a koncertech lze povolití toliko výjimečně a to jen tehdy, když prováděný kus nebo program jest nezávadný a když ani chování, prospěch a školní návštěva dítěte tím neutrpí. Povolení dává okresní školní výbor... K žádosti budiž připojeno svolení správ škol, do nichž chodí účinkující děti. Mimo to přiloží se program, texty básní, zpěvů proslovů atd. Dětské zábavy a produkce, při nichž se vybírá vstupné, lze povolití jen tehdy, slouží-li dobročinným účelům.*¹⁴⁷

Veřejnost si často stěžovala na chování dětí v dopravních prostředcích, hlavně pak vlacích. Dle výnosu ministerstva z 18. 4. 1921 č. 25. 447. měli být žáci pravidelně upozorňováni a vyzýváni k respektování rozkazů a opatření průvodčích vlaků, včetně následků za nedodržování daných pravidel. Že poučování pravděpodobně nestačí, nám potvrzuje oběžník Zemské školní rady v Praze určený pro všechny okresní školní výbory: *„Ježto dosavadní zkušenosti s dopravou školních dětí ve zvláštních vozech potvrzují, že se mládež ve svých vozech nepřístojně chová, že vozidla bývají z nezbednosti poškozována, opatření míněná ve prospěch mládeže nemají účinku a dokonce škodí... Objevují se již opět ve veřejnosti hlasy žádající dopravování školní mládeže společně s dospělými.*¹⁴⁸

Následně byla přiložena vyhláška o odděleném přepravě hochů a dívek, přičemž měl být mezi žáky vybrán jeden (návrh hovoří o tom, že by si ho mohli žáci zvolit sami), který měl dohlížet na chování ostatních (žákovský capo). Tomu byla svěřena legitimace a po příjezdu do školy měl nahlásit průběh jízdy. Oběžník k tomu pravil:

*„Veškerá mládež, která po železnicích do školy dojíždí, nechť má legitimace, které průvodčí vlaku výtržníkovi odebere a úřední cestou zašle ředitelství školy.*¹⁴⁹

Ve světě učitelů krom pozměněných platových poměrů moc novinek po vzniku nového státu rovněž nepřibývá. Učitelské ústavy zůstávají nezměněné (včetně rozdělení na dívčí a chlapecké), přibývají však pedagogické akademie (bez statutu vysokých škol), kde mohli zájemci absolvovat roční vzdělání (rozšířená výuka

¹⁴⁷ AHMP, Fond *Okresní školní výbory*, Oběžník týkající se dětských představení z 24. 5. 1924, inv. č. 2/2.

¹⁴⁸ AHMP, Fond *Okresní školní výbory*, Oběžník o přepravě školních dětí z 21. 3. 1922, inv. č. 2/2.

¹⁴⁹ AHMP, Fond *Okresní školní výbory*, Oznámení zemské školní radě ohledně přepravy školních dětí z 21. 3. 1922, inv. č. 2/2.

předmětů učitelských ústavů doplněná více o hudbu a tělocvik, navíc s učitelskou praxí na školách) zakončené maturitou.¹⁵⁰ Učitelé byli přijímáni formou konkurzu, u kterého nejvíce rozhodovala kvalifikace a počet odsloužených let. Dále se přihlíželo k rodinnému zázemí a zdravotnímu stavu. Konkurzy se rovněž konaly i na místa ředitelů.¹⁵¹

Mezi studovanými archiváliemi byly nalezeny materiály týkající se konkurenčního boje mezi dvěma učiteli IV. obecné chlapecké školy, z nichž oba aspirovali na post ředitele. Korespondence mezi Okresním školním výborem a Zemskou školní radou nám dostatečně ukazuje, na která měřítká se kladl důraz a jak se mohl konkurz na ředitele zkomplikovat. Více v kapitole o IV. obecné škole na Smíchově, v podkapitole „Boj o ředitelské křeslo“.

Roku 1925 se uvolnilo na IV. obecné chlapecké škole místo řídícího učitele. Ustanovení ředitelů měl na starosti Okresní školní výbor, který pak jeho rozhodnutí zaslal zemské školní radě ke schválení. Tak se stalo i 22. 9. 1925, kdy Okresní školní výbor zasílá Zemské školní radě důvody pro rozhodnutí o přijetí Rudolfa Lichtnera, definitivního učitele na IV. obecné chlapecké škole, na pozici řídícího učitele. Vyjadřuje v něm důvěru v Lichtnerovu znalost školství, dále vzal v úvahu skutečnost, že má na rozdíl od ostatních žadatelů tři děti (v jejichž zaopatření mu mělo pomoci zvýšení platu) a finálně se odvolává k nejvyššímu počtu odsloužených let a k faktu, že žadatel přitom dosud nezastával žádnou řídící pozici.¹⁵²

Tyto podklady zřejmě nestačily, neboť v lednu následujícího roku posílá výbor potvrzení o srozumění prezentace Rudolfa Lichtnera ostatními žadateli společně se stížností definitivního učitele Jaroslava Srpa. Na základě jeho námitek bylo proti Lichtnerovi započato disciplinární vyšetřování, které bylo vzápětí zastaveno pro nedostatečné důvody k jeho konání. Následuje vyjádření k Srpovým námitkám:

1) *„Protest jest založen na osobní vzájemné nechuti mezi oběma učiteli. Tj. již znáti z posuzování kvalifikace Rudolfa Lichtnera, neboť Jaroslav Srp staví sebe výše. Uvádí, že před nedávnem byla schůze rodičů proti učiteli Lichtnerovi. Není pravda,*

¹⁵⁰ Morkeš, F., Postavení učitele v předmnichovském Československu, Ústav pro informace ve vzdělávání, Praha 1994, str. 5.

¹⁵¹ Tamtéž, str. 22.

¹⁵² AHMP, Fond *Okresní školní výbory*, Dopis týkající se obsazení řídícího učitele pro IV. obecnou chlapeckou školu na Smíchově z 22. 9. 1925, inv. č. 5/6

že okresní školní inspektor byl přítomen schůzi té. Okresnímu školnímu výboru nebylo o podobné schůzi nic hlášeno. Zjistili jsme, že skutečně 23. listopadu 1921, tedy více než před čtyřmi lety, nebyli někteří rodiče spokojeni s přísnou klasifikací učitele Lichtnera.¹⁵³ Lichtner byl však na přísnou klasifikaci upozorněn při kontrole inspektorem Matolínem. Později se stížnosti na jeho klasifikaci neměly opakovat. Rovněž je dementováno, že Lichtner musel školu opustit a jeho dosazení na zatímního řídicího učitele obhájeno nejvyšším počtem odsloužených let.

2) Jaroslav Srp rovněž uvádí, že jeho zásluhy v mimoškolní činnosti jsou podstatně větší než u jeho soka. Srp vydával slepecký tisk, za což dostával od zemské školní rady pravidelnou dovolenou. Inspektor Matolín se k případu vyjádřil, že za své působení neviděl Srpa učit ani jednou, jeho dovolená měla trvat již devět let.¹⁵⁴

Podíváme-li se na zápis o jeho osobě z inspekci konaných v průběhu roku 1923, vidíme, že vyplněna je pouze jedna kolonka „služebního chování“ slovy „*má dovolenou*“ a není u něj vyplněno jakékoliv hodnocení činnosti, či jeho působení na škole, což minimálně naznačuje pravdivost tvrzení o jeho dlouhodobé dovolené.¹⁵⁵

3) Srpova tvrzení o hmotných poměrech jeho rodiny rovněž nebyla brána v potaz, neboť je výbor nepovažoval za tak hodnotné, aby mu dávala přednost, ba se dokonce vyjadřuje nedůvěra k Srpovi, neboť se sám měl zasloužit o rozvrat vlastní rodiny.¹⁵⁶

4) Výbor uvádí, že kvalifikace R. Lichtnera pochází z posledních dvou let jeho působení (v tomto ohledu mu Srp pravděpodobně nemohl konkurovat, neboť měl, jak se píše ve školní kronice, „*již od 16. září 1919 trvalou dovolenou, aby řídil tisk slepcům*“¹⁵⁷). Výbor proto navrhl zamítnutí Srpových námitek jakožto bezdůvodných a potvrzení presentace Rudolfa Lichtnera.¹⁵⁸ Jaroslav Srp ve věku 62

¹⁵³ AHMP, Fond *Okresní školní výbory*, Potvrzená presentace R. Lichtnera pro obsazení řídicího učitele pro IV. obecnou chlapeckou školu na Smíchově z 19. 1. 1926, inv. č. 5/6.

¹⁵⁴ Tamtéž.

¹⁵⁵ AHMP, Fond *Okresní školní výbory*, *Zpráva o prohlídce- rozmezí 18. 9. 1922 – 6. 5. 1923*, inv. č. 7/13.

¹⁵⁶ AHMP, Fond *Okresní školní výbory*, Potvrzená presentace R. Lichtnera pro obsazení řídicího učitele pro IV. obecnou chlapeckou školu na Smíchově z 19. 1. 1926, inv. č. 5/6.

¹⁵⁷ KZŠUS, *Kronika IV. obecné školy pro chlapce a dívky na Smíchově (1897 – 1959)*, zápis 1925/26, str. 7.

¹⁵⁸ Tamtéž.

let odchází 1. března 1925 na odpočinek. Lichtner se skutečně 15. března 1925 stal definitivním řídícím učitelem, „*místa vedoucího dosáhl teprve na sklonku svého působení... Dnem 1. dubna odešel na trvalý odpočinek ve věku 61 roků.*“¹⁵⁹

Jaké byly vůbec finanční podmínky učitelů na obecných školách? Platově si mohl definitivní učitel polepšit za základních 9000 Kč postupně až na 27 600 Kč (plat se zvyšoval pravidelně po 3 letech). Čekatelé dostávali prvních 18 měsíců 11 100 Kčs a následně byl plat zvýšen na 12 300 Kč, avšak to platilo ve větších městech (kategorie A – Praha, Brno, Bratislava), v místech s nižším počtem obyvatelstva se plat snižoval, kategorie B (nad 25 000 ob.) o 4% nižší, kategorie C (pod 25 000 ob.) o 12% nižší.¹⁶⁰ Pro zlepšení materiálních poměrů učitelů dostávali rovněž slevu pro železniční dopravu a ve třicátých letech roční průkazku (to platilo jen pro učitele veřejných škol).

Stojí za zmínku, že nad učiteli byl dodržován přísný dohled, zdá se, že kontrola byla důkladnější, než jak tomu bylo za Rakouska-Uherska. Inspektor každému učiteli vystavil tzv. kvalifikační popis, kde kontroloval pedagogické a odborné vzdělání, znalost služebních předpisů, zacházení s žáky po stránce didaktické a pedagogické, jakož i služební styk, zvláště se členy pedagogického sboru, píli a svědomitost, úspěchy ve výchově a vyučování a jeho chování. U učitelů na vedoucích místech nebo u nichž přicházela v úvahu možnost, aby na takové místo byli povoláni, způsobilost pro ně.¹⁶¹ Školské orgány se tím chtěly ujistit, že učitelé jsou dostatečně kvalifikováni, využívají nejmodernějších výchovných metod, a pokud to bylo možné, zajistí funkční učitelský kolektiv. Kvalifikační popisy vznikaly jako průběžné „vysvědčení“ učitele, kterým se pak mohl prokázat v případě, že by se ucházel o místo řídícího učitele, či místo učitele na jiné škole.

¹⁵⁹ KZŠUS, Kronika IV. obecné školy pro chlapce a dívky na Smíchově (1897 – 1959), zápis 1925/26, str. 7,8.

¹⁶⁰ Morkes, F., Postavení učitele v předmnichovském Československu, Ústav pro informace ve vzdělávání, Praha 1994, str. 14.

¹⁶¹ Tamtéž, str. 8.

3.3.4.1. Zrušení celibátu učitelek

Dnes je pro mnohé překvapivou zprávou, že učitelka musela dříve dodržovat celibát. Nařízení platilo od roku 1903 (1904 na Moravě), kdy provdávší se učitelka musela opustit službu. Důvod pro toto rozhodnutí mohl být dvojitý:

- 1) prevence zneužití „*dvojí podpory*“, tedy jednak podpory, které se dostává ženám učitelkám, tak podpory za kterou byl považován status vdané ženy (vdaná žena = zabezpečená žena)
- 2) nedůvěra v možnost zvládnutí života učitelského a rodinného dohromady (nerovnováha v péči, časová vytíženost...)

Celibát učitelek byl v nové společnosti nahlížen spíše jako anachronismus a byl zrušen roku 1919. Důvodem byly jednak principy demokratického státu a jeho víry v přirozená práva člověka: „*Celibátem bere se učitelkám možnost plného rozvíjení jejich ženské individuality; ony nemohou plnit základní životní poslání ženy: založit vlastní rodinu a vychovávat vlastní děti.*“¹⁶² Další důvody zrušení byly praktičtější. Odchod zkušené učitelky je pro školu velkou ztrátou, kladně je hodnocena i duševní podpora ze strany manžela v těžkých časech a v nelehké práci. Důvod dvojího zabezpečení, který jsme uvedli výše, byl rovněž negován: „*Dnes téměř všichni učitelé mají své vedlejší zaměstnání, poněvadž svým platem nemohou uhájit života svých rodin a nikdo se nad jejich "dvojím zaopatřením" nepozastavuje. Konečně moderní žena nemá vůbec ve sňatku hledat a vidět své zaopatření, nýbrž úkol a smysl svého života.*“¹⁶³

3.3.5. Rodičovské sdružení

Jednou z novot, kterou bychom určitě neměli opomenout, je rodičovské sdružení, které hrálo velice důležitou roli v materiálním zajištění školy. Za dob Rakouska-Uherska byli rodiče kontaktováni coby jedinci a nijak se více nesdružovali, to se

¹⁶² Stránky Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky, Digitální knihovna, Národního shromáždění československé 1918-1920, Tisk č. 1439. Dostupný z WWW: <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t1439_00.htm> [cit. 15. 4. 2013]

¹⁶³ Tamtéž

v Československu mění. Rodiče nyní mají možnost částečně zasahovat do chodu školy a jejího směřování. Jak jsme si ukázali v předchozí kapitole, škola značně zasahovala i mimo oblast jí vytyčenou (trestání dívek za přítomnost na zábavě v Radlicích¹⁶⁴) a rodiče na její chod měli jen minimální vliv.

Rodičovské sdružení se scházelo leckdy i třikrát v jednom měsíci (nejčastěji na konci třicátých let v předvečer druhé světové války) a těchto sezení se účastnili i učitelé, neboť tak lépe fungovala vzájemná informovanost, navíc schůze bývaly většinou zakončovány nejrůznějšími přednáškami a referáty, často přednášenými právě učitelstvem. Rodičovské sdružení velice často vybíralo příspěvky na různé školní akce, jak kulturní, tak kupříkladu výlety, i na zajištění dostatku učebního materiálu. Několikrát se zasadilo i o významné technologické zlepšení školy. Obecnou školu U Santošky zaopatřilo rozhlasovým přijímačem, ampliony a mikrofonom, či v roce 1936 se (zřejmě kvůli zlepšení komunikace mezi ředitelem školy a rodiči) zasadilo o novou telefonní budku: „*Z podnětu předsedy Rodičovského sdružení zatímního řídicího učitele Josefa Michala usneslo se sdružení, aby byla zařízena v ředitelně IV. chlapecké školy samostatná telefonní budka a veškeré poplatky bude samo sdružení platit.*“¹⁶⁵

3.4. IV. obecná škola na Smíchově za časů Československa

V předchozí kapitole bylo dostatečně vysvětleno, s jakými změnami se musel nový stát potýkat. Nyní je čas přesunout se opět do IV. obecné školy na Smíchově a podívat se, jaké poměry nastaly tam.

¹⁶⁴ KZŠUS, Kronika IV. obecné školy pro chlapce a dívky na Smíchově (1897 – 1959) zápis 1918/19, str. 9

¹⁶⁵ Tamtéž, zápis 1936/37, str. 4

3.4.1. Poměry na obou školách pohledem školního inspektora

Stejně jako za předchozího zřízení je i nyní škola pod dohledem školního inspektora kontrolujícího její materiální a personální stav. Každý odevzdaný protokol o inspekci obsahoval informace o stavu budovy (zevnějšku, čistoty, chodeb a tříd, výzdoby, školní zahrady, dílny a tělocvičny), pomůcek, úředních spisků a knih, školní docházky, kázně, písemných prací (jejich obsah a formu, rychlost jejich opravování učiteli), prospěchu, pedagogických metodách, součinnosti učitelského sboru. Vše bylo následně shrnuto v celkovém hodnocení stavu dané školy. Školním inspektorem pro smíchovský okres (tedy celkem 14 obcí: Břevnov, Bubeneč, Dejvice, Hlubočepy, Jinonice, Košíře, Liboc, Motoly, Radlice, Sedlec, Smíchov, Střešovice, Veleslavín a Vokovice) byl ve studovaném období August Matolín.¹⁶⁶

IV. obecná dívčí škola na Smíchově byla v tomto ohledu klasifikována jako *uspokojivá*, tedy veškerá hodnocení výše zmíněného byla pozitivní. V následující zprávě o učitelském sboru byly učitelky hodnoceny kladně, třem ale bylo hodnocení sníženo. První z nich, Marii Feyfarové, bylo vyčteno, že pěstuje pouze mechanické čtení, ale zcela zanedbává obsah textu a jeho výklad. Magdaleně Bláhové inspektor vyčetl, že se příliš věnovala jedné ze žákyň, což pak mělo způsobit nepozornost zbytku třídy a Marii Oplové nedostatek součinnosti žákyň ve třídě.¹⁶⁷

Chlapecká škola byla rovněž hodnocena kladně (*zcela uspokojivá*), včetně jejich učitelů kromě učitele (počtů) Františka Paura, který neměl vyučování metodicky promyšlené, jeho žáci rovněž nebyli součinní.¹⁶⁸

Předseda Okresního školního výboru (po předání zprávy) přednesl své připomínky k jednotlivým předmětům a připomenul jejich poslání, zároveň upozornil na jev, který pozoroval čím dál častěji, tedy na to, že mnoho škol se stává více a více institucemi vyučovacími, nikoliv vychovávajícími. To považoval za chybu, výchova by dle něj neměla být ukrajována na úkor vyučování.¹⁶⁹

¹⁶⁶ AHMP, Fond *Okresní školní výbory*, Protokol o poradě inspekční 10. 3. 1922, inv. č. 7/13.

¹⁶⁷ Tamtéž.

¹⁶⁸ Tamtéž.

¹⁶⁹ Tamtéž.

3.4.2. Kulturní akce, mimoškolní vzdělávání

Škola navštěvovala smíchovské lázně, či biograf, popřípadě přednáškový sál I. obecné dívčí školy, kde měli projektor k dispozici. Velkou změnou byla rovněž poradna pro volbu povolání, kde jeden z učitelů s žákem probíral jeho představy vlastní budoucnosti a dával mu rady, kam by měl dále upřít svůj zájem a o jakou návaznou školu by měl usilovat.

Velice zajímavým projektem byl také tzv. „Týden rekreace“ - *„Ve všech třídách promluvili učitelé k žactvu, jak správně lze užítí volného času pro osvěžení venku a v přírodě. Pro všechny třídy uspořádána přednáška se světelnými obrazy.“*¹⁷⁰ Diapozitivy zapůjčil Masarykův ústav a projektor zapůjčil pan ing. Karásek. Přednáška se konala 16. dubna a žactvu byly puštěny filmy „Zvířátka v přírodě“ a „Pohádka o baronu Prášilovi“.¹⁷¹ Následně 28. dubna se žactvo zúčastnilo dalšího filmového představení v dívčím gymnáziu na Smíchově, kde zábavný program uspořádal Masarykův lidovýchovný ústav v Praze.

3.4.3. Červený kříž

Škola nadále zůstává institucí nejen vzdělávací, ale institucí společenskou a veřejně prospěšnou. Stejně jako za předchozího státního zřízení se zúčastňuje veřejného života a snaží se prospívat svému nejbližšímu okolí a motivovat k tomu svěřené žáky. Na škole dívčí se každoročně věnuje obsáhlý zápis činnosti Červeného kříže. Žačky byly každoročně členkami „Dorostu Červeného kříže“, skupiny, jejíž hlavní náplní byla péče o čistotu ve škole a okolí, charitativní činnost (poměrně časté byly dary pro rodiny přistěhovavší se z Podkarpatské Rusi a Ukrajiny) a také činnost kulturní (divadla, výtvarné kroužky) – *„Učily se míti péči o zdraví vlastní, o čistotu tělesnou, i svého okolí; pěstovaly vkus úpravou i ošetřováním květin. Pomáhaly potřebným i mezi sebou bylo jim milým příkazem a rády to činily, např. v 1. třídě*

¹⁷⁰ KZŠUS, Kronika IV. obecné školy pro chlapce a dívky na Smíchově (1897 – 1959), zápis 1930/31, str. 3.

¹⁷¹ Tamtéž.

koupily po panence svým dvěma spolužačkám, ve 2. třídě vystrojily stromeček spolužačce, která ztratila otce...podporovaly i věcným sbírkami podniky lidumilné.“¹⁷²

Náplň programu zůstávala po celou existenci první republiky stejná (včetně reakcí na mezinárodní krize, kdy vznikaly sbírky šatstva, potravin, tabáku a dalšího materiálu

3.4 Oslavy svátků a výročí

Pro dokončení představy o dění na školách je nutno zmínit i slavená výročí, která prostupovala každý školním rokem a připomínala žákům hodnoty jako vlast, svoboda a demokracie.

Výročí samostatnosti Československa

V každé kapitole kroniky mezi lety 1918 a 1938 je krátký odstavec zmiňující oslavy tohoto snad nejdůležitějšího československého výročí. Tradičně se přednášelo žactvu o skvělých výkonech československých legionářů a jejich zásluhách o novou vlast, stejně tak o zásluhách „prezidenta osvoboditele“ T. G. Masaryka. Škola byla každý rok vyzdobena vlajkami a trikolórami a na nástěnkách se vyvěšovaly nejúspěšnější práce žactva, umístěných vedle prezidentových fotografií, či obrázků. Stejně tak po chodbách visely i obrazy dalších významných osobností české historie. Doprovodný program se odehrával v tělocvičně, kde se pravidelně recitovaly básně, pěly národní a slovanské písně a samozřejmě hymna.

Výročí narození Jana Amose Komenského

Jan Ámos Komenský byl prezentován jako neoblomný obhájce pravdy a rovněž

¹⁷² KZŠUS, Kronika IV. obecné školy dívčí na Smíchově (1899 – 1937), zápis 1927/1928, str. 4

symbol posledního velkého češství před přicházející dobou tří set let německého útisku. Učitelé obvykle promluvili o jeho významném působení ve výchovné oblasti, odkazu, který nechal budoucím generacím. Ve škole byly vystavovány Komenského busty. Ty také sloužily jako odměna pro nejpilnější žáky.

Narozeniny a úmrtí T. G. Masaryka

Tomáš Garrigue Masaryk se stal živoucím symbolem nezávislosti československého národa. Podobiznu císaře nahradila podobizna Masarykova. Školství se velice snažilo o to, aby si právě v něm žáci našli vzor. Proto byla jeho osoba připomínána téměř při každém výročí nového státu. Výročí jeho narozenin často probíhalo téměř identicky s výročí samostatnosti, ale postupem času se upustilo kupříkladu od představení v tělocvičnách. Na narozeniny obvykle *„byly vztyčeny prapory ve státních barvách. Socha a obrazy pana prezidenta byly ozdobeny květinami. Třídní učitelé pronesli k žákům patřičné proslovy, žáci přednášeli oslavné básně. Panu prezidentovi provolána „Sláva!“.* Slavnost, které se zúčastnili v hojném počtu rodiče žáků, byla zakončena státní hymnou a písní *„Tatičku, starý náš“*.¹⁷³

3.5 Na cestě k Protektorátu Čechy a Morava

Po představení změn v československém školství a ukázkách ze života obecných škol zbývá ukázat poslední léta existence Československa, jak se s přicházející krizí vyrovnávalo školství a učitelstvo, především pak samotné školy.

3.5.1. Příprava na potenciální válku

„Národní shromáždění republiky Československé usneslo se na zákoně o obraně

¹⁷³ KZŠUS, Kronika IV. obecné školy pro chlapce a dívky na Smíchově (1897 – 1959), zápis 1933/34, str. 6, 7.

*státu, který byl vyhlášen 13. 5. 1936. Zákon dotýká se též učitelstva jakožto stavu veřejně zaměstnaneckého a proto, jakož i pro jeho stěžejní důležitost k zabezpečení vlasti, věnuje mu učitelstvo plnou pozornost.*¹⁷⁴

Školy měly za úkol povznášet ducha žactva a rodičů, dodávat jim naději formou proslovů o přetrvání demokracie, zároveň ale na základě principu předběžné opatrnosti připravovat žáky na nejhorší. První náznaky můžeme cítit ze zápisu o oslavě státního svátku 28. října 1936 (v Praze byl tou dobou přítomen rumunský král Carol II., což umožnilo oslavě nabýt o to většího lesku). *„Při oslavách bylo vzpomenuo též významu deklarace, jakožto spontánního projevu Slováků za osvobození a zřízení československého státu... Zároveň zdůrazněna byla žactvu potřeba silné armády pro uhájení a zabezpečení naší samostatnosti.*¹⁷⁵ Obsahově byl proslov poněkud odlišný oproti předchozím letům, kdy armáda a síla všeobecně nebyly zmiňovány jako ochránkyně samostatnosti.

Na školách byla vyučována branná výchova, ta se víceméně shodovala s programem Čsl. Červeného kříže, rovněž sloužila k připomínání důležitosti obrany vlasti.¹⁷⁶ V těchto dobách bylo jednou z hlavních činností Červeného kříže zajištění materiální a organizační připravenosti na možný válečný konflikt.

*„Letošní heslo Čsl. Červeného kříže „V míru bdělost“, velmi přiléhavě vystihuje současnou situaci, v níž se nalézá nejen Československo, ale všechen mírumilovný demokratický svět. Máme mír a chceme mír. Než opatrnost velí, být na stráži, být připraven. Významná povinnost nastává učitelstvu: Připravovat děti, aby nepodlehly strachu a panice, zapřely své sobectví ve prospěch celku, pomáhaly slabším a potřebným a neztěžovaly svým nářkem těžké situace. To je důležitá výchova k brannosti, jež nejméně z poloviny spočívá v dokonalé síle duha. Tak může škola plnit heslo „V míru bdělost“ a připravovat naši mládež na poměry a události, jichž si nepřejeme.*¹⁷⁷

Stát občany připravoval na možné letecké útoky a jimi způsobené požáry.

¹⁷⁴ KZŠUS, Kronika IV. obecné školy dívčí na Smíchově (1899 – 1937), zápis 1936/1937, str. 5, 6.

¹⁷⁵ Tamtéž, str. 6, 7.

¹⁷⁶ Tamtéž, str. 18.

¹⁷⁷ Tamtéž, str. 16.

Nejvýznačnějším zápisem z kronik je cvičení z 20. listopadu 1936, dne civilní letecké obrany. Celkem proběhly dva cvičné útoky, sice denní a noční: „*Při dvojím odpoledním poplachu, při němž se jednalo o okamžité vyliďnění všech ulic a prostranství města, až překvapila každého pozorovatele pohotovost, s jakou zástupy, čekající na nezvyklou podívanou, a s nimi ostatní chodci zmizeli v průjezdech domů ihned po prvních táhlých zvucích poplašných sirén. Zkouška byla pečlivě připravována spoluprací vojska, s vedením civilní protiletecké obrany soustředěné na pražské radnice. Úkolem nočního útoku bylo zjistiti, do jaké míry se splnily předpoklady CPO pro zatemnění hlavního města republiky v případě leteckého nepřátelského náletu. Žactvu byly dány pokyny, jak se chovat při těchto leteckých útocích.*“¹⁷⁸

Velice silně na školy dopadaly události posledních týdnů měsíce září 1938. Návštěva francouzských a anglických vyslanců 21. září v Praze sdělila prezidentu republiky doporučení podvolit se londýnskému plánu (odstoupení pohraničních území obývaných německou většinou) a zároveň upozornila, že Československu nebude poskytnuta žádná vojenská pomoc. Přijetí tohoto návrhu bylo všeobecně přijímáno s velkou nevolí, po republice byly pořádány demonstrace. „*Ve čtvrtek 22. září odstoupila vláda doktora Milana Hodži. V čelo nové vlády byl povolán generální inspektor branné moci armádní generál Jan Syrový, který byl jmenován také ministrem národní obrany... V pátek 23. září nastala v požadavcích Německa změna. Žádány nové ústupky. Proto se naše vláda rozhodla učinit obranná opatření. Téhož dne - 23. září – vyhlášena mobilizace československé branné moci. O 11. hodině byli vyzváni rozhlasem a zvláštními vyhláškami všichni záložníci do 40 let.*“¹⁷⁹

Vyučování vázlo, neboť mnoho dětí bylo rozrušených z povolání otců k branné povinnosti a mnoho z nich bylo odvezeno na venkov. Škola se snažila co nejvíce spolupracovat s rodiči a zabezpečit žactvo před možnými nebezpečími: „*26. září shromáždili se ve škole rodiče našich dětí na společné schůzi, na níž bylo promluveno o ochraně proti leteckým útokům a rodičům sděleno, jak budou děti ve škole chráněny v případě nepřátelského náletu. Přitom vyšetřeno, že 145 dětí nemá*

¹⁷⁸ KZŠUS, Kronika IV. obecné školy dívčí na Smíchově (1899 – 1937), zápis 1936/1937, str. 9, 10.

¹⁷⁹ KZŠUS, Kronika IV. obecné školy dívčí na Smíchově (1937 – 1953), zápis 1938/1939, str. 6.

*dosud masky. matka jedné žačky ukázala látkovou masku, kterou zhotovila pro svou dcerku a bylo ochotna ostatním matkám při šití poraditi. Protože však bylo potřeba rychlého jednání, byla požádána průmyslová škola pro dámské krejčové na Smíchově o ušití masek. Škola s nevšední ochotou vyhověla a ve dvou dnech ušila pro naše děti 120 masek.*¹⁸⁰

3.5.2. Dopady Mnichovské dohody na školství

*„Československo, osamocené a ode všech opuštěné, bylo postaveno před tragickou volbu: Buď přijati tento diktát Evropy a pro její mír obětovati tisícileté hranice zemí koruny České, nebo vzepříti se k zoufalému boji proti všem. O polednách bylo rozhodnuto. Ústavní činitelé došli k přesvědčení, že branný odpor by přivodil marné krveprolití a strašné oslabení národa, a že je lépe uchovat národ při životě, než dát mu vykrváct v boji bez naděje na vítězství. Osudové toto rozhodnutí oznámil odpoledne předseda vládní armádní generál Jan Syrový rozhlasem národu, který je vyslechl se srdcem naplněným nejtěžší bolestí.*¹⁸¹

30. září 1938 byla podepsána Mnichovská dohoda a Československo tak ztratilo většinu svých pohraničních území. Nastalým problémem pro školství druhé republiky byl nejen příliv lidí a tím i žactva ale i mnoha učitelů, kteří přicházeli z obsazených oblastí (situaci dále komplikovali ještě příchozí ze Slovenska a Podkarpatské Rusi). Navíc byli uprchlíci, pro které se nenacházelo snadno uplatnění, často ubytovávaní právě v prostorách škol a výuka často odpadala. Učitelé však přicházeli s jednotlivými řešeními a studium dobového učitelského tisku nám ukazuje, že se snažili ze všech sil zabránit morálnímu kolapsu okleštěného státu:

„Naši první stavovskou povinností je podati pomocnou ruku kolegům a kolegyním, kteří přišli zabráním tak značné části republiky Němci o svá místa. O jejich škodách a útrapách se teprve dovíme. Vrátili těmto lidem existenci je naší mravní povinností, třeba jsme si vědomi těžkostí tohoto úkolu. Cest k tomu je celá řada: okamžité

¹⁸⁰ KZŠUS, Kronika IV. obecné školy dívčí na Smíchově (1937 – 1953), zápis 1938/1939, str. 7, 8.

¹⁸¹ Tamtéž.

*snížení počtu dětí na třídu, pensionování těch, kteří nabývají v letošním školním roce nárok na pensi, povolení míst extra statum vedena měst. školách při vyčerpání 24 hod. učebné povinnosti... i nucený odchod jednoho z manželských dvojic, o jejichž slušnou existenci je příjmem druhého manžela dostatečně postaráno... Rychlé zapojení všech lidí do práce je nejjistější cesta z neštěstí, do kterého jsme svým stranictvím a zradou přátel upadli. Jsme pokořeni, jsme kruté a nespravedlivě ochuzeni, ale nejsme zlomeni! Proto se znásobenou chutí do práce!*¹⁸²

Mnohé návrhy byly skutečně vyslyšeny, byl snížen počet žáků na třídu na 45 žáků, zkrácen učitelský úvazek, byli propouštěni zaměstnanci školství v penzijním věku, rovněž byly propouštěny vdané učitelky. Krátce před okupací nacistickými vojsky byla rovněž vyhlášena povinná devítiletá školní docházka (od 6 do 15 let).¹⁸³

Kontroverzním vládním počinem bylo zrušení svátku 28. října, který se stal běžným pracovním dnem: *„Z rozhodnutí vlády byl letos 28. říjen pracovním dnem, tichou vzpomínkou.“*¹⁸⁴ Proměna výročí byla jedním z prvních kroků vlády Rudolfa Berana nijak se netající svými skeptickými názory na působení T. G. Masaryka či E. Beneše na prezidentském postu. Dokonce došlo k pokusu odstranit busty a obrazy obou bývalých prezidentů z učeben, k tomu ale nakonec díky širokým protestům nedošlo.¹⁸⁵ Na protest proti ustanovení 28. října 1938 pracovním dnem byly v učitelském tisku napsány nesouhlasné články, ve kterých byly odmítány pokusy přehodnotit a přesměrovat dosavadní politický vývoj:

„Souhlasili bychom s tím, aby den 28. října byl letos dnem „zpytování českého svědomí“, v němž by si každý Čechoslovák uvědomil, čím k výstavbě republiky přispěl a čím se na ní prohřešil! Ale šlápnout po prvním nezdaru po krásné tradici 28. října, ach, to bolí! Prosíme kolegy a kolegyně, aby vzpomenuli ve školách tohoto dne, jak to nejlépe dovedou... Kolegyně a kolegové, zachovejme si i ve chvílích prohry a pokoření kousek páteře. Je-li naše veřejnost zachvacována vlivem

¹⁸² Český učitel, ročník XLII, číslo 5-6, 12. října 1938, str. 25.

¹⁸³ Bosák, František, Česká škola v době nacistického útlaku, Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1969, str. 17.

¹⁸⁴ KZŠUS, Kronika IV. obecné školy dívčí na Smíchově (1899 – 1937), zápis 1936/1937, str. 3, 4.

¹⁸⁵ Bosák, František, Česká škola v době nacistického útlaku, Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1969, str. 13.

*nadbytečného a tak bezpáteřného tisku myšlenkovým, politickým a bůhví ještě jakým panikářstvím, zachovejme si aspoň my potřebnou rozvahu a klid. Uvažme, že není ještě všem dnům konec. Nebylo by důstojné, kdybychom za krátkou dobu zase zvedali, co jsme dneska přenáhlení sami poplivali. Neohýbejte zbytečně páteře, učte se vzdorovati nárazům nenadálých větrů!*¹⁸⁶

Přehodnocování předchozí republiky, jejího politického vedení a směru jejího vývoje jako celku, bylo v pomnichovském období velice časté. Stejně tak bylo přehodnocováno i školství. Neúspěch ve vytvoření zcela nové koncepce národního školství tyto názory jen přižívoval. Množily se názory, že školy děti spíše kazily a nevedly je ani v duchu národně či nábožensky mravním.¹⁸⁷ Strana národní jednoty (v čele s Rudolfem Beranem) vyhlásila program „Škola bude národní a věřící“¹⁸⁸ a mnoho organizací se snažilo zapříčinit o nové směřování výchovy „v křesťanském duchu“, ale žádná pak nepřiblížila, v čem byli tehdejší hodnoty užívané ve výchově „nekřesťanské“, či jaké hodnoty „více křesťanské“ by měly být nastoleny. Vedla se zcela nová diskuze o náboženské výchově na školách, která byla prozatím ukončena názorem, že ať Čechoslováci chtěli, či nechtěli, byla jejich výchova a kultura zcela prostoupena křesťanskými idejemi. Tudiž i výuka musela být alespoň zčásti křesťanská. Naopak v intelektuálních kruzích panoval názor, že náboženství a politika by se neměly směřovat.¹⁸⁹

3.5.3. Vznik protektorátu Čechy a Morava

Ještě týden před vstupem nacistických vojsk na území republiky si redaktoři Českého učitele pochvalovali, jak se konečně obrací karta a boj posledního půlroku proti nespokojencům mluvícím proti předchozímu zřízení se začíná vyplácet. „*Těší nás i projev redaktora Venkova Rudolfa Halíka z 25. února, který napsal, že nebylo všecko špatné, co jsme dělali ve 20 letech první republiky, a že jen povrchní lidé*

¹⁸⁶ Český učitel, ročník XLII, číslo 7-8, 27. října 1938, str. 33.

¹⁸⁷ Český učitel, ročník XLII, číslo 11-12, 24. listopadu 1938, str. 54.

¹⁸⁸ Bosák, František, Česká škola v době nacistického útlaku, Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1969, str. 13.

¹⁸⁹ Bosák, František, Česká škola v době nacistického útlaku, Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1969, str. 14.

generalizují. Také profesor Domin se projevil. Řekl: „To, co jsme udělali v oboru školském za těch 20 let, to není malý zázrak, ale zázrak veliký., zejména na Slovensku a Podkarpatské Rusi“ A. R. Halík řekl: „ Máme tradici pro výchovu i pro vzdělání. Budeme na ní bojovat. Ze škol nebudeme dělat ani kasárny, ani továrny. Škola zůstane školou.“¹⁹⁰ A. R. Halík ještě nemohl tušit, nakolik se mýlil, o týden později začaly být zabírány některé školní objekty pro potřebu německého Wehrmachtu.

Ještě 16. března 1939 se píše v Českém učiteli o zdraví vychovatelů. Učitel neměl být stresován ze strany vedení školy a měl by v kabinetu a sborovně dobře větrat. Choroby dýchacího a nervového ústrojí totiž byly údajně nejčastějšími nemocemi ve školství. Rozhodně měl dbát na vlastní odpočinek, obzvláště když měl přeplněnou třídu (a to za druhé republiky měli téměř všichni učitelé, pamatujme na příliš uprchlíků z pohraničí), nepřepínat se a pokud cítil větší zátěž, než bylo možno unést, měl co nejdříve navštívit lékaře. Mezi nejčastější příčiny chatrného tělesného a duševního zdraví patřila chronická nespokojenost, úzký rozhled a nedostatek styku s jinými lidmi. Naopak se více doporučovalo tělesně pracovat a junácky cestovat, to vše pro nasbírání sil a utříbení myšlenek.¹⁹¹

Pár hodin po příjezdu Dr. Emila Háchy a Dr. Chvalkovského do Berlína zaznělo v pražském rozhlasu upozornění ochystaném vstupu německých vojsk na území Čech a Moravy, aby občané nekladli odpor a zůstali v klidu.

„Dne 15. března 1939 obsazena byla Praha říšsko-německým vojskem. Výnosem říšského kancléře Adolfa Hitlera ze dne 16. března 1939 zřizuje se v rámci Velkoněmecké říše Protektorát Čechy a Morava. Říšský kancléř vzal národ český a země české v ochranu a zaručil českému národu jeho autonomní národní a vlastní svébytnost.

Podle úředního nařízení byla dne 16. března vyvěšena na škole státní vlajka na počest pobytu říšského kancléře v Praze.“¹⁹²

Zápisem o zřízení Protektorátu Čechy a Morava z kroniky IV. obecné školy dívčí na Smíchově zakončuji cestu, kterou obecné školství absolvovalo od jeho vzniku.

¹⁹⁰ Český učitel, ročník XLII, číslo 25-26, Praha, 9. března 1939, str. 141.

¹⁹¹ Český učitel, ročník XLII, číslo 27, Praha, 16. března 1939, str. 153-154.

¹⁹² KZŠUS, Kronika IV. obecné školy dívčí na Smíchově (1937 – 1953), zápis 1938/1939, str. 12.

Závěr

Práce měla za úkol nastínit vznik a vývoj obecného školství, povinností kladených na žáky a učitele, historii vzniku vzdělávacích institucí na Smíchově a života na IV. obecné škole pro chlapce a dívky na Smíchově. Měla postřehnout změny, které nastaly se vznikem samostatného Československa, včetně ducha výchovy. V závěru shrnuji odpovědi, ke kterým jsem v průběhu své práce dospěl.

V první kapitole jsem se krátce věnoval tereziánskému školství a stavu smíchovského školství v době platnosti Všeobecného školního řádu z roku 1774. Podle dobových pramenů stav školství nebyl dobrý. Sice se zde vyskytovaly farní triviální školy, ale musely se po dobu své existence neustále potýkat s problémy nedostatku financí na školní pomůcky a hlavně nedostatkem vyučujících. Nedostatek financí se rovněž projevoval v neschopnosti zřízení prostornějších škol, což se při tehdejšímu počtu dětí ukázalo jako veliký problém. Třídy byly přeplněné, v každé třídě byli žáci různých věkových kategorií. Na každou třídu byl obvykle jeden učitel (kterému občas vypomáhal pomocný učitel, byly-li na něj finanční prostředky), což mělo za následek nekvalitní výuku a volání po zřízení nových škol. Školní docházka byla sice povinná, ale byly neustálé problémy s docházkou dětí do školy kvůli domácím pracím či jejich zaměstnáváním ve smíchovských podnicích. Problém docházky trval až do vzniku Československa, kdy byly zakázány jakékoliv úlevy od školní docházky.

Změna přišla se vznikem nových továren a kultivací Smíchova ve druhé polovině 19. století. Nové továrny a s nimi spojené pracovní příležitosti, dopravní spojení Smíchova s Prahou a pozdější celková kvalitativní proměna způsobila populační boom, který trval až do začátku 20. století. Postupně vznikaly nové školy a smíchovské školství tak dosáhlo uspokojivé úrovně.

Druhá kapitola měla poukázat na změnu, již vytvoření obecného školství znamenalo. Význam Prosincové ústavy spatřuji v tom, že postavila všechna náboženství na stejnou úroveň. Moc církve nad školstvím byla definitivně odstraněna roku 1868, kdy dohled nad školstvím převzal stát a jím jmenované

školské orgány a církevní vyučování začalo rovněž podléhat státní kontrole. Hasnerova reforma školství zavedla nejen nový systém základních a středních škol, ale i povinnou osmiletou docházku a zásadně omezila úlevy pro docházku dětí do školy. Učitelské preparandy byly přeměny na učitelské ústavy, všeobecně začal být kladen větší důraz na kvalifikaci a vzdělání učitelů.

Oproti předchozímu stavu se obecné školství odlišuje již jasně kodifikovanými požadavky na žáka, učitele a školní prostředí. Žák měl být mravný, zbožný a vzdělaný, byl kladen důraz na to, aby vše, co se naučí ve škole, bylo použitelné pro praktický život. Byla vydávána jednotlivá nařízení, která doporučovala, jak se k žákovi má škola a její personál chovat, jak ho učit zdravému životnímu stylu (zdravé sezení, postoj, hygienická pravidla, zlepšování tělesné kondice) a jak by mu měla být různorodá látka podávána. Rozvrh byl podstatně více promyšlen a vyvážen, aby se šetřilo duševní a tělesnou silou žáků a učitelů. Byly zakázány tělesné tresty, aby žákům nebyla způsobena újma na těle či duši, povolené tresty byly jasně stanoveny. Učitel získal lepší postavení už jen z hlediska finančního ohodnocení a penzijního zajištění. Jeho výuka a výchova byla důslednější a stejně tak přibyla i míra odpovědnosti, kterou měl za chování svých žáků a za průběh vyučování. I jemu byly vyměřeny sankce za nepřístojné chování či nedodržování povinností. Prostředí školy mělo svá vlastní pravidla pro počet místností, jejich osvětlení a větrání, dále pro výzdobu školních prostor a možnost využívat pozemků a zahrad. Nad dodržováním jmenovaného pak dohlížela školská správa v čele se školním inspektorem, který prováděl pravidelné kontroly a tím zajišťoval správnost chodu škol, popřípadě jejich nápravu. Celý výchovný prostor byl naplněn duchem služby vlasti, panovníku a Bohu.

Ve třetí a poslední kapitole jsem ukázal, že Československé školství sice nedokázalo vytvořit vlastní systém sjednoceného školství (za což pak obzvláště za časů druhé republiky bylo silně kritizováno), ale aspoň dokázalo jednotlivé zákony přizpůsobit novým poměrům (zrušení celibátu učitelek) a zajistilo školní docházku žactva zakázáním jakýchkoliv úlev. Malý školský zákon z roku 1922 zredukoval počet žáků ve třídě z 80 na 60, zrušil povinnou výuku náboženství

(rodičům bylo umožněno dítě z hodin náboženství písemně omluvit) a zavedl povinnou prvouku, občanskou výchovu a občanskou nauku. Jejich smysl byl ve výchově k vlastenectví, poznávání vlasti a prohlubování vztahu k ní. Cílem těchto předmětů a školní výchovy jako celku (občanská výchova a nauka měla zprostředkovat spojení mezi všemi vyučovanými předměty) byl žák poučený o svých občanských právech a povinnostech, stejně jako o přirozených právech člověka vůbec. Kromě zmíněných změn však zůstalo Československo dědicem dřívější školské soustavy. Škola měla fungovat v duchu vlastenectví, demokracie a humanismu.

V závěru práce jsem popsal vývoj školství v letech ohrožení sousedícím nacistickým Německem, na jehož možné napadení tehdejší školy žáky morálně připravovaly. Vysvětlil jsem okolnosti krize vznikající z náhlého přílivu velkého počtu učitelstva a uprchlíků z obsazených oblastí, která se značně podepsala na stavu školství. Propouštěli se zaměstnanci v penzijním věku, byl zkrácen učitelský úvazek a snížen počet dětí ve třídě na 45. Duch této doby se vyznačoval přehodnocováním předchozí republiky, jejího politického vedení a čelních představitelů (včetně T. G. Masaryka). Bezpochyby záslužné místo si tak zaslouhují reakce učitelů v tisku, skrz které jsem se pokusil navodit tehdejší atmosféru, neboť módu přehodnocování odmítly a naopak vybízely k vzájemné podpoře všech občanů a věrnosti demokratickým ideálům i v tak těžkých časech. Práce je zakončena vyhlášením Protektorátu Čechy a Morava.

Při psaní této práce jsem se potýkal s několika problémy. Prvním bylo, nakolik se může badatel spolehnout na pravdivost některých tvrzení psaných ve školních kronikách, které byly hlavním pramenem pro přiblížení života školy ve vybraném časovém rozmezí. Přestože jsou kroniky psány precizně a každoročně podepisovány okresním školním inspektorem, nemusí být pohled na určité události zcela objektivní a odpovídající (tomu napovídá už fakt, že kronika byla úředním dokumentem kontrolovaným představitelem školní správy). Proto jsem se snažil takovým soudům vyhnout a data, pokud to dostupné prameny umožňovaly, především porovnávat. Státoprávní změny byly v kronikách přijaty jednoznačně pozitivně, ale je důležité si uvědomit, že stejně tak se dělo i za dob

pozdějších. Ředitelem (tedy i tím, kdo psal školní kroniku) těžko mohl být někdo, kdo by stál proti stávajícímu režimu a pokud ano, rozhodně o tom nemohl psát do školní kroniky. Dalším problémem bylo vybrání vhodných témat pro ukázání změn v jednotlivých obdobích, neboť by se samozřejmě dala najít jiná hlediska školního života, na kterých by mohly být změny demonstrovány.

Účelem této práce nebyla jednoduše historie IV. obecné školy pro chlapce a dívky, proto se může zdát příběh těchto institucí nekompletní. Ten byl však určen k propojení obecného a konkrétního, zprostředkování atmosféry konkrétní školní instituce.

Téma má potenciál chronologického rozšíření o následující státní zřízení až do roku 1993, kde zápisy dalších kronik končí. Proměna základního školství, vztahu státu k němu, stejně jako vztahu školy k žákovi v Protektorátu Čechy a Morava a v období 1948 -1993 by jistě byla markantnější.

Seznam pramenů a literatury

Archivní prameny

Archiv hlavní města Prahy

- Okresní školní výbor Smíchov 1901 – 1927, inv. č / karton: 1/1
- Okresní školní výbor Smíchov 1901 – 1927, inv. č / karton: 2/2
- Okresní školní výbor Smíchov 1901 – 1927, inv. č / karton: 3/4
- Okresní školní výbor Smíchov 1901 – 1927, inv. č / karton: 5/6
- Okresní školní výbor Smíchov 1901 – 1927, inv. č / karton: 6/7
- Okresní školní výbor Smíchov 1901 – 1927, inv. č / karton: 7/8
- Okresní školní výbor Smíchov 1901 – 1927, inv. č / karton: 7/11
- Okresní školní výbor Smíchov 1901 – 1927, inv. č / karton: 7/13
- Okresní školní výbor Smíchov 1901 – 1927, inv. č / karton: 7/14
- Okresní školní výbor Smíchov 1901 – 1927, inv. č / karton: 7/15

Kroniky

ZŠ U Santošky 1

- Kronika IV.obecné školy pro chlapce a dívky na Smíchově (1897 – 1959)
- Kronika IV.obecné školy dívčí na Smíchově (1899 – 1937)
- Protokoly školských rad (1899 – 1903)

Slovníky

- Klika J, Sokol J., Stručný slovník pedagogický, díl I. - II., Odbor literárně pedagogický, Praha 1891-1893
- Chlup O. a kol, Pedagogická encyklopedie, I. - II. díl, Novina, Praha 1939

Sborníky, příručky

- Sbírka zákonů školních, Zákony a nařízení u věcech obecného pokračovacího školství, Praha 1886
- Příručka školské osvětové správy, pro potřebu služby školských a osvětových úřadů a orgánů, Státní nakladatelství, Praha 1934
- Historický lexikon obcí České republiky 1869 – 2005 Díl I., Český statistický úřad, Praha 2006

Tisk

- Český učitel, ročník XLII, číslo 7-8, Praha, 27. října 1938
- Český učitel, ročník XLII, číslo 11-12, Praha, 24. listopadu 1938
- Český učitel, ročník XLII, číslo 25-26, Praha, 9. března 1939
- Český učitel, ročník XLII, číslo 27, Praha, 16. března 1939

Sekundární literatura

- BĚLINA, Pavel a kol., *Dějiny Prahy. II., Od sloučení pražských měst v roce 1784 do současnosti, díl II., Paseka, Praha 1998*
- BOSÁK, František. *Česká škola v době nacistického útlaku, Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1969*
- DUCHÁČKÁ, Terezie, *Dějiny smíchovského školství, Praha 1930*
- FOJTÍK, Pavel, *Zmizelá Praha: Tramvaje a tramvajové tratě, 2. díl, Paseka, Praha 2011*
- FOLTÝN, Dušan. *Pražský Sacre Coeur,, Stimbuiding, Praha 2002*
- JUNGSMANN, Jan. *Smíchov: město za Újezdskou branou, Paseka, Praha 2007*
- KASPER, Tomáš. *Dějiny pedagogiky, Grada Publishing a. s., Praha 2008*

- KRYŠPÍN, Vojtěch. *Slušnost ozdoba mládeže, Fr. A. Urbánek, Praha 1910*
- MORKES, František. *Postavení učitele v předmnichovském Československu, Ústav pro informace ve vzdělávání, Praha 1994*
- PÁNKOVÁ, Markéta. *Odkaz J.A. Komenského - tradice a výzvy české vzdělanosti Evropě, Pedagogické muzeum J.A.K. Praha 2009*
- PAULY, Jan. *Památník města Smíchova vydáný k jubileu padesáté ročnice vlády Jeho Apošt. Veličenstva císaře Františka Josefa I., Praha 1898*
- Společnou prací učitelstva, redakcí Prof. Františka Hanzla; *Smíchovsko a Zbraslavsko , Smíchov n.v. 1899*
- UHLÍŘOVÁ, Jana. *Problémy československé školské reformy v meziválečném období, Pedf UK, Praha 2004*

Beletrie

- ARBES, Jakub. *Ethiopská lilie, nákladem J. Otty, Praha 1889*

Elektronické zdroje

- MORKES, František. *Tereziánská reforma v českém školství. Metodický portál: Články* [online]. 18. 10. 2006. Dostupný z <http://rvp.cz/>
- *Stránky Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky, Digitální knihovna, Národního shromáždění československé 1918-1920, Tisk č. 1439.* Dostupný z <http://www.psp.cz/>
- NERUDA, Jan. *Balady a romance. 1. vydání, Městská knihovna v Praze:* [online]. 23. 1. 2011, Dostupný z <http://www.mlp.cz/cz/>

Seznam obrazových příloh:

Obrazová příloha č. 1 – Vincenc Morstadt, Josef Šembera; Pohled na Nové Město, Vyšehrad a Smíchov; 1830

Obrazová příloha č. 2 – F. Fridrich; Nová Újezdská brána a opevnění Petřína, v pozadí řetězový most Františka I.; 1867

Obrazová příloha č. 3 – F. Fridrich; Pohled na začátek Smíchova a okolo Újezdské brány; 1867

Obrazová příloha č. 4 – Pohled na Smíchov z Kinského zahrady, vpravo Ringhofferovy závody; 1891 – 1899

Obrazová příloha č. 5 – Severní a východní strana Arbesova náměstí; po r. 1905

Obrazová příloha č. 6 – Budova smíchovského c. k. hejtmanství a okresního soudu; kolem r. 1910

Obrazová příloha č. 7 – Slavobrána postavená Továrnou Ringhoffer při císařově návštěvě ve Štefánikově ulici; 1907

Obrazová příloha č. 8 – Císař František Josef I. povyšuje Smíchov na město a uděluje mu znak; 1904

Obrazová příloha č. 9 – I. měšťanská škola dívčí v Drtinově ulici

Obrazová příloha č. 10 – Z. Reach; Vchod do parku Santoška, kolem r. 1907

Obrazová příloha č. 11 – A. Novotný; Konečná linky č. 14 na Santošce, vlevo IV. obecná škola na Smíchově; 1913

Obrazová příloha č. 12 – FON Praha; Trať na Santošku, vlevo IV. obecná škola na Smíchově; 1927

Obrazová příloha č. 13 – J. Škroud; IV. obecná škola na Smíchově; 1935

Obrazová příloha č. 14 – IV. obecná dívčí škola na Smíchově; přelom 30. a 40. let 20. století

Obrazová příloha č. 15 – Učitelský sbor na dvoře IV. obecné školy na Smíchově;
20. léta 20. století

Obrazová příloha č. 16 – Přehledný rozvrh hodin IV.obecné chlapecké školy na
Smíchově z let 1926 – 1927

Obrazová příloha č. 17 – Kronika IV.obecné školy pro chlapce a dívky na
Smíchově

Obrazové přílohy:

Obrazová příloha č. 1 – Vincenc Morstadt, Josef Šembera; Pohled na Nové Město, Vyšehrad a Smíchov; 1830 (zdroj: JUNGSMANN, Jan. Smíchov: město za Újezdskou branou, Paseka, Praha 2007, str. 10)

Obrazová příloha č. 2 – F. Fridrich; Nová Újezdská brána a opevnění Petřína, v pozadí řetězový most Františka I.; 1867 (zdroj: JUNGSMANN, Jan. Smíchov: město za Újezdskou branou, Paseka, Praha 2007, str. 11)

Obrazová příloha č. 3 – F. Fridrich; Pohled na začátek Smíchova a okolo

Újezdské brány; 1867 (zdroj: JUNGSMANN, Jan. Smíchov: město za Újezdskou branou, Paseka, Praha 2007, str. 11)

Obrazová příloha č. 4 – Pohled na Smíchov z Kinského zahrady, vpravo Ringhofferovy závody; 1891 – 1899 (zdroj: JUNGSMANN, Jan. Smíchov: město za Újezdskou branou, Paseka, Praha 2007, str. 12)

Obrazová příloha č. 5 – Severní a východní strana Arbesova náměstí; po r. 1905 (zdroj: JUNGSMANN, Jan. Smíchov: město za Újezdskou branou, Paseka, Praha 2007, str. 31)

Obrazová příloha č. 6 – Budova smíchovského c. k. hejtmanství a okresního soudu; kolem r. 1910 (zdroj: JUNGSMANN, Jan. Smíchov: město za Újezdskou branou, Paseka, Praha 2007, str. 99)

Obrazová příloha č. 7 – Slavobrána postavená Továrnou Ringhoffer při císařově návštěvě ve Štefánikově ulici; r. 1907 (zdroj: JUNGSMANN, Jan. Smíchov: město za Újezdskou branou, Paseka, Praha 2007, str. 230)

Obrazová příloha č. 8 – Císař František Josef I. povyšuje Smíchov na město a uděluje mu znak; 1904 (zdroj: JUNGSMANN, Jan. Smíchov: město za Újezdskou branou, Paseka, Praha 2007, str. 231)

Obrazová příloha č. 9 – I. měšťanská škola dívčí v Drtinově ulici (zdroj: DUCHÁČKÁ, Terezie. Dějiny smíchovského školství, Praha 1930, str. 71)

Obrazová příloha č. 10 – Z. Reach; Vchod do parku Santoška, kolem r. 1907
(zdroj: JUNGSMANN, Jan. Smíchov: město za Újezdskou branou, Paseka, Praha 2007, str. 165)

Obrazová příloha č.11 – A. Novotný; Konečná linky č. 14 na Santošce, vlevo IV. obecná škola na Smíchově; 1913 (Zdroj: FOJTÍK, Pavel. Zmizelá Praha, Tramvaje a tramvajové tratě, 2. díl, Paseka, Praha 2011, str. 128)

Obrazová příloha č. 12 – FON Praha; Trať na Santošku, vlevo IV.obecná škola na Smíchově; 1927 (Zdroj: FOJTÍK, Pavel. Zmizelá Praha, Tramvaje a tramvajové tratě, 2. díl, Paseka, Praha 2011, str. 128)

Obrazová příloha č. 13 – J. Škroud; IV. obecná škola na Smíchově; 1935 (Zdroj: knihovna ZŠ U Santošky 1)

Obrazová příloha č. 14 –IV. obecná dívčí škola na Smíchově; přelom 30. a 40. let 20. století (Zdroj: Kronika IV. obecné dívčí školy na Smíchově (1937 – 1953), úvodní strana)

Obrazová příloha č. 15 – Učitelský sbor na dvoře IV. obecné školy na Smíchově; 20. léta 20. století (Zdroj: knihovna ZŠ U Santošky 1)

Obrazová příloha č. 16 – Přehledný rozvrh hodin IV.obecné chlapecké školy na Smíchově z let 1926 - 1927 (Zdroj: Archiv hlavního města Prahy; Fond Okresní školní výbory; inv. č. 7, karton 9)

**ČTVRTÁ OBEČNÁ ŠKOLA CHLAPECKÁ
NA SMÍCHOVĚ.**

Začátek vyučování v době od 4,9 do 23/6 dopol. v 8 hod., odpol. v 2 hod.

Přehledný rozvrh hodin.

Den	Třída	Odděl.	Dopoledne					Odpoledne		
			1. hod.	2. hod.	3. hod.	4. hod.	5. hod.	1. hod.	2. hod.	3. hod.
Pondělí	1. ^a		Počty, Čtení	Pisani, čtení				Čtení, povídky, básně, četba		
	1. ^b		Počty, Čtení	Pisani, čtení				Čtení, povídky, básně, četba		
	2.		Počty	Čtení, n. v.	Pisani, čtení			Čtení, povídky, básně, četba		
	3.		Počty	Čtení	Pisani, práce v.			Povídky, četba, čtení, práce v.		
	5. ^a		Počty	Matika, práce	Čtení, práce	Věrověda		Čtení, n. v.	Čtení, práce v.	
	5. ^b		Počty	Matika, práce	Čtení, práce v.	Věrověda		Čtení, n. v.	Čtení	
Úterý	1. ^a		Čtení, n. v.	Počty, Čtení	Pisani, četba					
	1. ^b		Čtení, n. v.	Počty, Čtení	Pisani, četba					
	2.		Matika, práce	Čtení, básně, četba	Věrověda					
	3.		Počty	Matika, práce	Čtení, n. v.	Pisani, četba				
	4.		Počty	Matika, práce	Čtení, práce v.	Věrověda				
	5. ^a		Počty	Matika, práce	Čtení, práce v.	Věrověda				
Středa	1. ^a		Počty, Čtení	Pisani, práce v.	Věrověda					
	1. ^b		Počty, Čtení	Pisani, práce v.	Věrověda					
	2.		Počty	Matika, práce	Čtení	Čtení				
	3.		Věrověda	Matika, práce	Čtení	Čtení				
	4.		Počty	Čtení	Čtení	Čtení, Věrověda				
	5. ^a		Matika, práce	Čtení, práce v.	Čtení	Čtení				
Čtvrtek	1. ^a		Počty, Čtení	Pisani, čtení				Čtení, povídky, básně, četba		
	1. ^b		Počty, Čtení	Pisani, čtení				Čtení, povídky, básně, četba		
	2.		Počty	Matika, práce	Čtení, čtení			Čtení, povídky, básně, četba		
	3.		Počty	Čtení	Čtení			Povídky, četba, čtení, práce v.		
	4.		Počty	Čtení, n. v.	Čtení, Věrověda	Věrověda		Čtení, práce v.		
	5. ^a		Počty	Čtení, práce v.	Čtení, Věrověda	Věrověda		Čtení, n. v.	Čtení	
Pátek	1. ^a		Počty, Čtení	Pisani, četba	Čtení, n. v.					
	1. ^b		Čtení, n. v.	Počty, Čtení	Pisani, četba					
	2.		Matika, práce	Čtení, n. v.	Čtení	Čtení				
	3.		Čtení, n. v.	Matika, práce	Pisani, četba					
	4.		Počty	Matika, práce	Čtení	Čtení, Věrověda				
	5. ^a		Věrověda	Matika, práce	Čtení, práce v.	Věrověda				
Sobota	1. ^a		Věrověda	Počty, Čtení	Pisani, práce v.					
	1. ^b		Věrověda	Počty, Čtení	Pisani, práce v.					
	2.		Počty	Čtení, básně, četba	Věrověda					
	3.		Počty	Matika, práce	Čtení	Věrověda				
	4.		Matika, práce	Čtení, práce v.	Čtení	Věrověda				
	5. ^a		Čtení	Čtení	Čtení	Věrověda				
5. ^b		Věrověda	Čtení	Čtení	Věrověda					

Č. I. C. 85. — Státní nakladatelství v Praze. — 128-401-25.

Obrazová příloha č. 17 – Kronika IV.obecné školy pro chlapce a dívky na Smíchově (Zdroj: knihovna ZŠ U Santošky 1)

